

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

a regionális kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék, az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával.

VI. évfolyam 2.szám

Felelős kiadó:

Dr. Gál András, kuratórium elnök
Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, Miskolc

Főszerkesztő:

Dr. G.Fekete Éva

A szerkesztő bizottság tagjai:

Bihall Tamás
Francsics László
Dr. Kocziszky György

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi Regionális
Kutatásokért Alapítvány, Miskolc
3525 Miskolc, Széchenyi u. 107.
Telefon/fax: (46) 509-033
E-mail: postmaster@emorka.t-online.hu
www.uni-miskolc.hu/~euint/
www.emorka.hu

Technikai szerkesztő:

Baksa Sára, Serdült Balázsné

Nyomdai munkák és borítóterv

MAXIMA CS-A
Nyomdai és Kereskedelmi
Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

Tartalomjegyzék (Contents)

Tanulmányok (Studies)

<i>Kovács Árpád:</i>	5
Gazdasági és államháztartási perspektívák 2009' (Economic and State Budgetary Perspectives 2009)	
<i>Kocziszky György:</i>	29
Mitosz és valóság: forrásbevonások hatása a regionális konvergenciára (Myth and Reality: the Impact of Involving Funds on Regional Convergence)	
<i>Bozsik Sándor:</i>	46
A magyar bankrendszer válságtűrő képessége(Ability of the Hungarian Banking System to Tolerate a Crisis)	

Ténykép (Facts and Figures)

<i>Siposné Nádori Eszter:</i>	68
Elszegényedés Észak-Magyarországon (Imperishment in Northern Hungary)	
<i>Péter Zsolt:</i>	89
Az Észak-magyarországi régió turizmusának esélyei a globális gazdasági válság időszakában (Opportunities of Tourism in the Region of Northern Hungary in the Period of Global Economic Crisis)	
<i>Győrffy Ildikó – Roncz Judit:</i>	108
A szakképzés világa? Adalékok az Észak-magyarországi régióban tanuló diákok véleménye alapján (A Crisis of Vocational Training? Contributions on the Basis of Students Studying in the Region of Northern Hungary)	

Műhely (Workshop)

<i>Tóbi István:</i>	121
Vállalkozói siker és a társadalmi tőke (Entrepreneurial Success and the Social Capital)	
<i>G. Fekete Éva:</i>	144
Cserehát '09 Konferencia. Edelény, 2009. november 5-6. (Cserehát '09 Conference. Edelény, 5-7 November 2009)	

<i>Buday-Malik Adrienn:</i>	147
Gondolatok Tóthné Szita Klára – Életciklus elemzés, életciklus hatásértékelés c. könyvének olvasása alapján (Ideas on Életciklus elemzés, életciklus hatásértékelés (Lifecycle Analysis, Lifecycle Impact Evaluation) by Tóthné Szita Klára)	
<i>Nagy Zoltán:</i>	152
Kocziszky György: Területfejlesztés módszertana (György Kocziszky: Methodology of Regional Development)	
<i>Lipták Katalin:</i>	154
A felsőoktatás és a kistérségek partnerségi programja – Miskolci Egyetem és a Szikszói kistérség között (Partnership Programme of Higher Education and Small Regions between the University of Miskolc and the Small Region of Szikszó)	

***Angol nyelvű összefoglalók
(Summaries)***

**Előszó
(Preface)**

Mintha az Észak-magyarországi régióról a Teremtő a XX. században időnként megfedkezne. Az első világháborút követő erőszakos határmódosításokat, majd a második világháború során végbement pusztítást a térségben élők halmozottan megszenvedték.

De nem könnyen élte meg a helyi gazdaság és társadalom az 1989 után végbement politikai orientációváltást sem. Ennek hatására a korábbi nagyvállalati struktúra leépült, ágazatok szűntek meg. A munkaképes korúak egy része elveszítette munkahelyét, felélte egyébként is szűkös tartalmait, megszűntek (korábban biztosnak hitt) tájékozási pontjaik, füstbe mentek korábbi illúzióik.

Némileg hasonló helyzet alakult ki 2008. második felében.

Miközben a gazdaságpolitikusok azon polemizálnak, hogy az Észak-magyarországi régió teljesítményének a hazai átlagnál nagyobb visszaesése milyen világgazdasági,- nemzeti- és helyi okokra vezethető vissza, a térség gazdasági- és munkaerőpiaci szereplőinek ez majdnem irreleváns. A következmények (így is – úgy is) súlyosak.

A válság az un. közgazdasági főáramhoz kapcsolódó elméleteket is próbára tette. Aligha megkerülhető annak beismerése, hogy a piac mindenhatóságába vezetett neoliberális gazdaságpolitika kudarcot vallott. A válság ismét ráirányította a figyelmet a piactámogató lépések és intézmények fontosságára (ami nem feltétlenül több, hanem hatékonyabb szabályozást, a hatásmechanizmusok pontosabb feltárását, stb. jelenti).

Ennek ismeretében felvetődik a kérdés, van-e esély jelenlegi társadalmi-, gazdasági viszonyaink között ennek végrehajtására; a krízis a megújulást segíti vagy fékezi ?

A szakértői vélemények egyértelműek: van olyan forgatókönyv, amellyel leküzdhetőek a gondok, de ennek morális megújulással kell párosulnia.

Kézenfekvő, hogy folyóiratunk VI. évfolyamának 2. számát e témakörnek szenteljük.

Miskolc, 2009. szeptember

Kocziszkó György
szerkesztő

Tanulmányok

Kovács Árpád

Gazdasági és Államháztartási perspektívák 2009' - a gazdasági racionalitás és a megvalósíthatóság –

Ebben az évben célunk nem lehet más, mint a világgazdasági válság hatásainak mérséklésével a gazdaság működőképességének fenntartása, az államháztartás egyensúlyának megőrzése, s így a társadalmi-gazdasági feszültségek elviselhető keretekben tartása. Nagy eredmény, ha mindez sikerül. Hiányában egyaránt elképzelhetetlen a fenntartható, távlatos gazdaságpolitika és az államháztartás modernizációja.

Írásomban a versenyképesség és a jó kormányzás értelmezéséről, majd ennek kontextusában a magyar államháztartás, illetve a 2009. évi költségvetés megvalósításának – talán kevésbé előtérbe került – kockázatairól, s végül a pénzügyi ellenőrzés kapcsolódó új feladatairól szeretnék néhány gondolatot összefoglalni.

Kulcsszavak: versenyképesség, költségvetés, világgazdaság, jó kormányzás.

A világ változásai, kilátások a következő évekre

Néhány gondolat a versenyképességről

A versenyképességet eredetileg vállalati szinten értelmezték. A 80-as évtized közepe óta került előtérbe a közgazdasági szakirodalomban a *nemzeti, az ország-szinten értelmezett versenyképesség*. Tartalmáról és mérhetőségéről azóta több könyvtármnyi anyag jelent meg. Losoncz Tibor szerint a versenyképességnek több mint 10 ezer megközelítése ismeretes. (Losoncz 2004) Nálunk a legelső között Czákó Erzsébet állapította meg, hogy a versenyképesség genezise a 80-as évek közepéig vezethető vissza, akkor készültek az első jelentések az angol és az amerikai gazdaság versenyképességéről, azt megelőzően a szakirodalomban gyakorlatilag nem írtak a nemzeti szintű versenyképességről. (Czákó 2003)¹

¹ Chikán Attila és Czákó Erzsébet (Chikán et al. 2002) a nemzetgazdasági versenyképesség több szintjét is megkülönböztették, hasonlóképpen a Budapesti Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékén működő tudományos iskola kutatói is (Szentés és munkaközössége, 2005). Utóbbiak hangsúlyozták, a gazdasági szférában a versenyképesség (tartalma és mérése) annak függvényében változik, hogy a fogalmat mire vonatkoztatjuk: valamely termék, szolgáltatás, termelési tényező áll az elemzés középpontjában (piaci, részpiaci szint), vagy a vállalat, vállalkozás (mikro szint), ágazatok, szektorok, illetőleg az országon belül egyes területi egységek, települések (mezzo szint), illetőleg a nemzetgazdaságra (makro szint), vagy a világgazdaság makrorégióira (a regionális nemzetközi integráció szintje), végül a világgazdaság egészére (a világpiaci szintje) is vonatkozatható, elemezhető a versenyképesség. Ez a rendkívül sokszínű kategória általában első közelítésben a termelékenység különböző mutatóival jellemezhető, emellett figyelmet érdemel az árfolyam alapú versenyképesség, az innováció, a vállalatok technikai újítási képessége, illetőleg a kutatás és fejlesztés versenyképességi összefüggései, valamint a külkereskedelmi versenyképesség.

Egy ország makrogazdasági versenyképessége és gazdasági növekedése, fejlődése között nyilvánvalóan szoros kapcsolat van, ám a gazdasági fejlődés mutatói nem azonosíthatók a versenyképesség mérőszámaival. A versenyképesség mérését sok más befolyásoló tényező mellett az is bonyolulttá teszi, hogy – amint arra Szentés és munkatársai rávilágítanak – a globalizálódó világgazdaságban az egyes országok nemzetgazdaságának fejlődését és versenyképességét saját adottságaik és teljesítményeik mellett erőteljesen befolyásolják a külső hatások, s ilyen összefüggésben a szerves rendszerré vált világgazdaságban az egyes országok nemzetgazdasága nem is tekinthető független entitásnak.

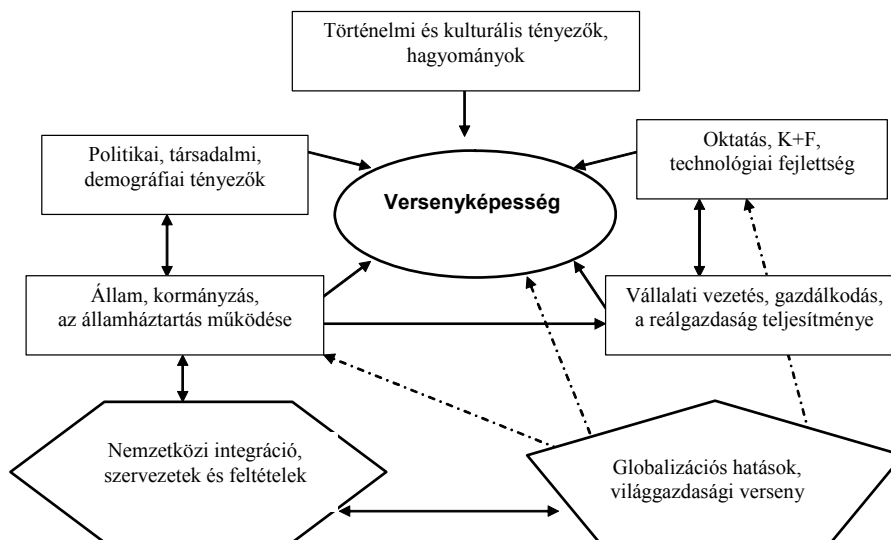
Mondanivalóm lényege, hogy a most szükségképpen napirenden lévő válságkezelés és az azt követő kiút keresés során *célszerű és lehetséges minél tágabb horizonton megragadni a versenyképesség lényegét, kilépve a szorosabban vett gazdasági, gazdálkodási körből, s figyelmet fordítva az államvitelre, a kormányzásra, a pénzügyi rendszer, az államháztartás teljesítményére és mindezek társadalompolitikai, társadalmi összefüggéseire is, bizonyos áttételekkel ide értve a közbizalom, a hitelesség, a társadalmi béke egymással kölcsönhatásban álló tényezőit is, mert mind a piacnak, mind pedig az államnak és különböző intézményeinek, s a gazdaságpolitikának egyaránt szerepe van a kiegyensúlyozott államháztartás, a felzárkózás, a fejlődés és az ezekhez kapcsolódó versenyképesség terén.*

Nem vállalkozom arra, hogy a fejlődésre gyakorolt hatások szempontjából akár a természeti-erőforrásbeli, a kulturális, történelmi, hagyománybeli, a politikai-társadalmi tényezők közti kölcsönhatásokat, akár a „globális asszimetria”, a demográfiai helyzet és a migráció következményeit, vagy más meghatározottságokat, például a tudományos-technológiai, technikai és természeti adottságbeli tényezők hatását, s különösen a vállalati szektor, a vállalati növekedés összetevőit érintsem. Hivatkozom azonban – az eddig említett források mellett – Chikán Attila és kollégái újabb keletű kutatásaira (*Chikán 2006*), (*Czakó 2005*), (*Somogyi 2009*), s az azok alapján szerkesztett ábrára, hogy érzékeltessem: a fenntartható gazdasági fejlődés versenyképességi alapjaiba legkevésbé sem csak a szűken vett – megszorító és „lazító” intézkedések adózási és más (elvonási vagy éppen támogatási) paramétereivel jellemezhető – gazdasági-racionalizálási faktorok foglaltatnak bele, hanem a kevésbé számszerűsíthető, ám döntő fontosságú alkalmazkodási tényezők is, így a történelmi és a kulturális adottságok, hagyományok, az állam, a kormányzati teljesítmény, az oktatás, a kutatás és fejlesztés, a realgazdaság teljesítménye, a vezetés, menedzsment színvonala stb. (1. ábra)

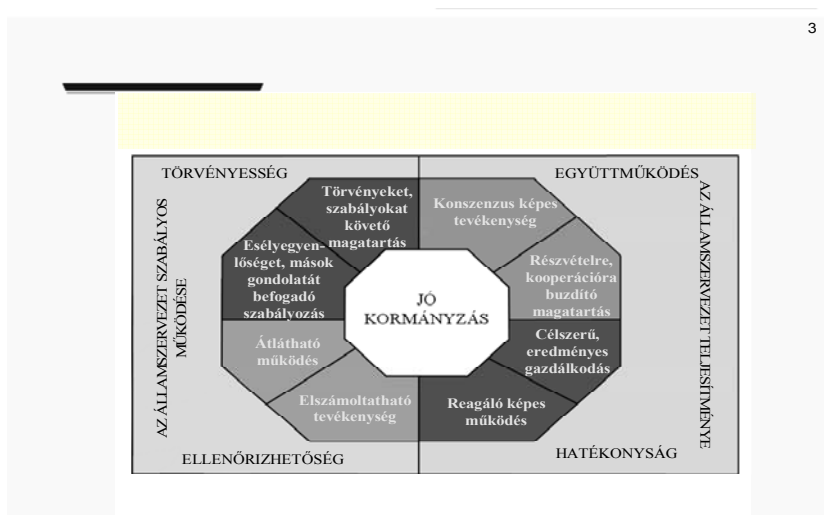
2008. év októberéig, a pénzügyi világválság kirobbanásáig a társadalmi-gazdasági változások tartalmáról két uralkodó felfogás élt. Az egyik a mennyiségi ismérvekkel jól megragadható gazdasági növekedést, a másik a fenntartható fejlődés minőségi ismérveit, illetve a harmónia-teremtést helyezte a középpontba. Ma sokkal inkább a gazdasági fejlődés sokszínű új esélyeiről, mint a gazdasági növekedés mindent maga alá gyűrő pusztító kényszeréről beszélünk, s a versenyképességet is inkább nemzeti, sőt annál szélesebb, országhatárokon átívelő társadalmi-gazdasági modellekben értelmezzük. Általa dinamikus egyensúlyt szeretnék elérni és fenntartani a gazdagság termelése és a társadalom szociális kohéziója között.

Az elmúlt hónapokban a világgazdasági válság menedzselésének körülményei között megtapasztalhattuk: milyen mély igazság van abban, hogy *a gazdaság és az állam menedzselése nem választható el egymástól*: a társadalom, mint ahogy a társasági vezetés-igazgatás is élő, humán rendszer. Így a „jó kormányzás”-nak (good governance) a változásokhoz alkalmazkodó, előrelátó, a kihívásokra adekvát válaszokat adó *közpolitikának*, és az ezt megvalósító állami menedzsmentnek meghatározó szerepe van a krízishelyzetekben. Mozgásterét, a döntéshozatali-adaptációs lépéseit pedig nem csak az adott technikai-pénzügyi adottságok, tartalékok, globalizációs és integrációs feltételek, a külső, transznacionális pénzügyi központok ereje, vagy akár az információ-technológiai fejlettség, a humán erőforrás képessége és képzettsége, igazgatás-szervezettségi, jogrendszerbeli faktorok határolják be, hanem – Magyarországon

különös súllyal – igen nagy jelentősége van a közbizalom erejének, a társadalom történelmileg, tudatilag determinált tűrő- és azonosulási képességének.

1. ábra: A versenyképesség főbb összetevői
 Forrás: saját szerkesztés

2009. április 20.

2. ábra: A jó kormányzás

Arra a kérdésre, hogy végülis milyen a jó kormányzás, már régóta keresik a választ. Különösen az elmúlt száz év során került előtérbe az állam, a tágabb értelemben vett kormányzat és kormányzás, amióta a feladatok és az intézményrendszer, nem különben a nemzetközi kapcsolatok a korábbiaknál jóval sokszínűbbé és összetettebbé váltak. Bod Péter Ákos

hangsúlyozza (Bod, 2008), hogy napjainkban, amikor a meghatározó országokat a globális gazdasági és pénzkapcsolatok láncolják össze a piacgazdasági rendszerben, az állam mint gazdasági aktor még mindig, vagy ismét jelentős tényező. Ezt azzal is szemlélteti, hogy míg 1870-ban az állami kiadások a kor legtöbb fejlett országában a bruttó hazai termék (GDP) 8-9 százalékát tették ki, az 1930-as évekre az állami újraelosztás e körben megközelítette a 20 százalékot, az 1980-as években meghaladta a GDP 40 százalékát. Az államok jelenleg a GDP 35-65 százalékát vonják el, majd osztják újra; emellett a közszelet nagy munkaadó, az államok reguláló tevékenysége minden lényeges gazdasági tevékenységre kiterjed. Hozzáteszem: az állami jövedelemcentralizálás és az újraelosztás mértéke, aránya önmagában, a kortól, a világgazdasági, valamint a nemzetgazdasági és a társadalmi adottságoktól függetlenül nem vizsgálható; adott ország, nemzetgazdaság esetében éppen az említettek függvényében formálhatók a szóban forgó arányok, amelyek célszerűsége csak komplex elemzés alapján minősíthető. (Magyarországra nézve ezekről az arányokról lásd a 3. ábrát.)

Figyelmet érdemel, hogy a XX. század első háromnegyedében lényegében minden demokratikus országban növekedett az állam mérete, funkcióinak száma és hatásköre. Fukuyama nálunk 2005-ben (Fukuyama 2005), külföldön egy évvel korábban megjelent könyvében bemutatja, hogy ez a növekedés – mint írja: eredménytelensége és előre nem látható következményei miatt – heves ellenreakciókat váltott ki, amely a „thatcherizmus” és a „reagenizmus” formájában nyilvánult meg. Az állam egyoldalú karcúsítására irányuló törekvések eredményekkel és problémákkal egyaránt együttjártak, ám mindinkább bebizonyosodott, hogy bonyolultabb kérdékről van szó: *nem kisebb, hanem korszerűbb és erősebb államra van szükség*. Jónéhány országban – írja Fukuyama – nem az optimális reform ment végbe, ahol az államapparátus mérete csökken, de ereje növekszik, hanem a kiterjedtség és az erő egyidejűleg csökkent. A 2001. szeptember 11-ét követő időszak legfontosabb világpolitikai kérdése nem az lesz, hogy hogyan szorítsuk vissza az államiságot, hanem az, hogy hogyan építsük fel azt, hangsúlyozza a szerző. Elsősorban a biztonság és a kiszámíthatóság oldaláról levezetett elemzésével arra a következtetésre jut, hogy amit az államok és csakis az államok képesek megtenni, az a legitim hatalom koncentrációja és célirányos felhasználása. Erre a hatalomra egyrészt a jogrend hazai szintű érvényesítéséhez, másrészt a világrend nemzetközi szintű megőrzéséhez van szükség.

Az állam szerepvállalása az utóbbi évtizedekben mindinkább változik a korábbiakhoz képest, a kiegyensúlyozó, szabályozó, fejlesztő állam kerül előtérbe, ahol az államvitel, a kormányzás, a köz- és a versenyszféra újszerű kontaktusának kialakítása és az együttműködésükhöz szükséges kedvező feltételek biztosítása újszerű kormányzási feladatokat jelent. Ilyen körülmények között a „jó kormányzás” alapja a törvényelvű vezetés, a *kor kihívásaihoz igazodó* újszerű hangsúlyokkal és módszerekkel operáló *korszerű közigazgatás*, melynek közismert oszlopai a megbízhatóság-jogbiztonság, az átláthatóság és nyitottság, az elszámoltathatóság és a hatékonyság. Mindezekhez elválaszthatatlanul kapcsolódnak a morális kérdések, az etikai értékek követése. (2. ábra)

Szerintem még egy pillér van, mégpedig az olyannyira fontos társadalmi, civil együttműködési készség, a költségvetési folyamatban történő részvétel, a participáció, illetve az emberek, állampolgárok kapcsolata az ellenőrzéssel. *A fejlett országokban a társadalom mindjobban megszervezi magát az állammal való kapcsolatában*, s ha kell, akár az állammal szemben is, hogy a demokratikus jogállamiság fent említett elveinek érvényesülését kikényszerítse. A civil szféra segítségével – amelybe beletartoznak a szakmai szövetségek, társadalmi-tudományos társaságok is – ki lehet billenteni a parlamenti patthelyzeteket, meg lehet akadályozni a kormány vagy az önkormányzati testület kifogásolható törekvéseit. Nyilvánvaló: ezek a „közbenjárások” pénzügyi-szakmai kérdéseket is érinthetnek. Elsődleges érdek azonban, hogy mindez integrálódjon a demokrácia intézményrendszerébe, s ne járjon olyan úton, hogy a

döntéshozattal kapcsolatos politikai és szakmai konszenzus hiányát a civil szervezetek átpolitizált közreműködése, vagy a másik végletben, vagy éppen ezt kihasználva, valamely erőcsoport diktátuma oldja meg.

A humán szolgáltatási szektor a fejlett Európában az egyik legnagyobb munkáltató, foglalkoztató, s egyben jelentős versenyképességi tényező. Mint ilyennek, sajátos (konjunktúra) stabilizáló szerepe van még a válság körülményei között is. Néhány éve a jó kormányzás és a versenyképesség összefüggéseit vizsgálva arról írtam (Kovács 2005), hogy Magyarország teljesítménye ezen összefüggő területeken erőteljesen romló tendenciát mutat. Kedvező külső feltételek között is képtelenek voltunk a reálgazdasági teljesítmények arányában egyidejűleg, harmóniában menedzselni a reálgazdaság és a társadalmi szolgáltatások működtetését. A túlköltekezések következtében mind szorítóbb finanszírozási fedezethiányt hitelekből, nagyfokú eladósodás árán fedeztük. Ez pedig gazdasági, társadalmi sérülékenységünket különösen súlyossá tette. Sajnos 2009. első hónapjai e kockázatok súlyosságát igazolták vissza.

A világ(gazdaság) változásai

A világ összevont exportjának a világ GDP-jéhez viszonyított aránya a II. világháborút megelőző utolsó békeévhez képest mára megkétszereződött, mintegy 20 %-ot tesz ki, s ez a szakosodásra nagyobb mértékben ráutalt kis országok, így Magyarország esetében megközelíti a 80 %-ot. A gazdasági folyamatokat jellemző, illetve követő különféle pénzmozgások, átutalások halmozott összege pedig a világ árú-kivitele értékének mára mintegy kétszázszorosa.

A különböző elemzések, s a nemzetközi fórumokon, így a gazdasági fejlődés, a verseny, újabban a válság és – hozzáteszem – a modernizálódó pénzügyi ellenőrzés, kérdéseivel foglalkozó konferenciákon elhangzottak egybehangzóan azt jelzik, hogy az egységesülő világ gazdasági teljesítményein belül a versenyben maradás az európai és az amerikai gazdaságtól az élömunka árának radikális csökkentését követeli, miközben a tőkejavak aránya növekszik. Napjaink világméretű gazdasági válsága semmi korábbihoz nem hasonlítható. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a pénzügyi válság csak gyutacs volt, valójában a társadalmi-gazdasági asszimetriákból származó, felhalmozott feszültség oldódott villámként. A világgazdaság 2010 – 2011 körül várhatóan „magához tér”, de az új világrend minden bizonnyal a fejlődés új értelmezését hozza majd magával. Különböző nemzetközi szervezetek a következő hónapokra még a válság kedvezőtlen hatásainak fennmaradását, sőt elmélyülését prognosztizálják. Így például az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciájának (UNCTAD) ez év eleji jelentése 2009-re további 30 %-os visszaesést jelez. Mértékadó források szerint, ha a globális recesszió 2010 első félévében véget ér, akkor 2011-től emelkedhet majd a közvetlen külföldi tőkeberuházások értéke. (ECOSTAT, mikroszkóp, 2009)

A gazdasági válság a társadalom szociális szerkezetét, sőt a különböző államvezetési modelleket is átalakítja. Erre utal, hogy az új helyzethez a nyugati világ a fejlett, demokratikus rendszerek, a szociális piacgazdaság, a jóléti mechanizmusok átalakulásával, vagy inkább feladásával igyekszik alkalmazkodni. *Láthatóan mindez egyelőre a középosztályok terhére valósul meg.* Igaz, távol-keleti vagy afrikai nézőpontból van miből engedni: a jövedelmek különbsége a leggazdagabb és legszegényebb ország között 1820-ban 3:1 volt, 1960-ban már harmincszoros, s ma több mint nyolcvanszoros a különbség a legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmű ország között az egy főre számított GDP alapján. (Simai 2007) A tömeges elszegényedés, a lecsúszás – amit persze távolságtartó közgazdasági szakzsargonban úgy is mondhatunk, hogy az élömunka árának globális kiegyenlítésével kell számolni - ma európai realitásnak látszik. Történik ez ott, ahol néhány éve még az EU (lisszaboni) stratégiája szorosan összekapcsolta a versenyképesség javítását a szociálpolitikai célok megvalósításával, s ahol olyannyira magabiztos innovációs teljesítményt, az USA utolérését tűzték ki célul.

A *szociális biztonság* kifejezést éppen háromnegyed százada, az első nagy világgazdasági válság oldásaként a kapitalista világ vezető hatalmának vezetője, F.D. Roosevelt emeltette törvényi szintre, a New Deal részeként megjelenő Social Security Act-ban. Az Európai Unió pedig demokratikus, esélyteremtő és fejlesztő államot helyez előtérbe, ami a versenyképességi igényekhez is igazodó gazdaságot jelent, hathatós *szociális védelmet* (biztonságot) jelentő kiegyenlítő mechanizmusokkal. (Ocskai 2009) Abból indul ki, hogy nem lehet fenntartani a fejlődést, ha hosszabb távon e célok egyike csak a másik rovására teljesíthető. Az így értelmezett fenntartható fejlődés az állam szerepének korszerű felfogáson alapuló erősítését követeli meg. Az új válság szorításában kérdés, vajon mindezeket a társadalmi vívmányoknak tartott értékeken túllépve vesztesre áll a széles középréteg jólétét, szociális biztonságát vállaló, demokratikus intézményrendszer működtetésére építő „nyugati” modell? Vajon messze kerülünk-e a „feltételt teremtő államként” körülírható, a szociális piacgazdaság alkotmányos megfogalmazását, a társadalmi vívmányok garantált, törvényekben foglalt védelmét manifesztáló társadalmi-gazdasági szisztémától? Tény, a világgazdaságban a növekedési potenciál szempontjából olyan teljesítményt felmutató új erőközpontok alakultak, alakulnak ki, amelyek társadalmi, gazdasági modellje messze esik az európaiktól. Lehetséges-e, hogy ugyan különböző, nemzeti és integrációs feltételektől függő mértékben, de „trendként” ezek az egyén társadalmi feloldódására, szubordinációjára, a bürokrácia elnyomó eszközeivel operáló – „kulturális materializmus”-ra, a magasabb termelékenységű társadalmak szükségszerű előretörésére hivatkozó – globális modellek kerüljenek előtérbe, s az egyén felemelkedését jelentő társadalmi mobilitás ennek kereteiben legyen értelmezhető? (W. Lewis 2009)

Egyelőre nincs válasz, de ennek kontextusában érdemes Palánkai Tibort idézni. Ezt írja: „Az integráció gazdasági elméletei hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi munkamegosztás, mind a specializáción, mind a kooperáción keresztül a hatékonyság és a jólét növekedésével jár együtt. Ez az integrációnak általános és alapvető motíváló tényezője.” (Palánkai 2008) Bár a XX. században Nyugat-Európában a nemzeti jövedelem több mint tízszeresére, Dél-Európában több mint tizenkétszeresére, Közép- és Kelet-Európában több mint hatszorosára nőtt, és Európa mintegy tízszeresére növelte mezőgazdasági, ipari és szolgáltatási teljesítményeit, több mint 37 %-os részesedésével mégis Ázsia vált a világ legnagyobb jövedelemtermelő régiójává, a világ exportjából 27 százalékkal részesedik, Európa után a második helyet foglalva el az évszázad végén. Japán fontos műszaki hatalommá vált. Kína és India az egyenként 1,2 és 1,4 milliárdos népességükkel hatalmas gazdasági és szellemi potenciállal rendelkeznek.

A fejlett világban az elöregedés a trend. (Marján 2008) Ráadásul az Egyesült Államok és néhány kisebb ország kivételével a fejlett országok lakossága csökken. A világ népessége várható növekedésének 95 százaléka az alacsony jövedelmű országokban következik be, míg a mai fejlett világ 2050-re a föld lakosságának 8-10 százalékára esik vissza. (Simai 2007) Az euró-zónában 2004 és 2050 között a nyugdíjra, az egészségügyre, valamint a krónikus ellátásra szolgáló állami kiadásokat a GDP közel 5 százalékával kellene növelni ahhoz, hogy a jelenlegi pozíciókat többé-kevésbé őrizni tudjuk. A nyugdíjkorúak arányának emelkedése folytán az unió GDP-növekedési kapacitása a jelenlegi 2-2,25 százalékról 2040-re 1,25 százalékra csökkenhet. Nálunk az elöregedésből származó kiadási többlet 2050-ig eléri a GDP 6-7 százalékát, de már 2030-ban is meghaladja a 3 százalékot. (Romhányi 2007) *A fejlett országokban megkerülhetetlen a jóléti-szociális ellátás megújítása, ami önmagában is feltételezi az államháztartási reformokat.*

Ne áltassuk azonban magunkat! Fel kell tennünk a kérdést, valójában tartalmában mit is jelent a reform, a megújítás? Vajon azt, hogy a társadalom továbbra is vállalja – igaz némi hatékonyság javítással – a mind kiterjedtebb szolgáltatásokat: a valóságos, személyes biztonságot, gondoskodást állampolgári jogon? Vagy azt, hogy öngondoskodásra hivatkozva az állam egy minimális szinten határozza meg a szociális védelmet és az egyénre bizza, mire jut?

Vajon van-e valós választás? A pénzügyi és a szociális biztonság társadalmi és/vagy egyéni felelősségre építő ellentétpárokban való gondolkodást, s az ilyen választási lehetőségeket éppen a szemünk előtt, egy pillanat alatt olvasztotta el napjaink válsága. A sokak által megoldásnak, a fejlődés modernizációs perspektívájának hitt öngondoskodás vált elsőként értéktelenné. A jelképnek számító nyugdíjalapok, a befektetési megtakarítások, és persze vele az egyéni felelősségvállalásra építő, az esélyteremtéssel biztonságot adó álmok váltak egyik pillanatról a másikra légvárrakká.

Ugyanakkor nyilvánvaló: a jelenlegi világgazdasági környezetben, egymásra utaltságban a globalizáció nem szabad választás kérdése, hanem megkerülhetetlen realitás, ahol nemcsak előnyök vannak, hanem hátrányok is. Jól látszik, hogy *a transznacionális pénzügyi (hitelező) központok ereje külön-külön is többszöröse lehet egy-egy kisebb ország pénzügyi kapacitásának.* Ezen erőközpontoknak is vannak működési, befektetési-biztonsági érdekeik. Sajátos kockázatközösséget alkotnak egymással és partnereikkel. *Ennek természetesen hatása van az egyes országok közpolitikájának tematizáltságára, sőt akár a gazdasági, államszervezeti személyi-döntési autonómiára, mondjuk ki: a cselekvési szuverenitásra.*

Súlyos gondokkal kell mindenütt szembenézni, de a mérték a legkevesébé sem mindegy. A világgazdasági válságból való kilábalás, a kiegyensúlyozottabb növekedési - fogyasztási - beruházási trend kialakulása feltételezi a jelenleginél jóval nagyobb megtakarításokat az Egyesült Államokban, az erőteljesebb és tartósabb növekedést Európában és Japánban, a magasabb beruházási szinteket az ASEAN-ban és a feltörekvő piacokon, továbbá a gyorsabban növekvő fogyasztást Kínában. (Magas 2007) A tetemes államháztartási és fizetésimérleg-hiánnyal küzdő országok sebezhetősége a legnagyobb. Az egyre szélsőségesebben polarizált jövedelmi és vagyoni viszonyok következtében a centrum országaival szemben a periféria mindinkább kiszolgáltatottá válik.

A globális válság a nemzetközi együttműködést is új pályára helyezte. A válság elhárításában is – Magyarország esetében a mintegy 20 milliárd eurós készenléti-hitel szerződéssel – markáns szerepet vállalt a Valutaalap az Európai Központi Bankkal és a Világbankkal együttműködve. Az EU pedig gazdasági, kereslet-ösztönző programot alakított ki.

A legtöbb országban a GDP jelentős hányadát, általában 2-5, de akár 15 %-át is kitevő „mentőcsomagokat” terveznek. Igyekeznek a banki stabilitást biztosítani, a pénzügyi szabályozást szigorítani, átláthatóságát növelni, a stratégiai iparágakat védeni. A válsággal sújtott nemzetgazdaságokban általában az államháztartás kiadási expanziójával, a bankok állami feltőkésítésével és adómérsékléssel keresik a kibontakozást. Ez azonban csak a kevésbé eladósodott és viszonylag alacsony, kézben tartható államháztartási hiánnyal rendelkező országokban jelenthet megoldást. Mélyen eladósodottként hitelből beruházni, „münchhauseni” kaland.

Úgy vélem, hogy a különböző válság- és kockázatkezelő programok esetében alapvető a helyes mérték és az időhorizont megtalálása. Ez pedig a közvetlen válságmenedzselés mellett függ a körülményekhez alkalmazkodó közpolitikától, jó kormányzástól, a nemzetközi együttműködéstől, és a sokféle értelemben érvényesülő, nemzeti és nemzetközi szintű szolidaritástól, a társadalom tűrőképességétől, sőt egy sor emocionális tényezőtől is. Mindezekre figyelemmel talán elkerülhetők lesznek a később jóvátehetetlen társadalmi-gazdasági sérülések.

A magyar társadalom adaptációs potenciálja

A különböző reálgazdasági, államháztartási, pénzügyi elképzelések rövid és hosszabb távlatú harmóniája megteremtésének gyakorlati – például időbeli-megvalósítási, társadalmi-fogadtatásbeli, markáns érdekütközésbeli – korlátjai vannak. Ráadásul a változtatásoknak – nevezzük ezeket akár modernizációs programoknak, akár reformlépéseknek – nem modellezve,

laboratóriumi körülmények között, hanem az említett harmónia-korlátozó feltételrendszerben, a működő gazdaság és társadalom valós világában kell érvényre juttatni.

Az értékválságon és – alapvetően az 1989-ig terjedő időszak és az ott lejátszódott „személyi belesimulás” megítéléséhez visszavezethető – politikai polarizálódáson túl, a társadalmat további számos, igen súlyos érdekütközés terheli, amit évek óta képtelen a magyar közpolitika oldani, sőt ezek egyre inkább mélyülnek. A harmonikus és célirányos cselekvés alapjait is veszélyeztető szembenállás, merőben más cél- és érdekrendszer feszül például az aktív és inaktív társadalmi csoportok, a leszakadás kockázatával szembenézők és a már leszakadtak, a munkaadók és a munkavállalók, a közszolgálatban és a reálgazdaságban dolgozók, vagy a „szegényebbek és a gazdagabbak” között.

Szentes László akadémikus és munkaközössége könyvéből idézek: „Nem ritkán tapasztalhatjuk, hogy mind a versenyképesség, mind a globalizáció kihívásainak való megfelelés követelménye nagyfokú leegyszerűsítések és politikai ideológiák tárgyává vált. Egyfelől nacionalista jelszavakkal fellépő populista politikai erők voltaképpen a globalizációval való szembenállást hirdetik, másfelől viszont ultra-liberális politikuskok és közgazdászok az arra, illetve a versenyképesség követelményére való hivatkozással kétségbe vonják vagy minimálisra igyekeznek korlátozni az állam szerepét és felelősségét a közegészségügy, a közoktatás, a tudományos kutatások támogatása és általában a szociális jóléti intézkedések terén.” (Szentes és munkaközössége, 2005, 13. old.)

Ehhez, illetőleg az imént említett szembenállásokhoz, kapcsolódóan fontosnak tartom ráirányítani a figyelmet, hogy a Központi Statisztikai Hivatal, valamint a Szociális és Munkaügyi Minisztérium adatai szerint a 10 milliós lakosságból 3,9 millió a foglalkoztatottak száma (vállalkozók, segítő családtagok, szövetkezeti dolgozók, alkalmazottak) és ebből csak 2,7 millió a versenyszféra és az államháztartás alkalmazottjainak együttes száma. A teljes alkalmazotti körből csak minden negyedik dolgozik az államháztartás (oktatás, egészségügy, szociális ellátás) szolgáltatásaiban és – kisebb részben – az igazgatásban. Míg 2008-ban a versenyszférában szerény mértékben bővült a foglalkoztatás, addig az államháztartásban dolgozók száma jelentősen, 80-ezer fővel csökkent. A múlt évben mind a bértömeg, mind pedig az átlagkereset-növekedés nagyobb volt a versenyszférában, mint az államháztartásban. Különösen szembetűnő, hogy a szellemi foglalkozásúak átlagkeresete a közszférában 20 %-kal elmarad a versenyszférában dolgozó szellemi foglalkozásúak átlagkeresetétől.

Mindezek a problémák, társadalmi törésvonalak, árkok a válság terheinek elosztása során várhatóan tovább mélyülnek. Bogár László, Jenei György, Laki László, Stumpf István és mások kiváló tanulmányainak alap gondolataival (*Bogár* 2009), (*Jenei* 2008), (*Laki* 2008), (*Stumpf* 2006), (*Gombár* szerk., 2006), (*Trócsányi* szerk., 2006) azonosulva, szeretném megjegyezni, hogy ezek az akár a tisztán emocionális alapú, vagy akár a rossz tapasztalatok, tévedések terhei alapján természetszerűen kialakult, ma ható, sokszor egymást kioltó, bénító, racionalitást felülíró szemléleti, beállítódottsági mixek a társadalmi valóságot jelentik. Jelentős mértékben korlátoznak minden, változtatásra irányuló cselekvést.

Napjainknak a bizalmatlansággal és sok tekintetben jogos csalódottsággal terhelt társadalmi légköre, a liberális-konzervatív és a szociális értékek engesztelhetetlen dogmákká merevedett szembeállításának igen jelentős mértékben, visszahúzóan befolyásolja a más körülmények között, kevesebb ellentétel szabdalta társadalomban a viszonylag könnyen harmonizálható lépéseknek a megvalósíthatósági esélyeit is. A töredezett társadalmi szerkezetben, politikai megosztottságban a változtatások átvitelének további korlátját jelenti, hogy a társadalmi vívmánynak tartott (vagy néha csak annak vélt) értékek, s a rájuk vonatkozó finanszírozási kötelezettségek az Alkotmányban, a „kétharmados” törvényekben különös védelmet élveznek, függetlenül attól, hogy az adott törvényekben szabályozott megoldásoknál vannak-e szociális szempontból igazságosabb, továbbá technikailag, s a szervezést tekintve

modernebb, olcsóbb megoldások, vagy sem. S egyáltalán: ami van, az finanszírozható-e. A magyar társadalom a 20 éves átmenet ellenére tudatilag nagyon nehezen fogadja el, hogy a piaci hatalom igazgatási hatalommá válik, s hogy a politikai-igazgatási hatalmat is át lehet váltani gazdasági hatalommá.

Mindez a cselekvésnek kettős korlátot emel. A fogadó társadalmi közeg visszautasító realitását adja mindazok számára, akik akár politikusként, akár pénzügyi-gazdasági szakemberként bármit is lépni szeretnének. Ha pedig mindezt figyelmen kívül hagyják, s „tisztá modellekben gondolkozva” vállalkoznak mégoly tiszteletreméltó kiútkeresésre, mint erre számos konkrét példa van, akkor meg kell küzdeniük azzal, hogy ezek az újra és újra előterjesztett „reform-csomagok” közgazdasági racionalitásuktól szinte függetlenül inkább zavart keltőek, mint mozgósító hatásúak. A megvalósulás esélye nélkül okoznak a társadalom és gazdaság életében további terheket, feszültségeket. Olyanok ezek, mint azoknak a megrögzött, hitelüket vesztett építészeknek a megvalósíthatatlan álmai, akik megfelelő építőanyag, emberi erő, eszköz nélkül, a meg nem értés falaival küzdve akarnak a hozzájuk hasonló izlésvilágúaknak tetsző palotákat építeni.

Honi nézőpontból is látható: nem a gondoskodó, a szociális biztonságot társadalmi méretekben vállaló állam alternatívája omlott össze, hanem ennek az ellentétje. Kérdés, ezek után a magyar társadalom jelenlegi befogadó- és alkalmazkodási képességének körülményei között van-e reális lehetőség paradigma-váltásra? Meglehetősen borúsak az ilyen kilátások, s némi iróniával hozzátehetjük, hogy valós modellválasztási lehetőségünk amúgy sincs! *A magyar társadalomnak nincs miből „öngondoskodnia”!* Az egyéni felelősségvállalás szintjét pedig jól mutatja, hogy a lakosság – jól megtanulva az államától a leckét – jóideig azzal váltotta ki a pénzhányát, az átmenetinek vélt szűkös helyzeteket, hogy hitelt vett fel, a jövőbe tolt ki fogyasztása kifizetését, áltatva magát a „majd csak lesz valahogy” elvvel. Ráadásul, az utóbbi pár év eseményei nálunk azt a hiedelmet erősítették, hogy csak döntés és érdekérvényesítési potenciál kérdése, mennyit „kaptunk”. Pedig a világ realitása más volt már évekkkel ezelőtt is.

A hibák elkövetése és azok jóvátétele nem szimmetrikus. Néhány év alatt elkövetett hibák orvoslása évtizedeket vehet igénybe, két ok miatt is. Az egyik az államadósság rendkívül magas szintje, amelynek ledolgozása az ingadozó, sőt csökkenő gazdasági teljesítmény következtében csak nagyon lassan lehetséges. A másik, hogy az elmúlt években – politikai, választási szempontok alapján – megvalósított osztogatás visszavonása rendkívül nehéz.

Az alacsony foglalkoztatásnak a terület- és településfejlesztéssel, továbbá különösen a szociális helyzettel, a kapcsolódó juttatási rendszerrel is összefüggő okai vannak. Emellett a foglalkoztatási gondok arra is visszavezethetők, hogy a fiatalok munkaerő-kínálata csak kevésbé képes hozzájárulni a gazdaság dinamizálásához, ráadásul a munkanélküliek jelentős része nem képvisel minőségi munkaerő-tartalékot a foglalkoztatás bővítésére. A munkaerő kínálatnak ez a minőségi problémája a felzárkózás, a reál-konvergencia, a versenyképesség szempontjából rendkívül kedvezőtlen, hiszen napjainkban az oktatás - kutatás - innováció tudásháromszöge játszik kulcsszerepet a növekedésben és a foglalkoztatásban. A tények és az adatok azonban éppen ezen a frekvencián kettős fejlődési paradoxont szemléltetnek. Az egy főre jutó magyar GDP 2006-ban az uniós átlag 61 százalékát tette ki. Az oktatási-képzési mutatók viszont csupán az uniós átlag 20-50 százalékát érik el. *(Kádár 2008) A magyar lemaradás tehát éppen ott a legnagyobb mértékű, ahol a XXI. századi felzárkózás a legnagyobb követelményeket támasztja.* Másrészt a történelmi visszapillantásban a helyzet megfordult: a humán potenciál színvonalában a lemaradás jóval nagyobb mértékű, mint az anyagi termelésben, jövedelemszintben.

Szembe kell nézni azzal, hogy csak nagyon lassan, keskeny ösvényen lehet évekig haladni, miközben a mellettünk elrohanó világ gyorsabb és adaptívabb alkalmazkodást követelne. Nagyon sok függ az emberek magatartásától, hozzáállásától, mennyiben képesek harmonizálni

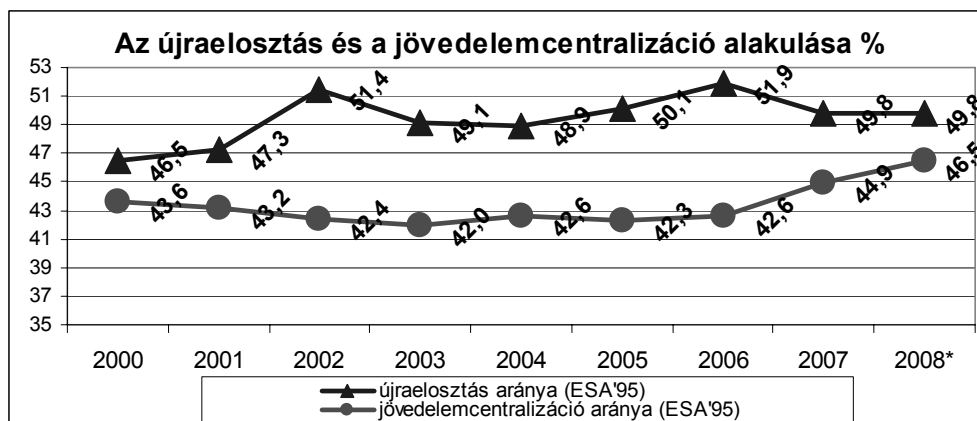
az érdekeket és elkerülni a nehéz helyzetben az egymással való szembefordulást. Itt most *kockázatot jelent, hogy a vállalkozói szféra és a közszolgálatból élők bizalmatlanok egymás iránt, mindkettő a másik teljesítmény-hiányát okolja a saját problémájáért, miközben a két szektornak egymással harmóniában kellene a válság leküzdésén munkálkodnia.*

Az ezredfordulót követő években kiugró teljesítményt mutató, jól fejlődő országok – mint például Finnország, Dél-Korea, Izrael, Szingapúr – a nemzetgazdasági versenyképesség erősítését szolgáló befektetésként a nemzetközi átlag felett költöttek a tudományra, a kutatás-fejlesztésre, az oktatásra, az egészségügyre és az infrastruktúrára. Ez a cselekvési irány „felzárkózási konszenzus” megnevezéssel vált ismertté. A különböző belső politikai és gazdasági tényezők a felzárkózás érdekében jutottak konszenzusra a szóban forgó területek, a tágran értelmezett, versenyképességi és stabilizáló tényezőként is középponti jelentőségű jóléti szféra fejlesztésének tárgyában. (Török 2008) Mindez nem zárja ki a mindennapi politikai „pengevéltásokat”, de olyan fontos érintkezési felületet jelenthet a politika szereplői között, ami a nemzetgazdaság boldogulása szempontjából stratégiai területen a parttalan szembenállás helyett érdemi kooperációt, kibontakozási esélyt biztosíthat. Akkor van azonban csak lehetőség a harmónia teremtésre, ha nem követjük el – most fordított irányból - azt a hibát, amit a szociális döntések megvalósításának pénzügyi következményei felmérésének elmulasztásával eddig tettünk.² Ugyanígy szükség van a válság terheinek megosztásával kapcsolatos pénzügyi lépések társadalmi következményeinek előzetes, sokoldalú hatásvizsgálatára is. Nélküle kevés esély van arra, hogy olyan sokoldalúan harmonizált megoldások szülessenek, amelyeket nemcsak a végrehajtó szerepkörű közpénzügyi menedzsmentek „trendekhez” alkalmazkodását jelentik, hanem stabil, gyakorlati eredményeket hoznak, holott éppen ez utóbbiak szükségesek a közpolitika hitelességének visszaállításához, ami egyik előfeltétele annak, hogy a fenntartható fejlődés reményét hozó társadalmi-gazdasági vállalkozást jelentsen a válságkezelés.

A költségvetés tervezése és a kockázatok előrejelzésének figyelembe vétele

A 2009. év költségvetési gazdálkodása makrogazdasági feltételrendszerével kapcsolatban az Állami Számvevőszék Kutató Intézete 2008 októberében jelezte (Báger 2009), hogy más, és sokkal kevésbé kedvező a helyzet, mint azt a hivatalos megnyilatkozások feltüntetik. A számok nem azt tükrözték, hogy a sikeresnek tartott, fiskális megszorításokra épülő euró-csatlakozást célzó konvergencia-program két éves nadrágszj meghúzásának, a közszféra kiadásainak erőteljes visszafogásának köszönhetően, már 2009-től könnyebb évek jönnek.

² Palócz Éva írja: „Magyarországon nem a radikális reformok hiánya, hanem egyszerűen a minden korábbi meghaladó mértékű költségek vezetett a 2006. évi 10% körüli hiányhoz, és annak minden negatív következményéhez. A magyar kormány ugyanis egyszerre tett bevétel-csökkentési lépéseket (tb-járadékok, áfa), kezdett ambiciózus fejlesztési (autópálya-építési és egyéb) programokba, növelte a szociális kiadásokat, valamint hagyta (támogatta) a költségvetési intézmények működési kiadási előirányzatainak jelentős túllépését. Mindez súlyos fiskális inkonzisztenciához vezetett. Ezek nélkül a GDP-arányos hiány enyhén magától is csökkent volna: nem olyan mértékben, mint Szlovákiában, hanem csak annyira, mint Lengyelországban vagy Csehországban. Magyarországon az elmúlt 5-6 elhibázott gazdaságpolitikája vezetett a mai bajokhoz, és nem valamiféle „ezeréves átok” ütött fel ismét a fejét. Ha akár valamilyen magyar sajátossággal, vagy a kádári rezsím negatív örökségével magyaráznánk a mai bajok gyökerét, akkor fel kellene tenni a kérdést, miért nem érvényesültek ennek az örökségnek a hatásai a 2000-es évek fordulóján, amikor a magyar gazdaság nem csak magas gazdasági növekedési ütemmel, hanem az alacsony költségvetési hiánnyal tűnt ki a visegrádi országok közül. S ha ez így van, akkor elméletileg a bajok viszonylag gyorsan, de legalábbis belátható időn belül jóvátehetőek lehetnének.” (Palócz, 2008.)

3. ábra: Az újraelosztás és a jövedelemcentralizáció alakulása

Megjegyzés: ÁSZ által számított adatok, forrás: KSH „A kormányzati szektor adatai” és „Bruttó hazai termék”, * 2008 előzetes

Az elemzők szinte egyöntetű óvatosságot igénylő kritikái, ezek sorában a Magyar Közgazdasági Társaság elnökségének a reálgazdaság korlátozott teljesítőképességére figyelmet felhívó állásfoglalása (Magyar Közgazdasági Társaság, 2008) ellenére a kormányzat a 2009-es év költségvetésének sarokszámai tervezésben a valóságtól elrugaszkodott reálgazdasági teljesítménnyel számolt. Figyelmen kívül hagyta, hogy a konvergencia-program előirányzatainak teljesítése lényegi államháztartási szerkezetátalakítás nélkül végrehajtott restriktívák eredménye. Ezek pedig a reálgazdaságra, a csatlakozás másik „pillérére” nézve inkább szűkítő, fékező hatásokkal járnak. Átaluk felzárkózás helyett távolabb kerültünk az Európai Unió teljesítményeitől, s nem valószínűsíthető olyan konjunkturális helyzet meghatározó partnereinknél, ami a kormányzati elképzelések szerinti 3 %-os növekedést lehetővé teszi, s a pénzügyi válság ellenszelében is felfelé húzza a rendkívül „nyitott”, magas export-kitettségű magyar gazdaságot.

A költségvetési kiadások és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat szorosságát jól érzékeltethetjük az ún. „állami piac” alakulásával. Ide elsősorban azokat az állami kiadásokat (vásárlásokat, beruházásokat) soroljuk, amelyek a vállalkozások számára teremtenek közvetlen keresletet. A magyar költségvetés ilyen célokra nemzetközi összehasonlításban sokat költ. E költségek rövidtávon gyorsítja a növekedést, míg e költségek visszafogása közvetlen hatásként a növekedés visszaeséséhez vezet.

1. táblázat: Az állami piac nagysága Magyarországon 2005-2010 között

Megnevezés	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Állami kereslet (piac) a GDP%-ban	12,3	12,9	11,6	11,6	10,6	10,5
Állami piac az összes kiadás %-ban	23,9	24,1	23,1	23,4	22,5	22,8
Állami kereslet reálérték-változása az előző időszak %-ában		109,3	90,6	100,1	94,6	101,9

Forrás: A 2008. évi költségvetés tájékoztató háttérszámításában közölt pénzforgalmi adatokból saját számítás

Látható az 1. táblázatból, hogy 2006-ban az állam által generált kereslet jelentős mértékben, több, mint 9 %-kal hozzájárult a költségvetési egyensúlytalanság kialakulásához és a GDP növekedéséhez is, addig 2007-ben a fiskális konszolidáció hatására csaknem 10%-os csökkenés következett be. Mint ismeretes, a magyar gazdaság dinamikus növekedése 2006 második negyedében megtorpant, azóta folyamatosan lassul, 2007-ben pedig a várakozásokhoz képest is lelassult, 1,3% lett. A lassulásban az elemzők jelentős szerepet tulajdonítanak a fiskális konszolidáció következtében lecsökkent állami kereslet hatásának. Ennek bizonyítására különféle számítások készültek a GDP piaci és nem piaci összetevőkre történő szétválasztására és az állami kereslet változása növekedési hatásainak kimutatására.³ Az államháztartás teljesítményében ezzel a módszerrel mérve közel 10%-os visszaesés következett be 2007 első félévében.

Tény, az először benyújtott 2009. évi költségvetési törvényjavaslat – válság nélkül is – mintegy 1000 milliárd forinttal kedvezőbb pozíciót tétélezett fel annál, mint amit a valóságos helyzet megengedett. Ami azt is jelenti, hogy *tévedés a kialakult, jelenlegi igen nehéz helyzetet kizárólag a soha nem látott mélységű globális válságnak tulajdonítani*. Ha a különböző, valóságra figyelmeztető jelzéseket, a költségvetési tervezés ellenőrzéséről szóló számvevőszéki jelentést kezdetben nem utasítják vissza, vagy legalább komolyabban veszik, akkor megalapozottabb lehetett volna a különböző – idővel birkózó, számaikban s valós helyzet elfogadása irányában hátráló – költségvetési változatok prezentálása.

A 2. táblázatban összefoglaltuk az elsőként benyújtott, majd visszavont, és a másodikiként benyújtott költségvetési törvényjavaslathoz csatolt, valamint a pénzügyminiszter által benyújtott átfogó módosító javaslathoz – voltaképpen a költségvetési javaslat harmadik változatához – tartozó makrogazdasági prognózisok fő paramétereit. A táblázat utolsó két sorában összegeztük, hogy a két újabb változat mekkora GDP-csökkenést, illetve államháztartási bevétel-kiesést jelent az első javaslathoz képest.

Sajnálatos módon még a végleges, 1 %-os visszaesést feltételező változatban is számos irreálisan kedvező feltételezés szerepelt, amelyekre az ÁSZ véleménye felhívta a figyelmet. Így például jól látszott, hogy ehhez, a ma már igencsak optimista változathoz is mintegy 300 milliárdos adóbevételi kockázat tartozott. Akkor még mód lett volna ennek kiadásoldali kezelésére, és nem kellett volna - lényegében ennek mértékében - a törvényre emelés után pár héttel újabb költségvetési megkurtításokat eszközölni. Hasonlóan súlyos hiba volt, hogy a foglalkoztatottak számának mérséklődését a végső változatban is csak 0,6 %-osnak valószínűsítették. Ugyanazt a mértéket vették alapul, amikor már 1 %-os visszaesést valószínűsítettek, mint amikor 1,2 %-os gazdasági növekedést reméltek. A reálgazdasági válság miatt azonban nagy a kockázata annak, hogy a foglalkoztatottak száma 3 %-os, vagy azt meghaladó mértékben csökken. Ez kihat a keresettömegre, és ezen keresztül a háztartások fogyasztására, valamint a költségvetés bevételeire.

³ A kormányzati intézmények és a kutatóintézetek előrejelzései között lényegi eltérés a prognózis készítés időpontjával hozható összefüggésbe. A PM április végére készíti el feltehetően – az I. negyedévi gazdasági folyamatokról szóló tájékoztatójának mellékleteként – a 2009. évi makrogazdasági mutatószámokra vonatkozó új előrejelzését, valamint az EU felé benyújtandó notifikációs jelentésében az államháztartási egyensúlyi adatok, valamint a bruttó adósságráta felülvizsgálatát. Az MNB feltehetően a májusi inflációs jelentésében korrigálja a főbb makromutatókra vonatkozó előrejelzését.

2. táblázat: A 2009. év kormányzati makrogazdasági prognózisok fő számai

	1. sz. benyújtott költségvetés	2. sz. benyújtott költségvetés	PM módosított
GDP növekedés előző évi áron %	3,0	1,2	-1,0
Fogyasztói árindex %	4,3	3,9	4,5
Alkalmazottak számának változása %	0,4	-0,6	-0,6
Beruházási hányad %	21,1	21,2	20,9
Háztartások fogyasztási kiadása	2,2	0,2	-3,8
Lakossági fogyasztás összesen	1,0	0,3	-3,1
Közösségi fogyasztás	0,8	0,5	0,2
Beruházás	6,0	4,0	-0,9
Belföldi felhasználás	2,6	1,1	-2,2
Termékek és szolgáltatások exportja	8,0	4,1	3,9
Termékek és szolgáltatások importja	7,6	4,1	2,4
GDP értéke folyó áron Mrd Ft	29 110	28 490	27 690
GDP kiesés az 1. sz. benyújtott költségvetéshez képest		620	1420
Államháztartási bevételkiesés az 1. sz. benyújtott költségvetéshez képest		240	560

Forrás: T. 6380 számú törvényjavaslat a Magyar Köztársaság 2009. évi költségvetéséről (benyújtva 2008. szeptember 29.), T. 6571 számú törvényjavaslat a Magyar Köztársaság 2009. évi költségvetéséről (benyújtva 2008. október 18.), a Pénzügyminisztériumnak az OGY Költségvetési, pénzügyi és számvevőszéki bizottsága részére benyújtott számítási anyaga

A foglalkoztatottak számának nagyobb mértékű visszaesése és a hitelfinanszírozás drasztikus csökkenése a kereslet további szűküléséhez vezethet. Vagyis a fogyasztás és a GDP nagyobb csökkenésével járhat együtt, ha a lakossági fogyasztás „simitása”, (azaz hitelekbeli történő finanszírozása) előbb-utóbb megszakad, hiszen – a költségvetés finanszírozhatósága szempontjából is –, drámai, hogy a lakosság nem nettó megtakarító, hanem a legnagyobb adós! Az utóbbi időszakban a lakossági hitelek állományának növekménye meghaladta mind a nem pénzügyi vállalatok, mind az államháztartás hitelállományának növekményét (lásd a 3. táblázatot). A magyar államadósság nagyságrendileg a GDP 67 %-át, a külső nettó adósság pedig a GDP kerekén 100 %-át teszi ki. A valutaválság közeli helyzet és a spekulációs támadás miatt az államadósság kezelésnek fontos szempontja az is, hogy a deviza adósság magánszektor terhelő része is finanszírozható legyen.

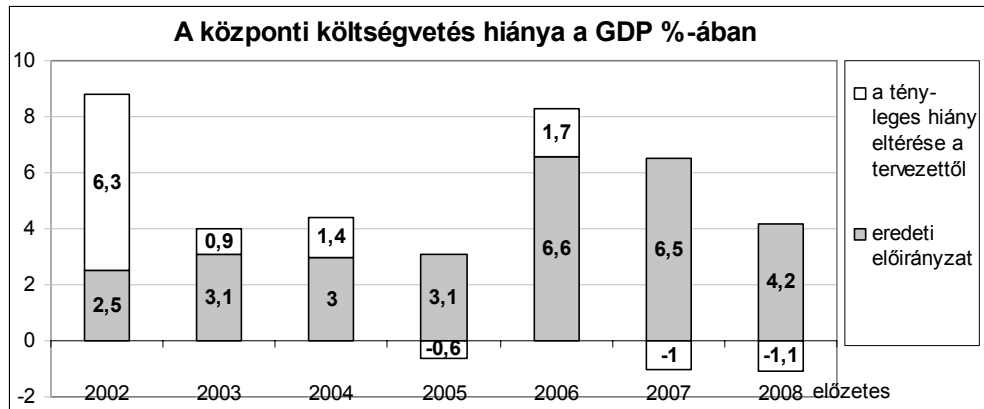
3. táblázat: A pénzügyi kötelezettségek növekedése 2007/III. né. - 2008/III. né.

	Mrd Ft	
	Kötelezettség	ebből: hitel
Nem pénzügyi vállalatok	2440	1490
Államháztartás	566	-215
Háztartás	1544	1502

Forrás: MNB, Nemzetgazdasági pénzügyi számlák, konszolidált, időszakvégi állományok

A világméretű recesszió miatt legfőbb piacainkon erőteljesen mérséklődik a kereslet, exportunk dinamikája csökken, aminek következtében előállhat olyan helyzet, hogy nem teremődik meg a belföldi felhasználás növekedésének import fedezete, azaz a belföldi felhasználás mesterséges élénkítése negatív egyenlegű külkereskedelmi mérleghez vezetne.

Rendkívül bizonytalan a külkereskedelmi forgalom alakulása. Amennyiben a belföldi felhasználás a kormányzati prognózisban szereplő mértékben lelassul, akkor az import 2,4 százalékos növekedése túlzottnak látszik. Ráadásul az előzőekben említett kockázatok következtében a belföldi felhasználás várhatóan még inkább csökken, ami még jobban fékezi az import növekedését

4. ábra: A központi költségvetés hiánya a GDP %-ában

Forrás: költségvetési és zárszámadási törvények, az előzetes adat a PM 2009. január 20-i tájékoztatója alapján számított

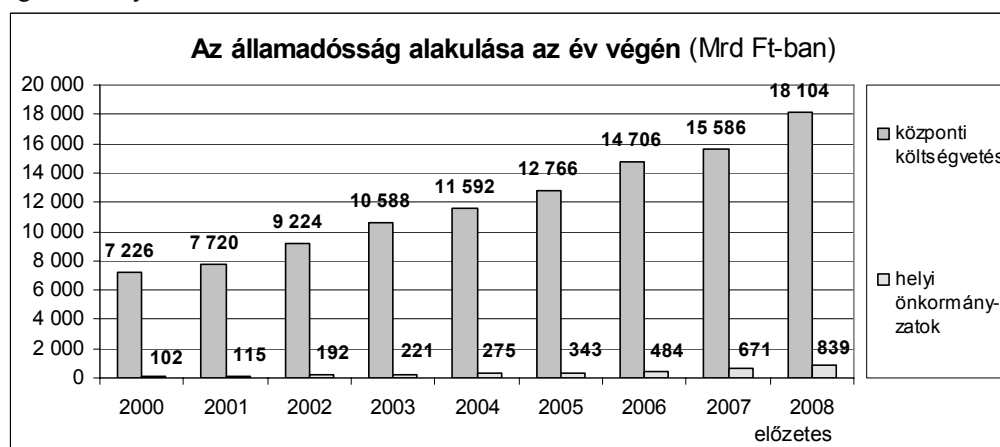
Az államháztartási egyensúlyt javító intézkedések keretében mindenképp először a hazai vállalkozások versenyképességének szempontjait kell figyelembe venni. Gazdasági növekedésünk ugyanis ma már nem kapcsolható kitüntetett módon, egyoldalúan az export bővüléséhez, annak jelenlegi struktúrája mellett. *A gazdaságpolitikai cél az exportban a hazai hozzáadott érték növelése.* Ez szükségessé teszi a külföldi transznacionális vállalatok szorosabb integrálódását a magyar gazdaságba, másrészt a hazai kis- és közepes vállalati szektor erősödését, különösen exportjának növelését.

A közkiadások szerkezetének változása, pontosabban e struktúra korszerűsítésének eddigi elmaradása nem szolgálja a gazdasági növekedést, mivel a fejlesztési jellegű kiadások részaránya nem emelkedett, sőt várhatóan a következő években sem emelkedik. A 2009. évi pozíciók szempontjából ezért kulcskérdés az uniós források lehető legteljesebb felhasználása.

A nemzetközi gazdasági válság megváltoztatta az államadósság-kezelés helyzetét, s az abból adódó költségvetési és makrogazdasági kockázatok karakterét is. Az államadósság alakulását az államháztartás elsődleges egyenlege, valamint a kamat és az árfolyamok alakulása határozza meg. Az árfolyam mellett az államadósság finanszírozási lehetőségeire is negatívan hatott a forint elleni spekulációs támadás. A lejárt államadósság megújítását célzó számos kibocsátás meghiúsult. A spekuláció elleni védekezés kényszerű eszköze volt a jegybank erőteljes alapkamat emelése, ami azonban a gazdaság finanszírozására is előnytelenül hatott. A jelenlegi magyarországi kamatszint igen jelentős, szinte elviselhetetlen terheket rak nemcsak a gazdaságra, hanem a számottevő adósságállomány finanszírozásának kötelezettsége miatt a

központi büdzsére is. Az államháztartás törlesztési kötelezettségei még évekig tovább növekednek, még akkor is, ha tartósan fennmaradnak a kiadáskorlátozó mechanizmusok. Kérdés, hogy a pénzügyi megroppanás után össze tudták-e szedni magukat a bankok, mit is jelent valójában a 10 – 20 %-osra tervezett „aktivitás csökkenés”. Jó lenne tudni, vajon adnak-e és milyen feltételekkel hitelt, s az anyabankok hol húzzák meg a fiálik határait: Budapesten, vagy egyre keletebbre, délebbre. Nagyon sok függ ettől.

Bár a 2009-es költségvetés törvénnyé emelt változata közelebb került a 2008. novemberében látható realitások világához, még így is jelentős kockázatai voltak. Sem lényegi adómódosításokhoz, sem a törvényekben garantált szociális szolgáltatások lényegi megnyirbálásához nem volt megnyerhető a parlamenti többség, és a társadalmi támogatás minimuma is hiányzott.⁴ A bevételek-kiadások egyenlege adósság-szolgálat nélkül, a GDP százalékában 1,9 százalékos többletet mutat, amit aztán messze ellentétéjébe, 2,6 százalékos mínuszba fordít a korábbi évekről cipelt óriási teher. A törlesztési kötelezettségek terhei még akkor is évekig tovább növekednek, ha következetesen működnek majd a kiadási korlátozásokat segítő szabályok.

5. ábra: Az államadósság alakulása az év végén

Forrás: ÁKK Zrt., PM, az önkormányzati adat a 2008. I-III. negyedévre vonatkozik

Megjegyzés: A központi költségvetés adóssága 2008-ban 2518,4 Mrd Ft-tal növekedett.

A növekedésből 1034,8 Mrd Ft tényleges finanszírozási célokat szolgált, 1483,6 Mrd Ft az MNB-nél devizabetétként került elhelyezésre (IMF, EB).

Ma már látható, a költségvetési elképzelések reménybeli alapját képező reálgazdasági várakozások, a gyors és hatékony európai válságkezelés aligha valósulhatnak meg. Arra nem kell számítanunk, hogy 2009-ben a költségvetés kiadási oldalának „elszaladása” miatt következzenek be finanszírozási nehézségek, és ezért lenne szükség pótköltségvetésre. Az elfogadott költségvetés a kiadási oldalon lényegében elment addig a pontig, ameddig szervezeti változtatások nélkül, lefaragásokkal, egyes jóléti juttatások szűkítésével el lehetett menni. Igaz,

⁴ Az elfogadott 2009. évi költségvetési törvény eleget tesz annak, amit a fiskális kritériumok teljesíthetősége szempontjából elvár az Európai Unió, illetve a külföldi befektetők csoportja. A hiánycél teljesíthetősége a GDP alakulását, a gazdasági növekedést tekintve azonban már napjainkban is a korábban vártnál nagyobb áldozatokkal jár. A „relatív elszántságot” az ország finanszírozhatóságára hivatkozva felvett kölcsön Kormány által elfogadott keretfeltételei (2,6%-os GDP arányos államháztartási hiány) is segítették, s ilyen körülmények között eredménynek kell tekinteni a kiadásokat kordában tartó új törvényt a takarékos állami gazdálkodásról, valamint a Költségvetési Tanács gyors megalakítását.

ezt olyan áron tette, hogy számos önkormányzat ellátási zavarokkal fog küzdeni, súlyos egyenletlenségek lesznek az egészségügyi ellátásban, a kényszerhelyzetben romlik a szolgáltatások ellátási színvonala. A tartalékok általában is kimerültek, s ez mindenütt az államháztartásban távlati negatív determinációkat, elhúzódó gondokat hoz.

A gazdasági visszaesés rontja az esélyeket, de azon senki sem vitatkozik, hogy elsődleges cél a munkában tartás: hiszen ma nagyon kevés ember tart el nagyon sokat. Kérdés mennyiben sikerül értékteremtő munkával enyhíteni a válság terheit? Mennyiben teremthetők meg e munkának a ma többféle értelemben is hiányzó piacai? Ma még megvan a lehetősége annak, hogy szervezett munkával az indítani tervezett munkaerő-piaci beavatkozások közül sok hasznos ötlet megvalósuljon. Mindinkább visszaüt azonban a szakmunkásképzés elmaradása, széles rétegekben a munkakultúra minimumának hiánya. Mélyülnek azok a gazdasági és társadalmi problémák, amelyek a jelentős részben segélyeken élő és munkaerő-tartalékot csak elméletileg jelentő egymilliónyi ember élethelyzetének a következményei. Minden korábbinál élesebben merül fel, hogy a munkából átmenetileg kikerültek megfelelő képzés nélkül, élethelyzet-változtatás, szocializáció, mobilizációt ösztönző intézkedések nélkül közvetlenül nem vonhatók be olyan értékteremtő tevékenységekbe, amire szükség és talán lehetőség is lenne. A forráshiány ellenére mind keményebb kényszer, hogy sokat kell a változásért áldozni, mert különben – ez is sokféle értelemben kockázat – végtelenen tovább romlik a helyzet, miközben van arra esély, hogy türelemmel, évtizedes horizonton lassan jobbra változzon! Megjegyzem, itt is *kockázat, hogy fejlesztés kontra szociális gondoskodás ellentétpárokban gondolkodunk*, s mindenért az „állam” felelős. Pedig tényleges lehetőségei korlátozottak.

Fel kell készülni arra is, hogy – legalábbis átmenetileg, s ez is lehet több év – érezhetően romlani fog a vállalkozások és a lakosság fizetési fegyelme. Növekszik az energiaszámlák, banki törlesztések elmaradása, s az APEH már eddig is horribilis kintlévősége. Minden ígélet és meghirdetett korlátozó törekvés ellenére nő a szürkegazdaság, a korrupció, s itt kockázatot növelő tényező, hogy az újra és újra beígért cselekvési programok, azonnali intézkedési „csomagok” sorra elenyésznek, miközben megy az idő! Mindennek természetesen finanszírozási – bevételi és kiadási pozícióbeli - következményei lesznek, hiszen a kieső összegeket valahonnan pótolni kell! Nem eshetünk újra a 90-es évek első felének - keservesen megfizetett – tévedésébe, amikor úgy véltük, hogy a szürkegazdaság megtűrése a gazdaság sajátos „olajaként” csökkenti a visszaeséssel járó feszültségeket.

A 2009-2010. évi költségvetési folyamatok várható alakulásáról

Gazdasági kilátások

Az év eleje óta a nemzetközi gazdasági környezet tovább romlott, a világgazdaság növekedésére vonatkozó prognózisok egyre borúlátóbbak. Magyarországon – a gazdaság nyitottsága révén – a kedvezőtlen hatások gyorsabban jelentkeztek, mint azt a hazai kutató intézetek várták. A februári előrejelzéseik 2009. évre 3-3,5%-os GDP visszaeséssel számoltak. Ugyanakkor a PM a háztartások fogyasztási kiadásainak 4,1 %-os, a közösségi fogyasztás 3,3 %-os, a beruházások 5 %-os, az export 3 %-os, az import 4 %-os csökkenését valószínűsítette. Az MNB a közösségi fogyasztás kisebb mértékű csökkenése mellett a lakossági fogyasztási kiadások, a beruházások, az export és az import nagyobb mértékű visszaesését prognosztizálta. A márciusban megjelent GKI és Pénzügykutató előrejelzések már jelentősebb gazdasági visszaeséssel számoltak. A GKI az export 9 %-os, az import 10 %-os csökkenését vetítette előre, a Pénzügykutató pedig 5-6 %-os GDP csökkenés mellett, a háztartások fogyasztásának 4-5 %-os, a beruházások 8-9 %-os visszaesésével kalkulált. Konszenzus az intézmények között leginkább a várható infláció megítélésében mutatkozott, 3,5-3,9 %-os sávban jelezték a várható pénzromlás mértékét. Az

előrejelzések már számoltak a februárban benyújtott adóintézkedések év közepétől várható fogyasztói árszintemelő, illetve fogyasztás csökkentő hatásával.

Következésképpen megállapítható, hogy a világgazdasági válság magyar gazdaságra gyakorolt hatása az előzetes várakozásokhoz képest hosszabban tartó és mélyebb recessziót indukál. A 2009. évi gazdasági visszaesés mértéke inkább alulról közelíti a 6 %-ot. A recesszió következtében a GDP folyó áron kisebb lesz a tervezett 26 470 milliárdnál, amit a 4 – 4,5 %-os infláció – virtuálisan – mérsékelni fog.

A februárban bejelentett intézkedések részben a költségvetés rövid távú kiigazítását, részben a finanszírozási helyzet hosszabb távú fenntarthatóságának javítását szolgálják. Az államháztartás bevételi oldalán végrehajtandó változások legfőbb célja az adószerkezet átalakítása volt a teljes adóterhelés szinten tartásával. Jelentős mértékben (5 százalékponttal) csökkennének a munkáltatókat terhelő járulékok, ezzel párhuzamosan érdemben nőnek a fogyasztást terhelő adók (áfa, jövedéki adó). Az szja kedvezmények eltörlése újult lehetőséget az alsó sávhatár megemelésére. Az adószerkezet tervezett változtatása a vállalkozások jövedelem pozíciójának javulását eredményezi a lakossági adóterhek növekedése mellett.

A jóváhagyott költségvetés kiadási oldalán a lakossági transzferek (gáz- és távhőtámogatás szigorítása, családi támogatások adóalapba történő beépítése, nyugdíjmelési szabályok megváltoztatása), a kormányzati fogyasztás és beruházás (állami intézmények kiadásainak zárolása, agrártámogatások csökkentése) visszafogása jelent érdemi – 2009. évben 200 Mrd Ft, 2010. évben 330 Mrd Ft – megtakarítást államháztartási szinten. Az adóemelések, valamint a gáz- és távhő-ártámogatás szigorítása a fogyasztói árak 2-2,5 százalékponttal magasabb emelkedését jelenti a költségvetésben szereplő inflációs rátához képest.

A ma még érvényben lévő törvény bevételi oldala „nullszaldós” az intézkedések szempontjából, ugyanakkor a jelzett adóemelések nem nyújtanak fedezetet a gazdaság tervezettnél nagyobb visszaeséséből származó bevételkiesés pótlására. További bizonytalansági tényező, hogy az adócsökkentés mértéke elegendő lesz-e a hosszú távú növekedési kilátások javítására, az alacsonyabb bérterheken keresztül a munkakereslet élénkítésére. Kiadási oldalon az intézkedések a lakossági és a kormányzati fogyasztás visszafogása révén az államháztartási egyensúlyt javítják, ugyanakkor nem segítik elő a gazdaság élénkülését. Tehát a kormányzat a módosított deficitcél teljesítését változatlan jövedelemcentralizáció és alacsonyabb újraelosztás mellett kívánja megvalósítani.

2009. I. negyedévi költségvetési folyamatok

Az államháztartás alakulásáról készített 2009. I. negyedévi gyorsjelentések arról tájékoztatnak, hogy a hiányadatok lényegében az előrejelzésnek megfelelően alakulnak. Ez kedvező, de ugyanakkor az államháztartási hiány március végére elérte az éves várható deficit 77,5 %-át (tavaly a márciusi hiány a tényleges érték 56 %-át, a várható érték 46,2 %-át tette ki), a központi költségvetés hiánya pedig az éves várható 95,5 %-át (tavaly a márciusi hiány a tényleges érték 63,6 %-át, a várható érték 48,8 %-át tette ki).

A számok önmagukért beszélnek, további jelentős kiadáscsökkentő intézkedések szükségesek ahhoz, hogy a februárban 2,6 %-ról 2,9 %-ra módosított GDP arányos hiánycél tartható legyen.

Az eddig megismert intézkedések alapvetően az államháztartás kiadási oldalát érintik. Amennyiben az adóintézkedések megvalósulnak, kihatásuk a bevételi oldalon „nullszaldós”, és a gazdaság visszaeséséből származó bevételkiesést kiadási oldali intézkedésekkel kívánják ellensúlyozni.

4. táblázat: A kormányzati intézkedések 2009-2010. évekre várható hatásai⁵

Megnevezés	Mrd Ft	
	2009. év	2010. év
Közsféra bérének befagyasztása, 13. havi juttatás megszüntetése*	10	70
13. havi nyugdíj megszüntetése	82	164
Nyugdíjkorrekció elhalasztása	10	35
Táppénz 60 %-ra csökkentése	3	15
Családi pótlék befagyasztása	4	8
GYES, GYED csökkentése		30
Gyógyszer, gyógyítást megelőző támogatások csökkentése	30	30
Kamattámogatás, szoc.pol. felfüggesztése	24	52
Gáz- és távhő-ártámogatás megszüntetése	20	65
Környezetvédelemre fordított kiadások csökkentése	20	20
Közösségi közlekedéshez kapcsolódó támogatások csökkentése	10	40
Agrártámogatások csökkentése	33	37
Közmédiáknak nyújtott támogatások csökkentése	1	2
Költségvetési fejezeti zárolások	60	60
Önkormányzati reform	n.a.	n.a.
Intézkedések számított kihatása összesen önkormányzati reform nélkül:	307	628
Médiában megjelent intézkedések kihatása összesen:	300-350	850-900

*/ Nettó költségvetési kihatás, csak SZJA és járulékcsökkenéssel számolva

A tervezett intézkedések költségvetési kihatását illetően a következő kockázati tényezőkkel lehet számolni:

- A közsféra bérének befagyasztása, valamint a 13. havi juttatásának megszüntetése 2 évre bruttó módon évi 160-180 Mrd Ft megtakarítást jelentene. Mivel 2009. évben felülről korlátos bérkiegészítéssel lehet számolni, ami 120 Mrd Ft-ra tehető, az szja és a járulékkerhek csökkenése révén nettó módon 70 Mrd Ft megtakarítás adódhat a kiadási oldalon.
- A közsféra és a lakosság egyéb rétegeit (nyugdíjasokat, alacsony jövedelmű nagycsaládosokat, stb.) érintő megszorító intézkedések kihatása a költségvetés bevételi oldalán is érezteti hatását a lakossági fogyasztási kiadások visszafogása révén. A forgalmi típusú adóknál 2009. évben kb. 40 Mrd Ft, 2010-ben 90-100 Mrd Ft bevételkiesés adódhat. (A költségvetési intézményeket érintő megszorítások is csökkentik a forgalmi típusú adóbevételeket, ugyanakkor a kiadásokat is mérsékelik, államháztartási szinten a kihatás „nullszaldós”).
- A lakásépítések kamattámogatásának felfüggesztése – a szociális, társadalmi kihatásán túlmenően – az építőipar recessziós spirálba kerülésével fenyeget, valamint ellene hat a munkahelyteremtés ösztönzésének is.
- A gáz- és távhő-ártámogatás megszüntetése paradox helyzetet teremthet, ha 2009. év második felétől a lakossági gázárak csökkenése következne be. Márpedig az elmúlt időszak világpiacon ártendenciái erre engednek következtetni. A szabályozás szerint amennyivel csökken a gázár, annyival csökken az ártámogatás. Tehát csak a rászorultaknál fognak nőni az árak. Ezt a folyamatot nem szerencsés erősíteni. Összlakossági fogyasztói árak szintjén az

⁵ A bemutatott becslést az ÁSZ munkatársai a 2009. évi költségvetési adatok, a PM, az SZMM, a KSH, az MNB és kutatóintézetek adatainak, illetve szakértői becsléseknek a felhasználásával készítették.

intézkedés éves kihatása 0,5 százalékpont, de az ártámogatás 2 éven belül történő megvonása egyes családoknál 50 %-os áremelkedést is jelenthet, ami a probléma szociális rendszerrel történő kezelését teheti szükségessé.

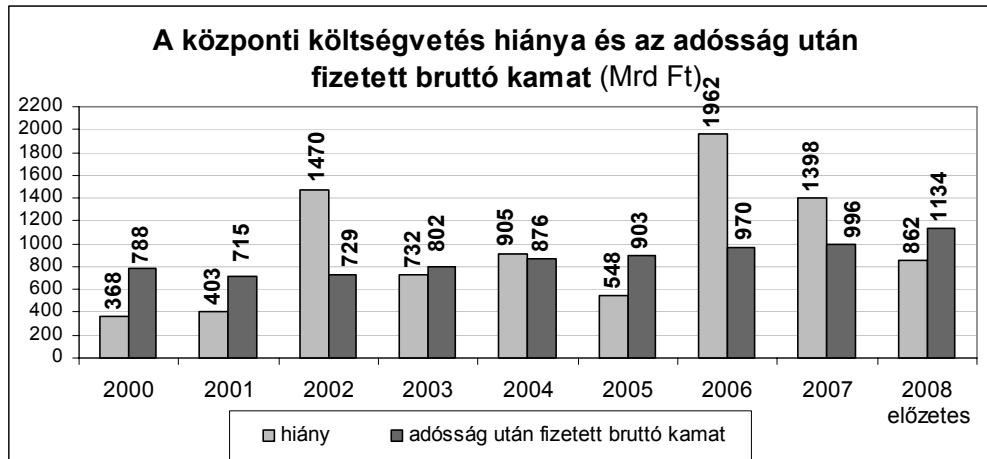
- A közösségi közlekedéstől, azaz a MÁV-tól 2 év alatt 40-50 Mrd Ft termelési támogatás megvonása vagy a lakosság számára jelent többletterhet, vagy a szolgáltatás színvonalát kell tovább csökkenteni, vagy utólag adják oda a szolgáltatónak, ugyanis a jelenlegi gazdálkodási feltételek mellett a MÁV évente 5-6 Mrd Ft elvonást tud kigazdálkodni.
- Az önkormányzati reformmal, illetve az önkormányzati támogatások átalakításával kapcsolatban nem rendelkezünk részletesebb információkkal. Abban az esetben, ha a médiákban megjelent kormányzati intézkedések hatását megjelölő végösszeg számításon alapul, akkor 2009-ben 40-50 Mrd Ft-ra, 2010-ben 200-250 Mrd Ft-ra a kiadások várható csökkenése.

Összességében megállapítható, hogy az eddig tervezett lépések megszorításokkal próbálja a kormány teljesíteni a nemzetközi szervezetek, illetve hitelintézetek felé vállalt módosított deficitcél. A vállalkozásokat érintő, tervezett járulékcsoökkentő és közvetlen támogató intézkedések továbbvitele esetén is bizonytalan azoknak a hazai gazdaság növekedését elősegítő közép-, illetőleg hosszabb távú hatása. Kétséges továbbá, hogy az ország versenyképessége és a befektetői bizalom helyreállítható-e pusztán megszorításokkal, illetve beígért adómérsékléssel. Közgazdasági megfontolások és a nemzetközi tapasztalatok egyaránt arra hívják fel a figyelmet, hogy *a gazdaság fejlődéséhez – a nemzetközi környezet javulásán túlmenően – mind az államháztartást, mind pedig a reálszférát korszerűsítő szerkezeti átalakítások, változtatások is szükségesek.*

Remények és lehetőségek

A gazdaság duális szerkezete, meghatározó külföldi kitettsége miatt a világgazdasági krízis alakulásától függ, hogyan alakul majd a 2009-re elfogadott büdzsé további megvalósíthatósága. Bízunk benne, a világgazdaság válsága nem mélyül tovább lényegesen, a feltételrendszer nem lesz számunkra végletesen rosszabb. Valószínűsíthető, hogy a beígért gazdaságélénkítő, vállalkozásvédelmi programok, EU-s forrás-átcsoportosítások a várt átgűrűző hatásokkal, társadalmi szinergiákkal, ha zökkenőkkel is, de működni fognak. Meglehetősen lassú azonban az indulás. Nagy kérdés, mi lesz ennek a késlekedésnek az idej és az elkövetkező évekre kiható hatása?

A kiadási oldalon egy, a prognosztizált 1 százalék körüli gazdasági visszaesésnél nagyobb recessziót, 1,5-2 %-os szintig technikailag még lehet kezelni. Ekkor még – ha csonkításokkal is – megoldható a finanszírozás. Ennél rosszabb, pesszimista forgatókönyv bekövetkezésével, 3-4 százalékos visszaesés esetén ez már nem járható. A következmények sorában itt már korántsem nem a pótköltségvetés technikai elkészítése, időigénye a kérdés, sőt még csak nem is az elfogadása és végrehajtása közpolitikai feltételrendszerének megteremtése tét, hanem elsősorban nyilvánvalóan az, hogy a társadalomban és a gazdaságban végbemenő változások ne legyenek jóvátehetetlenek. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy esetleg ilyen mélyre jussunk: meg kell védeni annak az esélyét, hogy 2010-re a korábbiaknál jobban megalapozott költségvetés készüljön.

6. ábra: A központi költségvetés hiánya és az adósság után fizetett bruttó kamat
Forrás: zárszámadási törvények, PM, ÁKK Zrt.

Megkezdődött a 2010. évi költségvetés főbb körvonalainak meghatározása. Minden indokunk megvan a körültekintő, óvatos tervezésre. De még, ha a vártnál esetleg nagyobbak lesznek a gondok, akkor sem az esetleges pótköltségvetés megalkotása, a „havária-kezelés”, hanem a 2010-es büdzsére való felkészülés jelenti az igazi kihívást. Számolni kell azzal, hogy még hosszabb ideig nehéz lesz az államháztartás deficitjének finanszírozása. Minden bizonnyal egy új felfogású büdzsét kell „építeni”. Mindenekelőtt a költségvetés szerkezetét kell érdemben átalakítani, hiszen nyilvánvaló, a valós megtakarítások nem azonosak a régi keretekben végrehajtott finanszírozás-kurtítási lehetőségekkel, az ilyen megoldások tovább nem alkalmazhatók.

Tudomásul kell venni, hogy gazdaságunk már nem azon pályán halad, mint amire a konvergencia program épült. Célszerű ezért átalakítani a gazdaság- és a költségvetési politikát, valamint az üzleti szférával való kooperációt, hogy a nyugati világ felfogásában tágan értelmezett humán-jóléti szférát, a tudomány, a kutatás-fejlesztés, az oktatás, az egészségügy és az infrastruktúra körét a fejlesztések centrumába helyezzük.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az európai országokhoz hasonlóan az öregedő és a zsugorodó létszámú lakosság nálunk is csak képzettségével és szellemi potenciájával tudja elősegíteni, hogy a nemzetgazdaság helyt álljon a kiélezett globális versenyben.

A pénzügyi ellenőrzés segítő lehetőségei a kibontakozás keresésében

Szerte a világon az egyensúlyi helyzet megrendülése miatt rövidebb-hosszabb ideig, több vagy kevesebb sikerrel különböző fiskális szabályok alkalmazására került sor. A fiskális szabályozás eszköztárához tartozik az is, hogy a kormánytól független, makrogazdasági elemzéseket végző szakmai apparátus, számvevőszék, kutatóintézet, vagy költségvetési hivatal működik. Hasonlóképpen az eszköztár része lehet az is, hogy szakmailag hiteles és független személyiségekből álló, politikailag kiegyensúlyozott és a parlamentnek felelősséggel tartozó, kis létszámú testület, „tanács” nyilvánít szakvéleményt a költségvetés fenntarthatóságáról és a kapcsolódó kérdésekről.

A szabályalapú költségvetés segítségével akkor lehet sikeres a stabilizáció és a felzárkózást előmozdító fejlődés kibontakoztatása, ha a fiskális szabályokat nem külső kényszer, hanem belső konszenzuson nyugvó elhatározás alapján vezetik be. Ez teszi lehetővé, hogy több

cikluson keresztül alapvetően kiadásoldali kiigazítás jusson érvényre. Ma mindezek megvalósulására van esély. Köztársaságunk elnökével, az MNB elnökével együtt a cikk szerzője is megtette javaslatait a Költségvetési Tanács tagjaira, s az Országgyűlés is megválasztotta őket. Indulhat tehát a munkájuk, s a 2010. évi költségvetés megalapozottságát az ÁSZ ellenőrzési jelentésével együtt már segítheti a Tanács véleménye.

Az ÁSZ-nak a tervezési folyamat összehangoltságát és a költségvetési javaslat belső konzisztenciáját kontrolláló ellenőrzése és a Tanács makrogazdasági összefüggésekre, lehetőségekre rámutató véleménye – akárcsak a kormányzat tervező munkája – 2010-re nézve sem modellezett körülmények között fog megvalósulni, hanem a már vázlatosan említett társadalmi valóság szorításában, s kérdés, hogy ez a környezet addig miként és milyen irányban változik meg.

Mindez arra is utal, hogy az államszervezet legfelső szintű pénzügyi ellenőrző intézményeinek nemcsak arra kell alkalmasnak lenniük, hogy a vizsgált szervezetekre nézve „rendet tartsanak” és korrekciókat kezdeményezzenek, vagy akár az államháztartás egészére nézve jelzéseket adjanak a pénzügyek, a gazdaság biztonságáról vagy éppen kockázatairól, hanem megbízható, kiegyensúlyozott működésük által arra is hivatottak, hogy maguk is a közbizalom-teremtés eszközei, társadalmi stabilizáló erők legyenek. Ez nem csak az államháztartást, hanem a pénzügyi közvetítő rendszert ellenőrző szervezetekre is igaz. (Asztalos, 2009)

A számvevőszéki függetlenséget azért őrzik, védik, sőt erősítik igen erős alkotmányos garanciák, hogy az ilyen – óhatatlanul kormányzati munkát is érintő – kritikák vállalása ne „civil kurázszi” kérdése, hanem a társadalom szolgálatában vállalt kötelezettség legyen. A pénzügyi ellenőrzés ugyanis messze más, mint vizsgálati technika, s ennek alapján a hibafeltárás, a hibajavítás és a szankcionálás. *A számvevőszéki ellenőrzés legfőbb célja a közfinanszírozás biztonságának a szolgálat, erősítése.*

A számvevőszék tevékenysége így nemcsak egy országon belül, hanem a nemzetközi kapcsolatokban is hitelességet tanúsító, fontos stabilizáló erő. A nemzeti ellenőrző szervezetek kettős értelemben is versenyeznek a maguk sajátos, nemzetközi „piacán”. Egyrészt közvetlenül egymással, hiszen egy-egy intézmény jó híre, alkalmassága, szuverenitása érdekérvényesítési eszköz. Másrészt közvetve, mivel munkájuk része mindannak a sikernek és nehézségnek, amit egy ország fel tud mutatni.

Az ellenőrzési rendszer működésének tartalma, vizsgálatainak súlypontjai követik az új társadalmi kihívásokat. Ehhez teszem hozzá, hogy a társadalmi vonzatú problémák feloldásának segítése, a nemzetgazdasági szintű alkalmazkodási képesség erősítéséhez elengedhetetlen teljesítménynövelés ellenőrzési eszközökkel történő segítése egy magára valamint adó, korszerű identitással rendelkező kontrollintézmény számára vizsgálati súlypontokat, feladatfelfogást befolyásoló kötelesség. Nem háríthatja el azt a felelősséget, hogy tapasztalatai és az arra támaszkodó elemzései, következtetései és ajánlásai közreadásával a ma hiányzó közpolitikai elgondolások megszületését segítse.

Nyilvánvaló, a kormányzati cselekvés foratókönyv-választásainak politikai előkészítése, de különösen a kapcsolódó döntések és kormányzati intézkedések közvetlen megalapozása kívül esik egy számvevőszék hatáskörén. Az azonban már mindenképpen *a számvevőszék kötelessége, hogy a tapasztalatai alapján, mint sajátos „korai figyelmeztető rendszer” (early warning system) határozottan jelezze, milyen kockázatokat lát, hol tartja szükségét a korrekciónak.* (Kovács 2007)

Mindenkor kérdés, mire koncentráljunk ellenőrzéseinkkel: a viszonylag könnyen identifikálható intézményi hibákra vagy a kormányzati, önkormányzati döntések szakmai előkészítésének gyengeségeire s az ebből következő kockázatok feltárására. Különösen

napijainkra igaz, hogy a társadalommal szembeni felelősség elhárítását jelentené, ha nem az utóbti tekintené feladatának a Számvevőszék.

A számvevőszékek tevékenységét harmonizáló szakmai világszervezet, az INTOSAI legutóbbi, 2007. novemberben Mexikó-városban lezajlott XIX. Kongresszusán az ellenőrzési tapasztalatok szintetizálására épülő tanácsadó szerep erősítését szolgáló feladatokat határoztak meg. (INTOSAI 2007) Ez az irányzat – stratégiai céljainknak megfelelően – mindinkább kiterjedten jut érvényre az Állami Számvevőszék munkájában is, megfelelve azoknak az országgyűlési határozatoknak, amelyek igényelték a legfőbb szuverén pénzügyi ellenőrző szervezetének ez irányú tevékenységét. (Csapodi 2009) Az Országgyűlés 43/2005. (V.26.) határozatában kimondta, hogy „az Állami Számvevőszék tanácsadó tevékenysége keretében folytassa a problémacsoportokra koncentráló, tanulmányokban megjelenő összefoglaló, elemző munkáját és korszerű pénzügyi szakfolyóiratot jelentessen meg.” Ezt követően, az ÁSZ éves munkájának értékelése kapcsán 2006-ban és 2007-ben is megerősítette ezt a vonalvezetést, legutóbb pedig 72/2008. (VI.10.) határozatában írta elő, hogy „... a szervezet vigye tovább és tegye rendszeressé tanácsadó tevékenységét, az ellenőrzési tevékenység fejlesztése keretében alkalmazza a kiemelt szakmai programok közgazdasági értékelésére is alkalmas rendszerorientált teljesítmény-ellenőrzést.”

A tanácsadási tevékenység előtérbe kerülését magyarázza, indokolja: a fejlett világban – ahol a hatékony rendszerműködés üzemgazdasági szintű feltételét jelentik a jól működő belső kontrollok – az állami ellenőrzés legfelső szintű intézménye számára mindinkább az válik alapkövetelménnyé, hogy haladja meg a szabályossági, a célszerűségi és – hangsúlyozom – az egy adott intézményre összpontosuló teljesítményvizsgálatokat. Tudnia kell képet adni a társadalmi feladatellátás egy-egy komplex területének hatékonyságát befolyásoló tényezőkről, háttérösszefüggésekről. Például a fiskális irányítás-igazgatás problémakezelésének eredményességéről, az erre fordított pénzügyi erőforrások hasznosulásának színvonaláról. Tapasztalatai alapján az államháztartás bevételi és kiadási oldala teljesítését veszélyeztető összes tényezőre nézve kell kockázatelemzéseket végeznie. Részt kell vennie a problémakezelés harmonizációjának, a pénzügyi menedzselés hatékonyságának fejlesztésében.

A számvevőszék felelőssége azonban alapvetően abban jut kifejezésre, hogy a változó integrációs és a globalizációs körülmények között hiteles és elfogadott legyen a munkája. Ezért képesnek kell lennie befogadni azokat az új eljárási-módszerbeli és elsősorban stratégiai-szerepvállalási követelményeket, amelyek ma a nemzetközi trendeket jelentik. E két feladat valóra váltása, azaz a stratégiai szerepvállalás, valamint az új módszerek alkalmazása feltételezi és igényli az állami életben a demokrácia kiteljesítését.

A számvevőszéki ellenőrzés missziója és felelőssége nyilvánul meg abban, hogy az ellenőrzések témaválasztásában és súlypont-meghatározásaiban, a módszertan alkalmazásában, az ellenőrzési bizonyosság, megbízhatóság és a kockázatkezelés szempontjainak alakításában a szervezet tudatosan igazodik a legfontosabb, általában érzékelhető társadalmi hatásokkal is együttjáró (nemzet)gazdasági feladatokhoz. Emellett az egyes ellenőrzéseken túlnyúlóan összegző, kutatómunkát kell végeznie a hosszabb távú trendek, a kockázatok távlati hatásai tekintetében, véleményformáló szerepet kell felvállalnia, és ehhez kapcsolódóan aktívan részt kell vennie a tudományos fórumteremtésben, a szakmai közéletben.

Ezért is szeretném külön is megköszönni, hogy a Miskolci Egyetem konferenciájának előadásai sorában magam is elmondhatom gondolataimat.

Felhasznált irodalom

- Asztalos L. Gy. (2009): *Back to the heap of the horse – a crisis-required amendment of paradigm in financial regulation and supervision*, Kézirat, Budapest.
- Báger G. (2009): *A 2009-es költségvetés makrogazdasági kockázatainak elemzése*, www.asz.hu
- Bod P. Á. (2008): *A gazdasági élet hatékony kormányzásáról – Trendek, elméletek, fejlemények*, in: Báger G. – Bod P. Á. (szerk.): *Gazdasági kormányzás – Változás és alkalmazkodás a magyar gazdaságirányítás intézményrendszerében*, Aula, Budapest.
- Bogár L. (2009): *Mit várok 2009-től?* Polgári Szemle, I.szám, pp.12- 15.
- Chikán A. (2006): *A vállalati versenyképesség mérése*, Pénzügyi Szemle 1. szám. pp. 42 – 57.
- Chikán A. – Czakó E. – Zoltay-Paprika Z. (szerk.) (2002): *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Czakó E. (2003): *Have competitiveness research projects brought a system paradigm shift*, Society and Economy 25(3): pp. 337-349.
- Czakó E. (2005): *A versenyképességi programok néhány tanulsága a kormányzati szféra számára*, Műhelytanulmány sorozat 11. kötet, 2005. szeptember.
- Csapodi P. (2009): *A tanácsadás az Állami Számvevőszék tevékenységében*, Pénzügyi Szemle, 1. szám, pp.136-151.
- Fukuyama, F. (2005): *Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században*, Századvég Kiadó, Budapest
- Jenei Gy. (2008): *Válaszút? Nemzeti Érdek*, 4.szám, pp.44-66.
- Kádár B. (2008): *Deficitjeink*, Pénzügyi Szemle, 2. szám, pp.171-182.
- Kovács Á. (2005): *Versenyképesség és államháztartás*, Pénzügyi Szemle, éves összevont szám, pp.25-47.
- Kovács Á. (2007): *A közsféra ellenőrzésének egységessége, az ellenőrzés sokszínűsége*, www.asz.hu.
- Laki L. (2008): *A „rendszer váltás”, avagy a „nagy átalakulás”*, Nemzeti Érdek, 4. szám, pp. 67-85.
- W. W. Lewis (2008): *A termelékenység ereje: Gazdaság, szegénység és a globális stabilitás fenyegetettsége*, Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- Losonczi M. (2004): *Hungary's competitiveness in an international comparison – a supply-side approach*, Acta Oeconomica, 54(2), 201-226. old.
- Magas I. (2007): *Globalizáció és nemzeti piacok. Liberális felfogások*, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Marján A. (2008): *Az öregedés és az európai nyugdíjrendszerek*, Pénzügyi Szemle, 1. szám, pp. 53-63.
- Ocskai G. (2009): *Helyzetjelentés az európai országok szociális védelméről*, Európai Tükör XIV.4.szám, április.
- Palánkai T. (2008): *A globalizáció természetéről és hatásairól*, ISIS füzetek, Társadalomtudományok és Európa-tanulmányok Intézete, Budapest.

- Palócz É. (2008): *Fiskális politika a visegrádi országokban*, in: Társadalmi Riport, 2008, 189-202. old. (Szerk: Kolosi T., Tóth I. Gy.) Társadalmi Riport, Budapest.
- Romhányi B. (2007): *Szemponatok és javaslatok a magyar fiskális szabály- és intézményrendszer reformjához*, Pénzügyi Szemle, 2. szám, pp. 335-370.
- Simai M. (2007): *A világgazdaság a XXI. század forgatagában*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Somogyi M. (2009): *Versenyképesség a szakirodalomban*, Vezetéstudomány, 4. szám, pp. 54-63.
- Stumpf I. (2006): *Új államépítés - Alkotmányos és kormányzati kihívások, túlterhelt demokrácia*, in: *Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk* (szerk.: Gombár Csaba-Körösi András-Lengyel László-Stumpf István-Tölgyessy Péter), Századvég Kiadó, Budapest.
- Szentes T. és munkaközössége (2005): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trócsányi L. szerk. (2006): *A kormányról, a kormányzati politikáról és a jó kormányzásról. A mi alkotmányunk - Vélemények és elemzések Magyarország Alkotmányáról*, Complex Kiadó Kft., Budapest.
- Török Á. (2008): *Tudomány, vagy versenyképesség? Tudomány és versenyképesség!* Pénzügyi Szemle, 4. szám, pp.549-570.
- ECOSTAT mikroszkóp (2009): *Világgazdaság: válság és kilábalás*, 132. szám, március, Budapest.
- GKI Gazdaságkutató Zrt.. (2009): *Előrejelzés 2009-re* (2009/1. prognózis), március, Budapest.
- INTOSAI (2007): XIX INCOSAI, Mexiko Accords, INCOSAI 2007 Secretariat, Mexico.
- Magyar Közgazdasági Társaság (2008): elnökségi állásfoglalás, www.mkt.hu.

Kocziszkó György

Mítosz és valóság: forrásbevonások hatása a regionális konvergenciára

Az Európai Unió döntéshozói számtalan alkalommal elkötelezték magukat az elmúlt két évtizedben a tagállamok régiói közötti gazdasági-, társadalmi különbségek csökkentése mellett. Ennek elérését célozta meg a közösség regionális (kohéziós) politikája; ebben bíznak az újonnan csatlakozott országok legszegényebb térségben élő lakosai. Az eredmények azonban nem egyértelműek. A tanulmány ennek okaira keresi a választ az Észak-magyarországi régió tapasztalatai alapján.

Kulcsszavak: növekedés, szigma és béta konvergencia, állami beavatkozás, támogatás.

Bevezetés

A gazdaságilag nálunk fejlettebb országokhoz való felzárkózás reménye a hazai közgondolkodásban nem újkeletű. A reformkortól napjainkig szellemi életünk színe-java (pl.: Széchenyi István^{1/}, Wesselényi Miklós, Ady Endre^{2/}, Jászi Oszkár, Bibó István a korszaklelkes, társadalmi helyzetüknek megfelelően) tett hitet a felzárkózás szükségessége mellett, ill. polemizált annak akadályairól.

Hazánk Európai Unióhoz történt csatlakozását (2004) megelőző politikai propagandában (direkt és indirekt módon egyaránt) a gyors felzárkózás ígérete fogalmazódott meg. Az eredmény közismert! Ciklikusan visszatérő vágyunkat a tények ezideig csak felemásan igazolták, ezért a lakosság egyre növekvő hányada érzi becsapva magát. A kezdeti nagy lelkesedést hamar felváltotta a gyors kiábrándultság és csalódottság, ill. az a felismerés, hogy ismét túlzott reményeket tápláltunk. Úgy tűnik, most az EU tagsággal (különösen a különböző alapból származó forrásokkal) szemben voltak irreális elvárásaink, jóval nagyobbak, mint amire valójában a támogatások nagyságarendje feljogosítana bennünket.

^{1/} „Miként lehetne Magyarországot a sárból kiemelni?” teszi fel a kérdést 1830-ban Széchenyi István Wesselényi Miklóshoz írt levelében (Széchenyi, 2004).

^{2/} „Kompország, kompország, kompország: Legképebbesebb álmában is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, ki szívesebben vissza. Miért hazudták, hogy a komp-híd, ó Potyamkin, te kenetes kezű szent ember, te csak Katalin cárnőt csaltad meg. Idealisták és gonosztevők összeálltak, alság levegőköveiből várakat csináltak, teleujjongták a világot, hogy a Kárpátok alatt kiépült Európa.

A Nagy Humbug nem Európának ártott meg, a hazugságot itthon hitték el. Minekünk váltig azt mondták, hogy itt Európa van, kultúréletre készülünk, s megfeszített idegekkel rángattuk magunkat előbbre”. Ady Endre, Budapesti Napló, 1905. október 15. (Ady Endre összes prózai művei. 7. kötet. Arcadum Adatbázis Kft.).

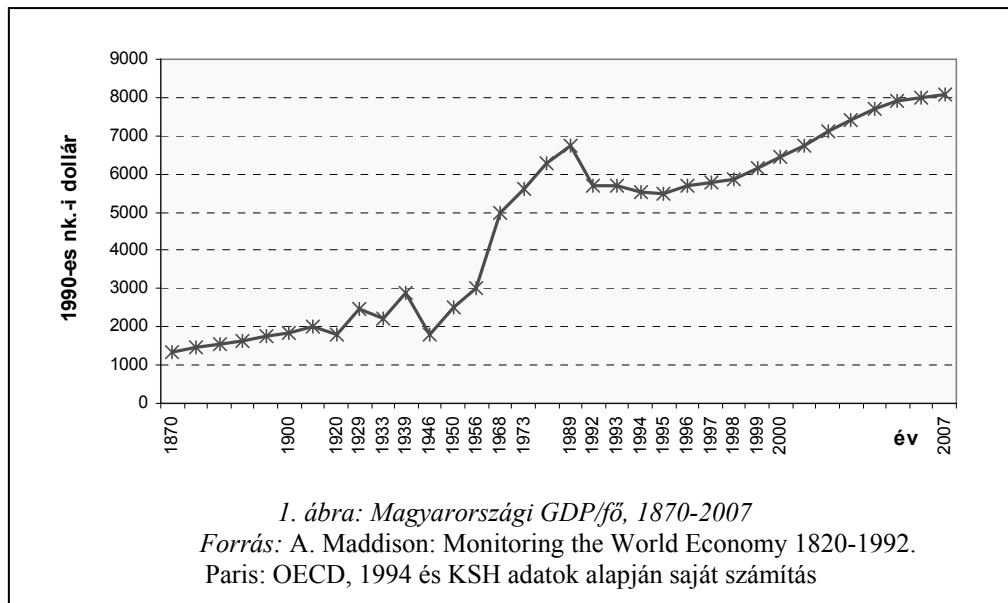
Tanulmányunkban három kérdésre kísérelünk meg választ adni:

- Csatlakozásunkat követő gazdaságpolitikánk, annak részét képező forrásallokációs mechanizmusunk hatására elért gazdasági teljesítményünk (GDP növekedésünk) eredményezett-e érdemi áttörést, vagy csak ahhoz volt elegendő, hogy pozíciónkat többé-kevésbé tartani tudjuk?
- Fenntartható-e regionális konvergencia nélkül a reál konvergencia?
- Milyen hatása volt (van) az EU támogatásoknak a hazai területi konvergenciára?

Történelmi előzmények: félperifériától – félperifériáig?

Gazdaságtörténeiszink többé-kevésbé megegyező módon húzzák meg hazánk gazdaságának elmúlt 150 évét vizsgálva a növekedési, ill. fejlődési periódusokat.

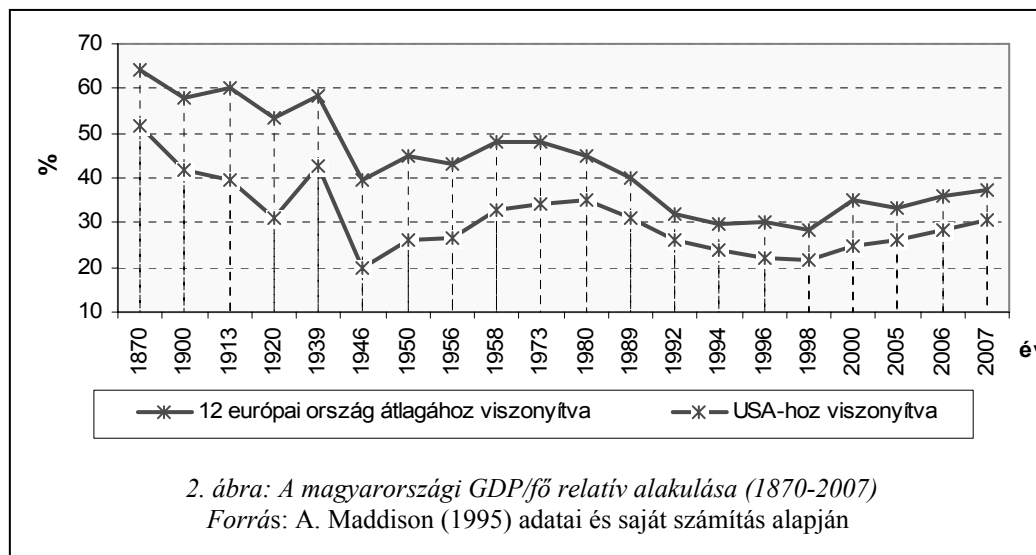
Általában az 1867-1914 közötti (Osztrák-Magyar Monarchia) közel fél évszázadot (a „boldog békeidőket”) pozitívan értékelik (pl.: Berend/Ránki, 1987), bár az időszak gazdasági növekedésének üteméről megoszlanak a vélemények. Tény azonban, hogy az elmaradott (félperifériális helyzetű) agrár-orozságból ezen időszak alatt fejlett élelmiszeriparral rendelkező agrár-ipari orozsággá váltunk. Ennek köszönhetően gazdasági növekedésünk üteme felgyorsult (Kövér 2007); 1870 és 1913 között (2-3,5 %/év növekedési ütem mellett) közel megháromszorozódott az egy főre jutó GDP nagysága (1. ábra).

Ezt a növekedési ütemet az első világháború megtörte. Bár az egymást váltogató kormányok komoly lépéseket tettek a gazdaság védelme érdekében (leállították a külföldi tartozások visszafizetését, jelentős katonai megrendeléseket kapott az ipar, stb.), 1918-ra erőforrásaink kimerültek, hazánk gazdasági teljesítménye jelentősen visszaesett.

A két világháború közötti (un. Horthy) korszak, majd az azt követő (1945-1989) időszak gazdasági teljesítményéről erősen megoszlanak a vélemények (Romsics 2008). Előítélet-

mentes(ebb) empirikus elemzések csak mostanában jelennek (jelenhetnek) meg. Az 1989 után végbement politikai orientációváltás komoly hatással volt (mint ismeretes) a hazai gazdaságra. A privatizáció, az állami beavatkozások leépülése, a piacnyitás, az ország eladósodottsága, stb. vállalkozások sorát hozta nehéz helyzetbe; ágazatok épültek le. A hozzáadott érték, valamint a kibocsátás drasztikus visszaesésének egyenes következménye, hogy a fajlagos teljesítménye csökkent (2. ábra).

Az évezred elején (2000 és 2003 között) újra felcsillant a remény; megindult a gazdasági növekedés. Ez tört meg 2007-ben, majd a 2008 tavaszán kirobban globális gazdasági válság a magyar gazdaságot komolyan megrázta. Bár az okok vonatkozásában politikai elkötelezettségtől függően vannak különbségek, az aligha vitatható, hogy a magyar gazdaságot (legyengült, beteg) állapotában érte ez a negatív külső hatás, így a következmények jóval súlyosabbak, mint az uniós átlag esetében.

Mint azt az Európai Unió Statisztikai Hivatalának adatai is azt igazolja, Magyarországon a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP a csatlakozás évében az EU-átlag 63,2 százaléka, 2007-ben viszont már csak 62,6 százaléka, 2008-ban pedig 60,3 százalék, 2009. júliusában 59,8 % volt.

Az elmúlt négy évben tehát hazánk reálkonvergencia mutatói relatíve romlottak. (Szemben a 2000-2004 közötti időszakokkal, amikor közeledést regisztráltak, a relatív mutató értéke 56,1 %-ról 63,2 %-ra nőtt. Érdeemes utalni arra, hogy a velünk együtt csatlakozó Szlovákiában a 2000. évi 50,1 százalék a csatlakozásra 55,5 százalékra, 2007-re pedig 67 százalékra nőtt; az ezredforduló és 2008 között Csehországban 68,5 százalékról 80,2 százalékra, Lengyelországban 48,3 százalékról 53,3 százalékra, Észtországban pedig 44,6 százalékról 67,9 százalékra emelkedett ugyanez a mutató.)

Az Eurostat összesített adatai szerint hazánk reálkonvergencia terén a 2004-ben csatlakozott tíz ország közül a kilencedik helyen áll a 2000 és 2007 közötti periódust vizsgálva, és utolsó helyen, ha a csatlakozás óta eltelt időszakot tekintjük (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>). Azaz gazdasági teljesítményünk nemcsak abszolút értelmében, hanem az újonnan csatlakozott országhoz képest is gyenge.

Az Eurostat adatai szerint az ipar és szolgáltatások területén, legalább tíz embert foglalkoztató vállalatoknál teljes munkaidőben dolgozók éves bruttó jövedelme 1998-ban Magyarországon 12,8 százaléka volt a 15 régi tagállam átlagának. Ez az arány 2008-ra 21,7 százalékra nőtt, a növekedés túlnyomó része 2000 (13,51 százalék) és 2004 (20,56 százalék) között zajlott le.

A mutató értéke 2006-ban Csehországban 22,93 százalék, Romániában 10,28 százalék, Szlovákiában 19,49 százalék, Lengyelországban pedig 17,67 százalék volt (utóbbi 2005-ös adat). Magyarországon 2006-ban 2004-hez képest 10 százalékkal nőtt az éves bruttó jövedelem, 2007-ben pedig a csatlakozás évéhez képest 26 százalékos volt a jövedelem emelkedése.

Ugyanakkor a rendelkezésre álló adatok szerint 2006-ban a régi 15 tagállam jövedelmi átlagának 21,7, a 27-ek átlagának pedig 25 százalékát teszi ki Magyarországon az éves bruttó jövedelem. Holott a nem rezidens vállalkozások magyarországi közvetlen tőkebefektetései (FDI) jól érzékelhetően emelkedtek a csatlakozás óta, bár gazdaságkutatók szerint kérdéses az okozati összefüggés. A Magyar Nemzeti Bank adatai szerint az FDI 1995 és 2000 között szűk sávban, 2,63 milliárd euró és 3,70 milliárd euró között mozgott, míg a csatlakozást megelőző három évben kifejezetten csökkenő tendenciát mutatott: a 2001-es 4,39 milliárd euróról 2002-re 3,19 milliárd, majd 2003-ra 1,89 milliárd euróra csökkent.

A csatlakozás évében megváltozott ez a rend, az FDI 2004-ben 3,63 milliárd, majd 2005-ben 6,17 milliárd euróra nőtt, és 2006-ban is meghaladta a 6 milliárd eurót. Az utóbbi két évben 4,5 milliárd euró körüli szintre mérséklődött, átlaga 2004 és 2008 között 4,93 milliárd eurót tett ki. Eközben nőtt államadósságunk, a régióban a legmagasabb az adósságszolgálati mutatónk. Összefoglalva: az elmúlt másfél száz év gazdaságstatisztikai adatai azt igazolják, hogy hazánk változatlanul a világ gazdaság félperiférikus országai közé tartozik.^{3/} Nyilván pozícióink változnak, hiszen a rendszer maga dinamikus. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy sokkal inkább lefelé szóródunk, mintsem a centrum irányába kapaszkodnánk!

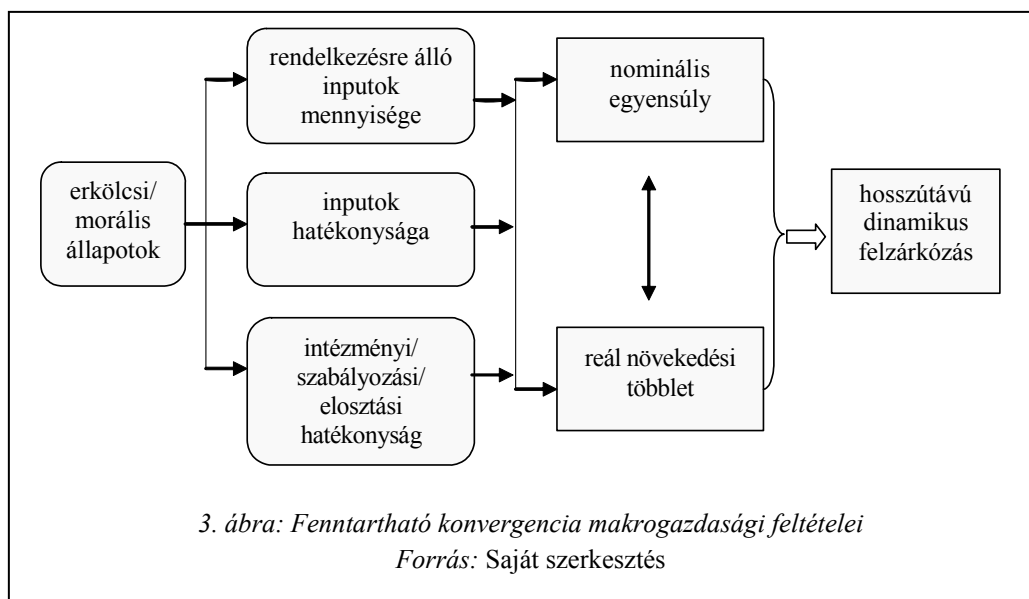
Fenntartható konvergencia feltételei

A konvergencia általános fogalma (Magyar Nagylexikon, Budapest, 2000.) széles körű értelmezésre ad lehetőséget. A közgazdaság-, ezen belül a regionális tudományok művelői a konvergenciára vonatkozóan két értelmezést fogalmaztak meg.

Az első definíció a kiválasztott társadalmi-gazdasági indikátor(ok) közötti különbségek csökkenését tekinti konvergenciának, ami gyakorlatilag a szóródás terjedelmének csökkenését jelzi (σ konvergencia). A második értelmezés szerint a konvergencia hosszabb távú növekedési pályán utolérést jelent (β konvergencia). Ezért az utóbbi (a fenntartható, tehát hosszútávú konvergencia) az előbbinél fontosabb.

A fenntartható (tartós) felzárkózás ütemét, ill. ütemének időbeli változását alapvetően három egymással szoros logikai kapcsolatban álló tényezőcsoport határozza meg adott országban: a morális közállapotok, a nominális egyensúly és a növekedési többlet (3. ábra).

^{3/} A centrum-periféria világrendszer-elmélet Immanuel Wallerstein (1983)-tól származik. Eszerint a globálissá vált világban a gazdasági és társadalmi fejlődés magas szintjén álló központ koncentrálna a tőkét, a korszerű technikát, az információt, a tudományt, innen indulnak és terjednek szét az újítások. A gazdaságilag elmaradott periféria jellemzője a nyersanyag biztosítása a központ számára, az alacsony technikai színvonal és a társadalmi elmaradottság. Ezek – egyebek mellett – meghatározzák a különbséget is. A centrum és a periféria közti árucsera a centrum számára előnyös cserearányokkal folyik. A két térség között gazdasági függőségi viszony alakul ki, amiben nagy szerepe van a centrum tőkéjének. A modell az 1980-as évek végén finomodott, bevezették a félperiféria fogalmát.

A nominális egyensúlyt az állami a pénzügyek (monetáris- és költségvetési helyzet) stabilitása jellemzi. (Az Európai Unió, mint ismeretes - változó eredménnyel - a tagállamok közötti eltéréseket az un. maastrichti kritériumok előírásával kívánja korlátok között tartani, ill. a konvergenciát biztosítani).^{4/} A nominális egyensúlyt az inputok, ezen belül a megtakarítások bővülése, felhasználásuk hatékonysága, valamint a mindezt kezelő intézmény és normarendszer határozza meg. A pénzügyi- és fiskális egyensúlyi állapot (ill. a még kezelhető egyensúlyi hiány) szükséges, de nem elégséges feltétele a konvergenciának.

Reál konvergencia esetében az alacsonyabb teljesítményű (fejlettségi szintű, jövedelmű) ország teljesítménye a nagyobb teljesítményűéhez közeledik.

Ez gyakorlatilag úgy biztosítható, hogy a szegényebb ország jövedelemtermelő képessége gyorsabban nő, mint a gazdagabbé. Ezt a folyamatot a termelékenység, a foglalkoztatás növekedése, ill. teljesítmény növekedést gátló tényezők (pl.: alacsony hatékonyságú intézményrendszer, politikai instabilitás, stb.) felszámolásával generálható.

Aligha van esély reál, ill. nominális konvergenciára stabil erkölcsi- és morális állapotot, ill. ennek jobbítására irányuló akarat hiányában.

^{4/} Az un. maastrichti kritériumok (mint ismeretes) a közös fizetőeszköz (euró) bevezetéséhez kapcsolódóan négy konvergencia kritériumot határoztak meg:

- Árstabilitás: az infláció mértéke a vizsgált időszakban max 1,5 %-kal haladhatja meg a három alacsonyabb inflációjú tagország átlagát.
- A költségvetés deficitje nem haladhatja meg a GDP 3 %-át, míg az államadósság a GDP 60 %-át.
- A hosszú lejáratú nominális (tényleges) kamatok maximum 2 %-kal haladhatják meg a három alacsonyabb inflációjú tagállam kamatainak átlagát.
- Stabil árfolyam: az Európai Monetáris Rendszer (EMS) árfolyam mechanizmusában legalább két évig nem lehet másik valutával (euróval) szemben a nemzeti fizetőeszközt leértékelni.

Ezek (a fent felsorolt) kritériumok a közös valuta (az euró) alacsony és ellenőrzött infláció mellett történő bevezetésén túl az adott ország egyensúlyi hiányának kezelhetőségét biztosítja.

Az általános morális helyzet a fiskális és a reál folyamatokra egyaránt hatással van. Mennél nagyobb a fekete (rejtett) gazdaság aránya, annál nagyobb az elmaradó költségvetési bevétel. Az így kieső hányadot egyrészt a költségvetési bevételek (a fehér gazdaságból származó adók és járulékok) növelésével, az állami vagyon értékesítésével („államtalanítással”), valamint az állami kiadások csökkentésével, vagy hitellel lehet pótolni.

Abban az esetben, ha a politikai elit az írott és íratlan jogszabályokat megsérti, vagy azt ugyan betartva, de közmorálba ütköző lépéseket enged meg magának, akkor az „egyszerű” állampolgár is bocsánatos bűnnek tekinti az adó elkerülést (pl.: számla nélküli munkavégzést, stb.).

Legalább ilyen súlyú a feketegazdaság, a korrupció és a reálfolyamatok közötti kapcsolat. Kapacitás bővítésére, termelékenység növelésére, hatékonyság javítására, összefoglalóan a reál folyamatok konvergenciájára szánt állami beavatkozások része, vagy egésze tűnhet el a jelenlegi rendszerben anélkül, hogy célját elérte volna.

Morális közállapotaink javítása nélkül a gazdaság teljesítményének növelése, nominális egyensúly megteremtése tehát hiú ábránd!

Nyilván hasonló logikát követve vezethetők le a regionális konvergenciával kapcsolatos összefüggések avval a megjegyzéssel, hogy a mindenkori kormányzat a nominális egyensúly megteremtése (fenntartása) érdekében tett lépései felerősíthetik, vagy éppen ronthatják adott régió felzárkózásának esélyeit.

Béta (β) konvergencia vizsgálatának regionális lehetőségei

A β-konvergencia meghatározására irányuló vizsgálatok az „utolérés” idejére, ill. sebességére vonatkozóan kísérelnek meg választ adni.

Az ún. egyszerű β-konvergencia modelljét (Baumol (1986), DeLong (1988), Mankiw (1992), Barro & Sala-i Martin (1995) dolgozta ki Solow (1956) és Swan (1956) munkájára támaszkodva.^{5/}

A modell a regionális jövedelmi (teljesítmény) különbségek vizsgálatára alkalmas, abban az esetben, ha az okokra van magyarázat (Barro & Sala-i Martin, 1995. pp.382.).

A β-konvergencia az eredeti Solow-Swan modell alapján (az utolérés teljes idejére vonatkozóan magyarázza a növekedést a kezdeti GDP-szint függvényében) az alábbi formában írható fel:

$$(1) \ln \left[\frac{y_{T,i}}{y_{0,i}} \right] = \alpha + \beta \ln y_{0,i} + \varepsilon_i \quad (t=0, \dots, r; m=u=1, \dots, n)$$

,ahol $y_{t,i}$ a t időpontban mért egy főre eső jövedelmet jelöli az i régióban; β az utolérési tényező.

A modell azt a feltételezi, ha a vizsgált régiók azonos strukturájúak (pl.: a népesség-, a megtakarítás-, a beruházás növekedési üteme, valamint a technológiához való hozzáférés azonos és egyensúlyi állapotban van); azaz akkor csak az induló állapotuk különbözhet.

A β paraméter befolyásolja az egyensúlyi állapot felé haladást (az ún. konvergencia-sebességet, b), ami a következő módon fejezhető ki: $B = -(1 - e^{-bT})$, ebből következően $b = \ln(1+B)/t$ (Arbia, 2006).

^{5/} A kritikák (Quah, 1993, Temple 1999, Durlauf és társa 2005) ellenére számos regionális konvergenciával foglalkozó szerző indul ki ebből az összefüggésből.

A második lényeges paraméter az ún. felezési idő (az az idő, amely ahhoz szükséges, hogy az egy főre eső regionális jövedelem logaritmus a kiinduló érték és az egyensúlyi állapothoz rendelhető érték középértéke legyen. Másképpen fogalmazva: azt az időt jelöli, amely ahhoz szükséges, hogy az egy főre jutó outputban tapasztalható kezdeti különbség a felére csökkenjen).^{6/}

Mankiw (1995. pp. 304-305.) rámutat arra, hogy ez a standard forma figyelmen kívül hagyja a régiók közötti kölcsönhatásokat, függelmi kapcsolatokat (Anselin, 2003).^{7/}

A regionális kölcsönhatás legegyszerűbben területi autoregressziós modellel érzékeltethető (Anselin/Bera, 1998), amelyben a függő változóra vonatkozó regionális „befolyásoló tényezőt” vezetnek be.

Ennek megfelelően az (1) egyenlet a következő módon írható fel:

$$(2) \ln \left[\frac{y_{T,i}}{y_{0,i}} \right] = \alpha + \beta \ln y_{0,i} + p \sum_{j=1}^n w_{ij} \ln \left[\frac{y_{T,i}}{y_{0,i}} \right] + \varepsilon_i; \varepsilon_i \sim \text{Nid}(0, \sigma^2)$$

,ahol w_{ij} a W területi súly mátrixának eleme; p a területi befolyástól függő változó, a területi interakciót fejezi ki (azaz a vizsgált régió fajlagos GDP növekedését mennyiben befolyásolja a szomszédos régiók egy főre jutó GDP növekedése).^{8/}

A területi függés az (1) egyenlet hiba tényezőjének újraértelmezésével is kifejezhető (Anselin/Bera, 1998):

$$(3) \ln \left[\frac{y_{T,i}}{y_{0,i}} \right] = \alpha + \beta \ln \gamma_{0,i} + \varepsilon_i$$

,ahol $\varepsilon_i = \delta \sum_{j=1}^n \omega_{ij} \varepsilon_j + \mu_i$, $\mu \sim \text{Nid}(0, \sigma^2)$.

Az adatok területi struktúrája az autoregresszív hiba tényezővel modellezhető (ami véletlen tényező) és a (3)-ban formalizált modell iterációval (Kelejian/Prucha 1999) határozható meg.^{9/}

^{6/} Az (1) egyenletben ajánlott formalizálás a paramétereknek tulajdonított jelentést nem befolyásolja (pl.: a β paraméter negatív értéke összhangban áll az abszolút β -konvergencia feltétellel; minél nagyobb a β paraméter (abszolút) értéke, annál gyorsabban közelít a régió gazdasága az egyensúlyi állapothoz).

^{7/} A szakirodalom sokat foglalkozik ennek a korlátnak a feloldásával (Abreu 2005; Fingleton/Lopez-Bazo 2006). Elméleti szempontból a területi autokorreláció alkalmazását Lopez-Bazo (2004) Vaya (2004) és Ertur és Koch (2007) szorgalmazta, akik a neoklasszikus modelleket területi externáliák bevonásával vizsgálták, amelyek a konvergencia modellekhez vezettek, beleértve a területi autokorrelációt is.

Az új gazdaságföldrajzi modellek (Fujita 1999) arra adnak választ, hogy a gazdasági tevékenységek eloszlása a térben miért egyenlőtlen. Az elsőrendű feltételekkel (például a természeti erőforrásokhoz való közelség) magyarázható az, hogy egy ipar miért települ egy bizonyos helyre, a másodrendű feltételek pedig azt jelölik, hogy egy bizonyos vállalat azért választotta tevékenysége helyszínéül az adott földrajzi területet, mert más vállalatok már odatelepültek. Az új gazdaságföldrajzi modellek hangsúlyozzák a területi tovagyrúzás hatását az egyes gazdaságok között, melyet a konvergencia modellekben is szerepeltetni kell.

^{8/} A modell a maximum valószínűség módszerével becsülhető (Anselin 1988).

^{9/} Az eredeti β -konvergencia modell további pontosítását fogalmazta meg Bayes-i keret felhasználásával. (LeSage 1997, 2002), aki azt állítja, hogy a regionális konvergenciában alkalmazott Bayes-i megközelítés fő erénye, hogy a regionális mintákban mutatkozó heterogenitás és az ugró érték problémájára ad választ, amelyek az ún. „enklávé hatás” miatt jöttek létre, amelyek esetében egy bizonyos esemény a közeli eseményekből különböző viselkedést vált ki. Ezeket a problémákat a Bayes-i heteroszkedaszticitás modelljével oldható meg.

A (2)-es és a (3)-as modellben szereplő zavarások mátrixos alakban írhatók fel:

$$(4) \varepsilon \sim N(0, \sigma^2 V) \text{ or } \mu \sim N(0, \sigma^2 V), \quad V = \text{diag}(v_1, v_2, \dots, v_n).$$

A zavarások modellezése megegyezik a Student hibaeloszlással (Geweke, 1993). Azért, hogy kiegészítsük, a modellt normál előzetes értéket feltételezünk az α és a β paraméterekre, diffúz előző értéket a szigma zaj varianciára, ill. egységes előtagokat a $[-1/\lambda_{\min}; +1]$ -re a ρ -re (2-es modell) vagy a δ -re (3-as modell), ahol λ_{\min} sztenderdizált súlymátrix minimális sajátértékét jelöli.

A modell Gibbs által javasolt mintavétellel határozható meg. (A területi modellek számítási módszereiről lásd bővebben LeSage (1997); az utólagos szimulációk általános Bayes-i modellben fellelhető analitikus vagy kódolási hibáiról lásd Geweke (2006) munkáját.)

A fent bemutatott megoldás módszertanilag alkalmas az empirikus számításból adódó területi függés problémáit kezelni.^{10/} Annak érdekében, hogy minden részletében megértsük a problémát, tekintsünk az (1)-es egyenletre, mint egyszerű lineáris, ill. a (2)-es egyenletre, mint többszörös lineáris regressziós modellre. A regresszió elméletből ismert, hogy az egyszerű regressziós modellben található koefficiens értéke különbözik a többszörös regressziós modellben található azonos változó koefficiensétől. Bár igaz az, hogy a β negatív értéke elősegíti a konvergenciát, azért fellelhetünk különbségeket a két eset között. Pontosabban, az egyes régiók esetében ugyanarra az egy főre eső jövedelemszintre vonatkozik a konvergencia (vagyis ugyanarra az egyensúlyi állapotra) az (1)-es egyenlet esetében és különbözőekre (a területi kontextustól függően) a (2)-es és (4)-es egyenletek esetében.

Abreu (2005) szerint a területi késleltetési modell (2-es egyenlet) értelmezési hibáit helyesen az alábbi alakban írható fel:

$$(5) y = X\beta + \rho W y + \varepsilon,$$

ahol y vektor ($n \times 1$), amely a növekedésre vonatkozó rátákat tartalmazza, az X pedig a konstans elemeket tartalmazza, illetve a kiinduló egy főre eső jövedelem értékeit, a W pedig területi mátrix. A modell az alábbi formában továbbírható:

$$(6) y = (I - \rho W)^{-1} (X\beta + \varepsilon), \text{ ahol:}$$

$$(7) (I - \rho W)^{-1} = I + \rho W + \rho^2 W^2 + \rho^3 W^3 + \dots$$

A (6)-os és a (7)-es egyenletekből látható, hogy a multiplikátor hatás azt jelenti, hogy az i régió növekedési rátájára nemcsak az i régió magyarázó változójának marginális változása gyakorol hatást, hanem más régiók magyarázó változóiban bekövetkezett marginális változás is. Pontosabban az első tag a közvetlen hatásokat írja le (a marginális változás növekedési rátájának hatását a kezdeti egy főre eső GDP-re); a második pedig a közvetett hatásokat, amelyek az elsőrangú szomszédok közvetlen hatásainak tovagyűrűző hatásai. Végül a többi tag az indukált hatásokat írja le, amelyek a legmagasabb rendű szomszédok hatásainak összesítéséből állnak.

^{10/} Azonban ugyanaz-e a jelentése a β paraméternek az (1), (2), (3)-as vagy (4)-es egyenletben? Pontosabban megfogalmazva, az eredeti modellhez hasonlóan a β -paraméter átváltozását még mindig úgy értelmezhetünk, mint az egyensúlyi állapot felé mutató konvergencia sebességét? A (2)-es egyenletben és annak Bayes-i változatában például a regionális növekedés magyarázatakor a kiinduló fajlagos jövedelem mellett más komponenseket is felhasználtunk.

Ebben a tekintetben egyfajta „területi feltételt” testesítenek meg, amelyről bővebben Le Gallo/Ertur (2003), illetve Arbia és Pealínck (2003) szólnak, vagyis olyan konvergenciákról van szó, amelyek különböző egyensúlyi állapotok felé tartanak, és amelyeket a regionális kontextus határoz meg (kivéve a területi hiba specifikálásának esetét).

Ebből következően a területi késleltetés modelljében a kiszámolt együtthatók csak a magyarázó változóban bekövetkezett növekedés közvetlen marginális hatását vizsgálják, kizárva az összes indirekt indukált hatást.

Vizsgálati lehetőség panel adatok alkalmazásával

A paneladatok számos előnnyel bírnak a tiszta idősorokkal, ill. a keresztmetszeti modellekkel szemben (Baltagi, 2001; Hsiao, 2003). Bevezetésüket az indokolja, hogy a hagyományos neoklasszikus megközelítés korlátait (a régiók kezdeti technológiai és növekedési rátái azonosak és állandóak) oldják.

A paneladatokat a keresztmetszeti- és az időmodellek együttes megléte jellemzi. Tehát az (1)-es egyenletet a panelmodellel összefüggésben az alábbi módon írható fel:

$$(8) \ln \left[\frac{y_{t,i}}{y_{t-5,i}} \right] = \alpha_i + \beta' \ln y_{t-5,i} + \varepsilon_{it}.$$

A (8)-as egyenlet az eredeti β -konvergencia módosított változatának tekinthető, amelyben a növekedési rátát nem a teljes, hanem 5 éves időszakra határozzák meg (Elhorsd, 2003).

A számítási módszer lényege, hogy területi és időbeli megfigyeléseket végeznek, amelyből egyedi paraméter (β') kapható. A (2)-es egyenletben a függő változó az i régió fajlagos GDP-jének növekedési üteme t időpontban $y_{t-5,i}$ (a $t-5$ időpontban ugyanarra a régióra vonatkozó egy főre eső GDP természetes logaritmus), a β' pedig a konvergencia-elemzés releváns paramétere. A (8)-as egyenlet a fix hatásoknak (α_i) a panel adat modellben fellelhető klasszikus kifejezése.

A szakirodalomból ismert, hogy a konvergencia sebessége nagymértékben függ az egyensúlyi állapotokban mérhető különbségektől. A fix hatások valószínűleg a legkönnyebb módjai az egyensúlyi állapotok régióspecifikus különbségének feltárására.

A másik lehetőség a feltételes konvergencia alkalmazása úgy, hogy több magyarázó változót használunk a modellben. (Mivel az elemzés célja a különböző számítási módszerek révén kapott eredmények vizsgálata, ezért nem használtuk a (8)-as egyenlet bonyolultabb változatait, azért, hogy csökkentsük annak a veszélyét, hogy a különböző modellekből kapott outputok összehasonlíthatatlanok legyenek.)

A gazdasági növekedés és a konvergencia alapvetően hosszú távú jelenségek. Ezért a szakirodalomban vita folyik arról, mekkora legyen (a paneladatok esetében) a vizsgált időszakok hossza (Islam, 1995). Az ötéves növekedési periódusok vizsgálata mellett az szól, hogy az éves növekedési ráták használata esetében a rövid távú gazdasági ciklusok hatásai és a hosszú távú hatások keverednek egymással.

$$(9) \widehat{\beta}_{FE} = \left\{ \widehat{\beta} + \frac{\sum_{i=1}^n \ln y_{0,i} \ln \left[y \frac{y_{5,i}}{y_{T,i}} \right] + \sum_{t=+}^T \sum_{i=1}^n \ln y_{t-5,i} \ln \left[\frac{y_{t,i}}{y_{t-5,i}} \right]}{\sum_{i=1}^n (\ln y_{0,i})^2} \right\} \frac{\sum_{i=1}^n (\ln y_{0,i})^2}{\sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^n (\ln y_{t-5,i})^2},$$

ahol $\widehat{\beta}_{FE}$ β_{FE} a (8)-as egyenletben fellelhető β' paraméter legkisebb négyzetek (fix-hatású) paramétere, illetve β a legkisebb négyzetek módszerének a keresztmetszeti modellre vonatkozó

paramétere. A (9)-es egyenletből kiderül, hogy a β_{FE} előjele a C tag előjelétől (és β -val való kapcsolatától) függ:

$$(10) C = \frac{\sum_{i=1}^n \ln \gamma_{0,i} \ln \left[\frac{y_{5,i}}{y_{T,i}} \right] + \sum_{t=6}^T \sum_{i=1}^n \ln y_{t-5,i} \ln \frac{y_{t,i}}{y_{t-5,i}}}{\sum_{i=1}^n (\ln y_{0,i})^2}.$$

(Tehát, ha $\beta < 0$, továbbá $C < 0$, β_{FE} negatív és a konvergencia mind a keresztmodellre, mind a paneladatokra értelmezhető. Azonban, ha $\beta < 0$, és a C pozitív és $C > \beta$ a paneladatok szintjén divergenciáról beszélünk, még akkor is, ha a keresztmodell konvergenciát mutat. Ezzel ellentétben, ha $\beta > 0$, de a C negatív és $C > \beta$ a paneladatok szintjén érvényesül a konvergencia, még akkor is, ha a keresztmodellben divergenciát tapasztalunk.

Az eddig tárgyalt eredmények területi korreláció nélküli esetre vonatkoznak. A területi függés (mint pótlólagos területi késleltetésnek vagy hibatényezőnek a figyelembevételével) tovább bonyolítja a két modell viszonyát.

A (8)-as modell jól kezelhető területi ökonometriai szempontból, ugyanúgy mint az (1)-es modell, a területi függőség bevonása a paneladatokba megegyezik mindkét esetben, különösen a fix hatású területi autoregresszív modellel, ami az alábbi alakban írható fel:

$$(11) \ln \left[\frac{y_{t,i}}{y_{t-5,i}} \right] = \alpha_i + \beta \ln y_{t-5,i} + \rho \sum_{i=1}^n W_{ij} \ln \left[\frac{y_{t,i}}{t-5,i} \right] + \varepsilon_{it} \quad \varepsilon_{it} \sim \text{Nid}(0, \sigma^2),$$

a (2) egyenlet jelöléseit és következtetéseit felhasználva. Lehetőség van azonban arra is, hogy újraértelmezzük a területi hiba modellt az alábbiak szerint:

$$(12) \ln \left[\frac{y_{t,i}}{y_{t-5,i}} \right] = \alpha_i + \beta \ln y_{t-5,i} + \varepsilon_{it}, \text{ illetve:}$$

$$\varepsilon_{it} = \delta \sum_{i=1}^n \omega_{ij} \varepsilon_{it} + \eta_{it}, \quad \eta_{it} \sim \text{Nid}(0, \sigma^2),$$

amit a szakirodalom fix hatású területi hiba modellnek nevez.

Számos példa igazolja (különösen a szegényebb országok esetében), hogy a növekvő makrogazdasági teljesítmény országon belüli diszparitások növekedését idézi elő (trade-off hatás)^{11/}.

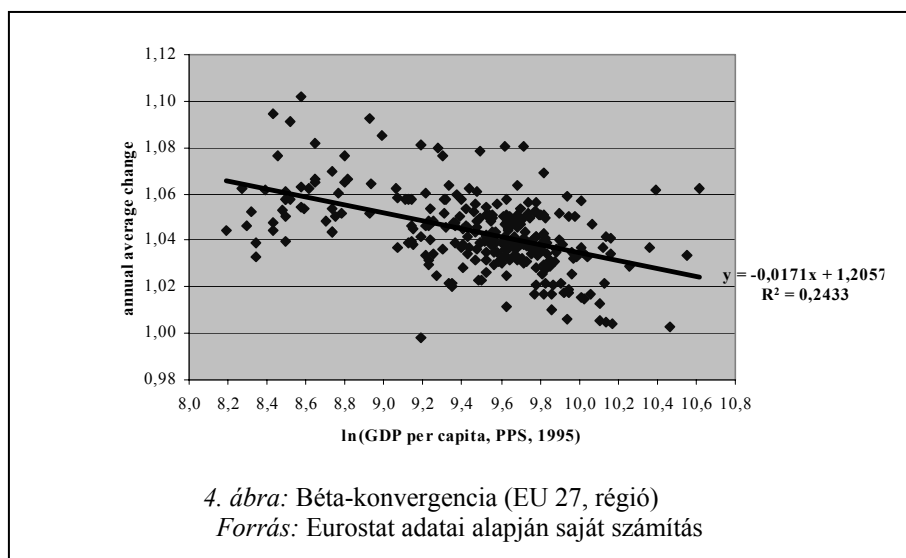
A legfejlettebb országok, ill. az Európai Unió régi tagállamainak tapasztalata evvel szemben azt igazolja, hogy a makrogazdasági teljesítmények növekedésével feltétlenül párosul a területi divergencia növekedése. Jól működő regionális politika esetében a regionális jövedelmi különbségek (szigma konvergencia) csökkenthetőek (1. táblázat).

^{11/} A trade-off hatást a szakirodalom többfajta kontextusban is használja (pl.: átváltási-, csere hatás-, stb.). Témánk szempontjából talán az „ellentétes hatás” elnevezés használata tűnik helyénvalónak.

1. táblázat: Makro- és mezo szintű konvergencia mutatók alakulása néhány kiválasztott országban

ország	régiók száma	béta konvergencia		regionális jövedelem egyenlőtlenség (szigma konvergencia)				
		vizsgált időszak	(%/év)	1940	1950	1970	1990	2005*
Németország**	11	1950-1990	1,4	-	0,31	0,20	0,19	0,14
Svédország	24	1951-1933	2,4	0,26	0,15	0,10	0,07	0,06
Anglia	11	1950-1990	3,0	-	0,17	0,10	0,12	0,10
Franciaország	21	1950-1990	1,6	-	0,21	0,17	0,14	0,11
Olaszország	20	1950-1990	1,0	-	0,43	0,33	0,27	0,25
Spanyolország	15	1955-1987	2,3	-	0,34	0,27	0,22	0,20
USA	48	1880-1990	1,7	0,35	0,24	0,17	0,17	0,16
Japán	47	1955-1990	1,9	0,63	0,29	0,23	0,15	0,12
Magyarország***	7	1995-2007	0,81					
EU ***		1995-2007	1,71					

Forrás: Sala-i-Martin* Saját számítás** volt NDK nélkül*** Saját számítás

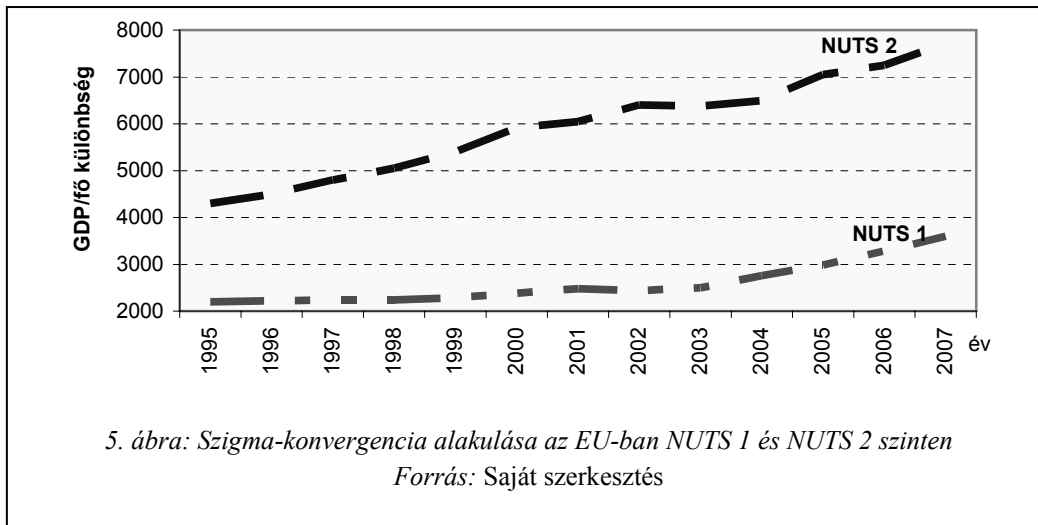

Összefoglalva: a félperiférikus jellegből adódóan a hazai régiók közötti konvergencia sebesség elmarad az EU átlagától (2007).

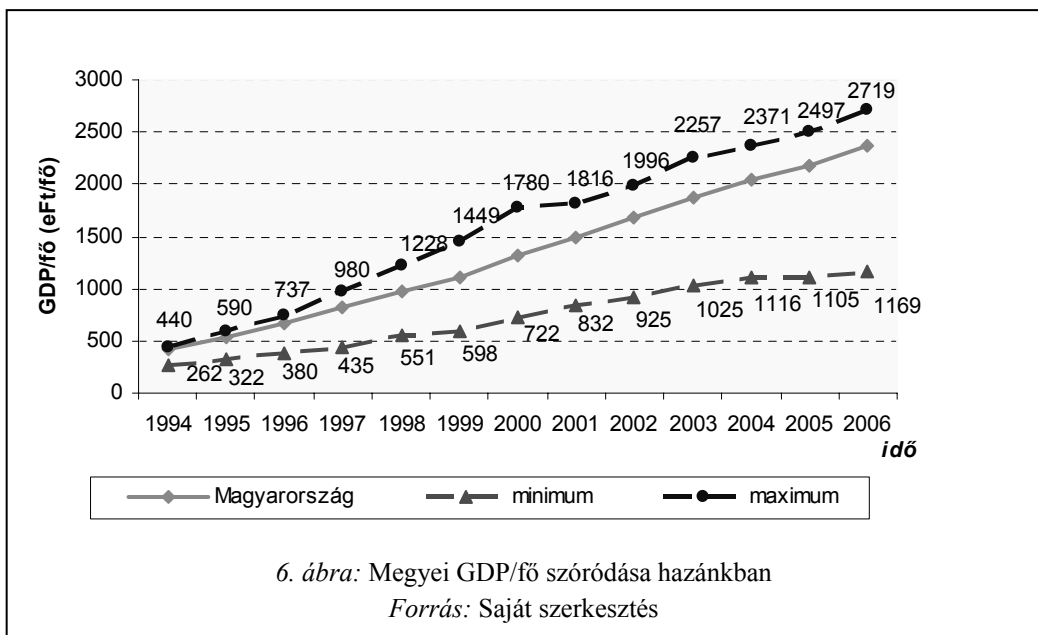
A hazai regionális politika a vizsgált időszakban sem a gazdasági aktivitás növelésével, sem pedig az új növekedési pályára való ráállítással nem tudott érdemi konvergenciát elérni, ezért gyakorlatilag virtuális.

Konvergencia helyett divergencia

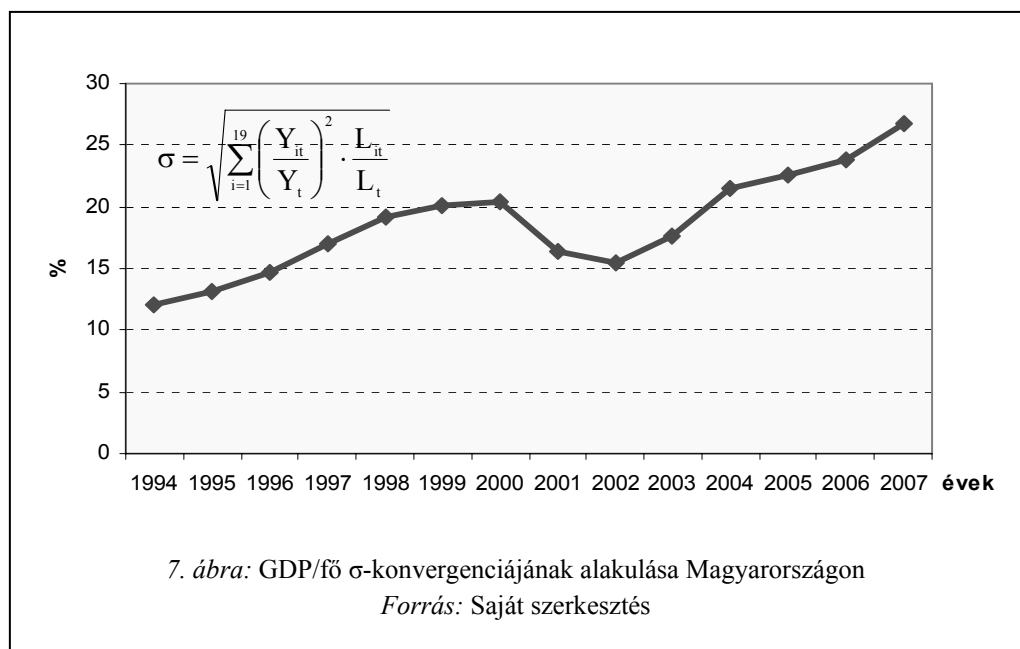
Az Európai Unió és a nemzeti regionális (kohéziót erősítő) politika elvben egyidejűleg kell, hogy a makrogazdaság és a regionális teljesítmények növekedését szolgálja. A kettős cél változó sikerrel valósult meg az elmúlt években az EU-ban (5. ábra).

A pozitív esetek mellett számos negatív példa említhető. Sajnos ez utóbbiak köré tartozik hazánk is: az elmúlt közel 15 év során úgy sikerült a makrogazdasági teljesítményünket növelni, hogy elsősorban a területi különbségek is növekedtek (6. ábra).

Miközben a kiemelkedő teljesítményű megyék növekedési üteme a bázisidőszakhoz képest (6,17) jóval meghaladja az országos átlagot (5,56). Így természetes, hogy a szóródás terjedelme nőtt, az olló nyitottabbá vált (7. ábra).

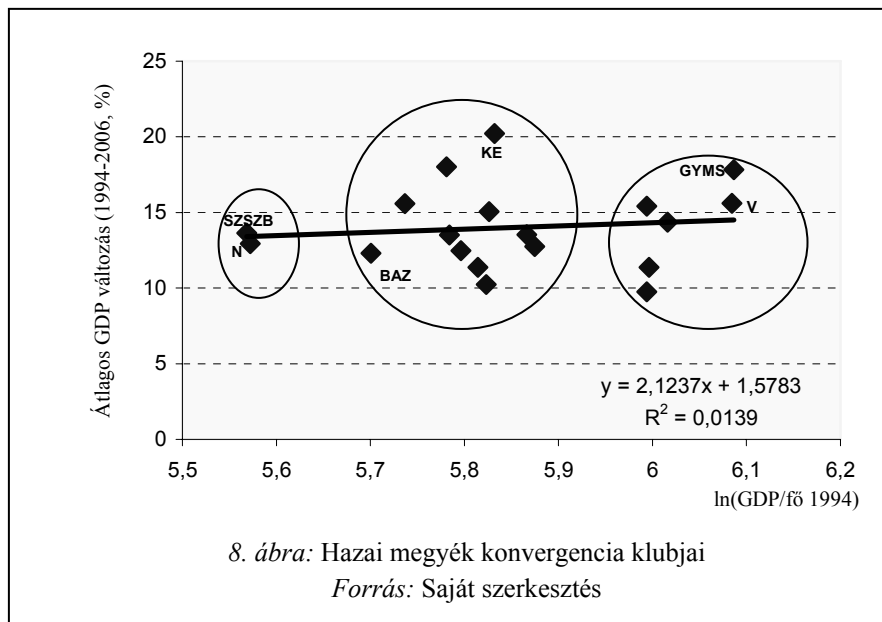

A gazdasági teljesítmény szóródása alapján hazánk három részre szakadt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leszakadása állandósulni látszik. Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyzete némileg jobb, de érdemi elmozdulás nem érzékelhető (8. ábra).

2. táblázat: Egy főre jutó GDP (ezer Ft/fő) változása hazánkban

megye	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Pest	324	394	487	643	760	894	1 035	1 309	1 493	1 678	1 816	1 949	2 018
Fejér	410	542	696	980	1228	1283	1 577	1 561	1 596	1 782	2 009	2 091	2 292
Komárom-Esztergom	341	471	599	716	827	918	1 104	1 397	1 561	1 997	2 282	2 497	2 426
Veszprém	339	460	543	669	795	901	1 115	1 262	1 343	1 483	1 606	1 633	1 713
Győr-Moson-Sopron	440	590	737	905	1182	1449	1 780	1 816	1 996	2 257	2 371	2 430	2 719
Vas	439	581	734	951	1150	1317	1 517	1 529	1 679	1 985	2 067	2 068	2 332
Zala	401	496	620	751	881	989	1 122	1 310	1 472	1 754	1 875	1 871	1 878
Baranya	356	433	518	662	769	868	1 005	1 122	1 258	1 401	1 516	1 584	1 702
Somogy	325	413	498	579	672	760	911	1 058	1 158	1 301	1 421	1 439	1 469
Tolna	401	497	600	690	838	978	1 092	1 206	1 342	1 345	1 457	1 512	1 593
Borsod-Abaúj-Zemplén	299	410	468	570	670	736	851	950	1 054	1 182	1 371	1 499	1 563
Heves	310	405	493	599	716	805	946	1 113	1 250	1 398	1 523	1 528	1 626
Nógrád	263	322	380	435	553	605	722	832	925	1 025	1 116	1 105	1 169
Hajdú-Bihar	353	421	521	632	741	794	963	1 126	1 249	1 435	1 564	1 620	1 698
Jász-Nagykun-Szolnok	335	419	503	620	704	745	894	1 062	1 152	1 239	1 327	1 358	1 542
Szabolcs-Szatmár-Bereg	262	327	391	474	551	598	731	847	934	1 069	1 167	1 196	1 257
Bács-Kiskun	329	425	502	602	696	769	916	1 038	1 178	1 280	1 434	1 466	1 567
Békés	338	422	507	590	673	750	893	985	1 069	1 158	1 263	1 302	1 359
Csongrád	402	503	614	737	864	947	1 110	1 195	1 327	1 465	1 607	1 670	1 744
Hazai átlag	425	544	669	830	983	1113	1 325	1 499	1 691	1 870	2 050	2 185	2 363
minimum	262	322	380	435	551	598	722	832	925	1025	1116	1105	1169
maximum	440	590	737	980	1228	1449	1780	1816	1996	2257	2371	2497	2719
szórás	50,98183	71,09075	98,15695	140,7276	187,751	223,4005	271,0971	244,7015	261,7051	329,5011	349,121	375	402,5
relatív szórás	0,119957	0,130682	0,146722	0,169551	0,190998	0,200719	0,204602	0,163243	0,154764	0,176204	0,170303	0,172	0,17

Forrás: KSH.

Uniós támogatások hatása a területi konvergenciára

Már a gazdasági növekedéssel foglalkozó első munkák felvetették, hogy milyen szerepe van a kormányoknak a növekedés generálásában, ill. milyen képességekkel rendelkeznek a kormányok, amelyekkel a privát szféra nem rendelkezik.

Az 1950-es és 1960-as éveket (az állami beavatkozás aranykorát) a kormányok működésére vonatkozó naiv szemlélet hatotta át. Kimondva-kimondatlanul avval a feltétellel éltek, hogy a közületi szektor minden tétivel a társadalmi jólét előmozdítását szolgálja. Ezért a politikai döntéshozók és a végrehajtók indítékai között a járadékvadászat jelentéktelen szerepet játszott. Úgy gondolták, hogy a közületi szektor monolitikus egységet alkot, a gazdasági döntések racionálisan áttekinthetők, a politikák között nem lehetnek következetlenségek.

Az egyes gazdaságpolitikai lépések konzisztenciáját nemcsak térben, hanem időben is adottnak tekintették. Ezért a kormányok politikai időhorizontját elegendően hosszúnak hitték ahhoz, hogy a jelen döntései nem kerülhetnek konfliktusba azokkal, amelyeket a jövőbeni kormányok fognak alkalmazni.

Pedig ezekre az ütközésekre nagyon is sor kerülhet, akár tévedések következtében, de eredhetnek olyan politikai megfontolásokból is (például a következő választások megnyerése), amelyek rövid távon a kormányokat a hosszú távú célokkal nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen alternatívák választására ösztönzik.

Ugyancsak készpénznek vették, hogy a gazdaságpolitikai döntések visszafordíthatóak. A közalkalmazottak elbocsáthatók, amikor többé már nincs rájuk szükség, vagy a kívánt cél elérése után a jogosultságokat automatikusan meg lehet szüntetni, és így tovább. Ezzel szemben ma már tudjuk, hogy a jogosultságokat sokkal könnyebb emelni, mint csökkenteni, vagy felvenni sokkal egyszerűbb a közalkalmazottakat, mint elbocsátani őket.

Utolsóként még meg kell említenünk azt a tévhitet, amely szerint a gazdaságpolitikai eszközök teljes egészében a döntéshozók ellenőrzése alatt állnak, ez utóbbiak pedig becsületos és hatékony közalkalmazotti apparátusra támaszkodhatnak, amely objektívan és hatékonyan végrehajtja mindazokat a döntéseket, amelyeket a felső szinten hoznak. Elég e téren a

korruptióra, a megbízó-ügynök problémára vagy a járadékvadászatra utalnunk - a velük kapcsolatos irodalom szintén az utóbbi évek terméke.

A tapasztalat megmutatta, hogy ez a romantikus vagy idealizált kép messze esik a valóságtól. Valójában az állami szféra nem monolitikus, hanem számos, egymással ellentétes érdekű és felfogású politikai központból áll, amelyeket a közérdeknek nem feltétlenül ugyanaz a felfogása vezérel; az ezek által követett gazdaságpolitikák nem feltétlenül konzisztensek térben és időben; viszont könnyen megeshet, hogy járadékvadászok és különböző érdekcsoportok befolyása alatt állnak; az is lehetséges, hogy azok, akik a gazdaságpolitikai döntések egyikét-másikat hozzák, figyelmen kívül hagyják, hogyan is működik valójában a gazdaság; jelen lehetnek megbízó-ügynök problémák; az intézkedések megfordíthatatlanok lehetnek; a bürokráciák lehetnek alacsony hatékonyságúak is, esetleg korruptak (vagy mindkettő).

Az Európai Unió kohéziós politikájának alapvető célja az alacsony teljesítményű régiók felzárkóztatása. Ebből következik, hogy a támogatás akkor hatékony, ha (a támogatás nélküli állapothoz képest) többlet kibocsátást generál.

A szakirodalom a többleteljesítmény hatását egyrészt az intézményrendszer működési, másrészt a felhasználások hatékonyságától teszi függővé.

Az empirikus vizsgálatok és elemzések azt igazolják ebben a vonatkozásban is, hogy jelentős különbségek vannak a tagállamok között. Egyértelmű pozitív példák mellett nem ritka az alacsony abszorpció képesség. Sajnos csatlakozásunkat követő első két évünket (2004-2006) ez jellemezte (3. táblázat).

3. táblázat: Támogatások GDP növekedésére gyakorolt hatása

Ország	GDP/EU* támogatás	Hozzájárulás a GDP növekedéséhez (%)		
		1989-1993	1994-1999	2000-2006
Portugália	~ 3 %	3,9	4,6	6,1
Spanyolország	~ 1,5 %	2,9	3,1	4,2
Görögország	~ 2,6 %	4,3	5,6	6,1
Írország	~ 2,8 %	n.a.	8,9	8,6
Magyarország	~ 2,1 %	-	-	1,2**

Megjegyzés: * AGENDA 2000 (max. 4 %)

** 2004-2006 között

Forrás: The Role of Fiscal Transfers for Regional Economic Convergence in Europe (No.1029.2009.)

Bár két év tapasztalata alapján aligha vonható le messzemenő következtetés, de az jól látható, hogy a hazánkba érkező támogatásoknak a GDP növekedésére gyakorolt hatása elmarad az EU átlagától. Ennek számos oka van, ill. lehet:

- A forrásallokáció során megnyilvánuló „politikai ötletham”.
- Hazai konvergencia régiókba érkező EU források nagyobb része (60-65 %-a) egyszeri kereslet növelő, ill. közösségi infrastruktúra javító, nem pedig gazdasági potenciált erősítő hatású, ezen belül is magas az un. puha projektek aránya.
- Forrás-odaítélés politika (részérdekek) alapján történik a források jelentős részét nem a hosszú távú felzárkózásokot segítő beruházásokra fordítják, így hatásuk is gyenge.
- A források nem additív, hanem helyettesítő jellegűek. Az esetek nagyobb részében nem plusz forrásként jelenik meg, hanem kiváltja a korábbi saját beruházásokat.

4. táblázat: Néhány ország működőtöke-importja a világ és az EU-27 működőtöke-importjához viszonyítva 1998-2007 között (%)

		1998	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Változás
Csehország	Világhoz képest	0,53	0,58	0,36	0,68	1,36	0,37	0,69	1,22	0,43	0,50	-0,03
	EU-27-hez képest	1,31	1,25	0,71	1,47	2,74	0,81	2,32	2,34	1,07	1,13	-0,18
Észtország	Világhoz képest	0,08	0,03	0,03	0,07	0,05	0,16	0,14	0,30	0,12	0,14	0,05
	EU-27-hez képest	0,20	0,06	0,06	0,14	0,09	0,35	0,45	0,58	0,30	0,31	0,10
Lengyelország	Világhoz képest	0,90	0,67	0,67	0,69	0,66	0,82	1,82	1,08	1,36	0,96	0,06
	EU-27-hez képest	2,24	1,44	1,34	1,49	1,34	1,77	6,11	2,08	3,41	2,19	-0,06
Magyarország	Világhoz képest	0,47	0,30	0,20	0,48	0,48	0,38	0,63	0,80	0,48	0,30	-0,17
	EU-27-hez képest	1,18	0,66	0,40	1,03	0,97	0,82	2,10	1,55	1,21	0,69	-0,48

Forrás: Az UNCTAD működőtöke-adatbázisa

Területi konvergenciát akadályozó hiátusainkról

Az elmúlt években megjelent támogatások ellenére a hazai régiók gazdasági teljesítménye (időről-időre eltérő ütemben, de) elmarad az általunk remélttől; konvergencia helyett egyre inkább a divergencia lépett fel. Az okok összetettek. Hiányoznak a nominális és reál konvergencia feltételein túl az erkölcsi és morális alapok, ami alapvetően befolyásolja az előbbi kettő mozgásterét.

Regionális szintű konvergencia program úgy tűnik virtuális. A támogatások egy részét (a programok jellegéből adódóan) „politikai látványtervekre” fordítják. Csak rendkívül kicsiny (alig kimutatható) hányad az, amelyik a gazdasági struktúra változtatását kísérli meg. Mindaddig, amíg a politikai elitben nincs meg a szándék ennek megváltoztatására, addig érdemi előrelépésre aligha lehet számítani.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre (1905): *Az ismeretlen Korvin-kódex margójára*. Budapesti Napló, 1905. október 15., (Közölve: 7. kötet. Arcadum Adatbázis Kft. 1999). Ady Endre összes prózai művei.
- Berend T. Iván/Ránki György (1987): *Európa gazdasága a 19. században*. Gondolat, Budapest.
- Kövér György (2007): *Az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó*. (in.: Gerő András szerk.: *A Monarchia kora – ma*. Budapest, pp. 22-44.)
- Krugman Paul (1991): *Increasing Returns and Economix Geography*. Journal of Political Economy, Val. 99. pp. 483-499.
- Maddison Angus (1995): *Monitoring the World Economy 1820-1992*. Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris.
- Romsics Ignác (2008): *Félperifériától a félperifériáig. A magyar gazdaság 20. századi teljesítménye*. Rubicon, XIX. évf. Nr. 182-183. pp. 4-17.
- Sala-i-Martin Xavier (1995): *The Classical Approach to Convergence Analysis*. Economics Working Papers 117.
- Széchenyi István/Wesselényi Miklós (2004): *Feleselő naplók*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Wallerstein Immanuel (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Bozsik Sándor

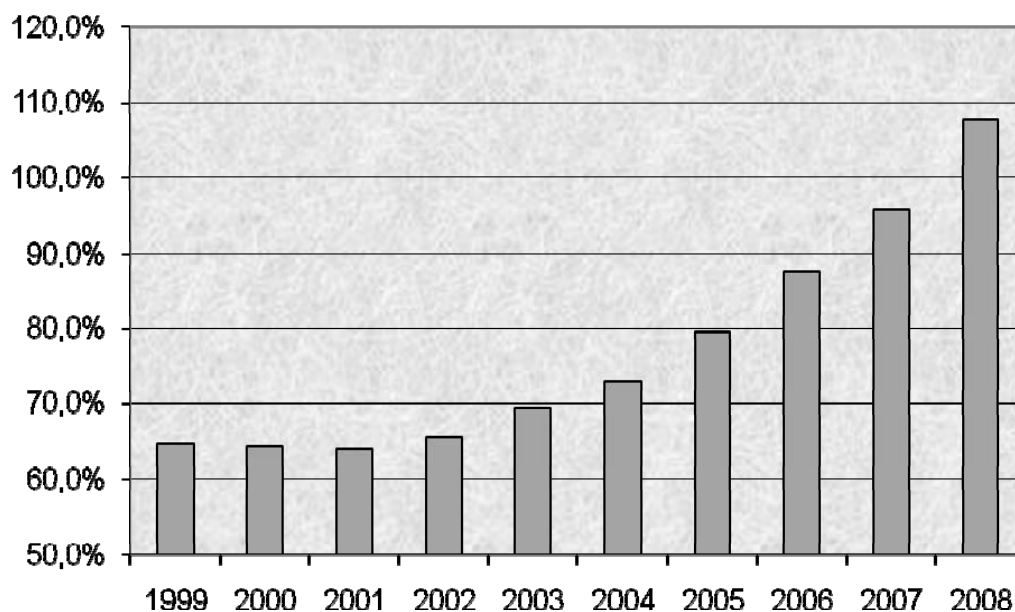
A magyar bankrendszer válságtűrő képessége

A magyar bankrendszer jelenlegi kockázatait a 2008. októberében kitört pénzügyi és a teljes reálszférát érintő gazdasági válságot követően újra kell gondolni.

Kulcsszavak: bankrendszer, hitel-, piac- és likviditáció, kockázat, jövedelmezőség.

A pénzügyi közvetítés jelentőségének alakulása

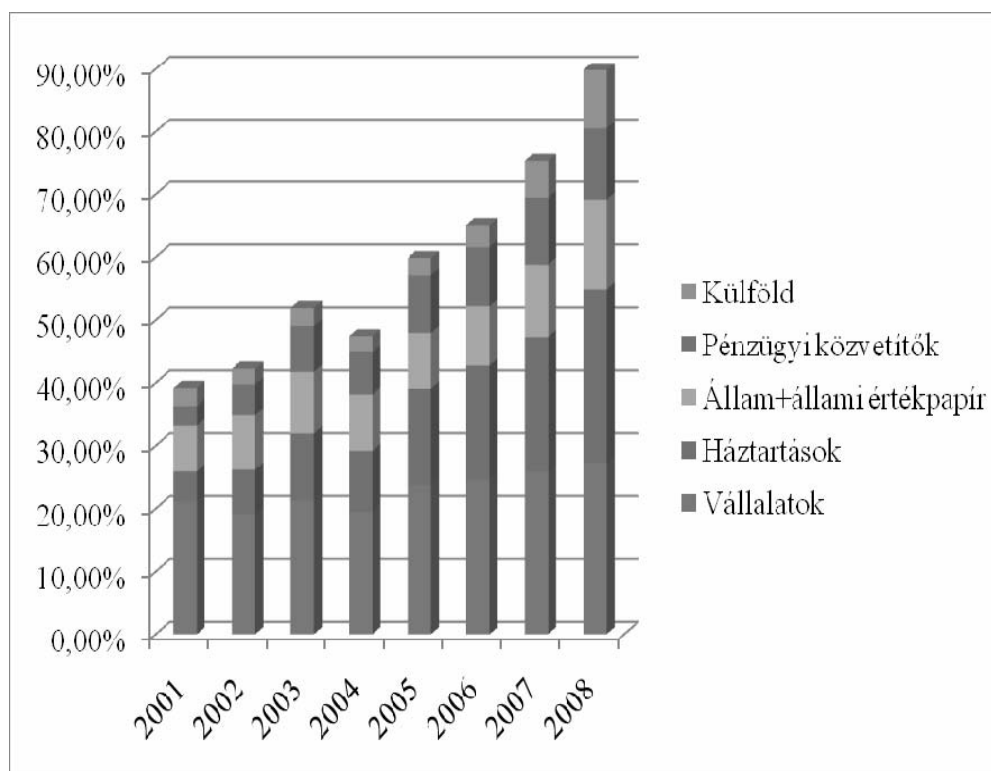
A bankrendszer jelentősége több mutatóval is mérhető. A mutatók nevezője általában a GDP. Az egyik leggyakrabban viszonyítási pont a bankok mérlegfőösszege. A mutató számításakor a speciális állami feladatokat ellátó MFB-t és az EXIM bankot kivettem az adatbázisból. (Az MFB 2002-ben a befektetési bankról szóló törvény szerint egyébként is kikerült a bankrendszerből.) A mérlegfőösszeg nem tartalmazza a lakás-takarékpénztárak és a hitelszövetkezetek adatait sem. A mutató alakulását az 1. ábra mutatja.

1. ábra: Banki mérlegfőösszeg/GDP
Forrás: PSZÁF, HVG Bankmelléklet

A banki mérlegfőösszeg/GDP arány 1999-től 2002-ig stagnált, utána indult dinamikus növekedésnek. Ez azonban inkább annak következménye volt, hogy a 2000-es évek elején a GDP is nagyobb ütemben növekedett. A hazai GDP növekedése 2004-től megtört, ezt viszont nem követte a mérlegfőösszeg növekedési dinamikájának visszafogása. Sőt, a mérlegfőösszeg átlagosan 18%-al emelkedett évente.

2002-től a mérlegfőösszeg növekedésének oka a hitelállomány bővülése volt. A pénzügyi közvetítés intenzitása szempontjából a legfontosabb az államháztartási, vállalati és lakossági hitelállomány és a GDP viszonya. A mutató dinamikusan emelkedett a megfigyelt időszakban. (2. ábra) A nem monetáris belföldi pénztulajdonosoknak nyújtott hitelek állománya a GDP %-ban majd a duplájára emelkedett, miközben különösen az időszak első felében a GDP is szépen emelkedett, miközben az ügyfélaktivitás növekedése jótékony hatást gyakorolt a bankok profitjára.

2. ábra: A bankrendszer hitelállományának változása szektoronként

Forrás: PSZÁF

Eközben a mérlegfőösszeg egyre nagyobb hányada van ügyfélhitelek formájában kihelyezve (1. táblázat). A mérlegfőösszegen belül különösen a lakossági hitelek aránya nőtt meg jelentősen. 2001-ben még elhanyagolható volt az arányuk, 2008 végén a lakossági hitelállomány gyakorlatilag elérte a vállalkozásokét.

1. táblázat: A bankok eszközei a mérlegfőösszeg százalékában

Főbb eszköztételek	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Pénzeszközök	8.18%	6.66%	4.53%	3.56%	4.86%	3.97%	3.30%	3.33%	2.07%
Forgatási célú papírok	6.88%	5.60%	4.47%	5.30%	3.99%	3.42%	4.46%	6.76%	6.49%
Jegybanki és banki hitel	18.01%	15.90%	13.40%	10.03%	10.82%	12.41%	11.42%	6.70%	4.91%
Bef. célú értékpapírok	8.78%	10.65%	11.13%	11.47%	10.08%	9.04%	7.47%	7.14%	9.49%
Ügyfélhitelek	51.30%	54.07%	60.36%	63.19%	63.53%	64.72%	64.66%	67.44%	68.01%
Saját eszköz	2.21%	1.85%	1.82%	1.83%	1.96%	2.06%	2.60%	2.60%	2.20%
Egyéb eszköz ¹	4.63%	5.27%	4.29%	4.62%	4.76%	4.39%	6.09%	6.01%	6.82%
Összesen	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Forrás: PSZÁF

Az eszközök esetében már jelentős átrendeződés történt. Az ügyfélaktivitás hihetetlenül megnőtt az utóbbi 8 évben. Nominálisan megnégyszereződtek, reálértéken 4,6 szeresére növekedtek az ügyfeleknek nyújtott hitelek. A hitelállomány térhódítása a többi mérlegtétel kárára különösen az első 5 évben volt jelentős. A bankok az ügyfélhitelek expanzió biztosítása érdekében az első időszakban az eszközállományukat is átrendezték. (1. táblázat). A legnagyobb csökkenés a viszonylag alacsony hozamú, de likvid eszközelemeket érintette. A pénzeszközök szintje a 2000-es év értékének majd negyedére esett 2008-ra. 2004-ig hasonló arányú csökkenés tapasztalható a forgatási és a befektetési célú értékpapírok mérleg-főösszeghez mért arányában, majd ez az arány (az állampapírok jelentős reálhozamának növekedése miatt) újra növekedésnek indult. Jelentős csökkenés következett be a jegybanki és a hitelintézeti kihelyezésekben. A hitelintézetek korábbi forrásbőségüket felélve, mobilizálták likvid eszközeiket és ügyfélhitelekbe forgatták. Mielőtt megnéznénk, hogy ez hogyan érintette kockázati kitettségüket, nézzük meg, hogy milyen szegmensekbe irányult ez a hitelexpanzió.

2. táblázat: Ügyfélhitelek százalékos megoszlása a jövedelemtulajdonosok szerint

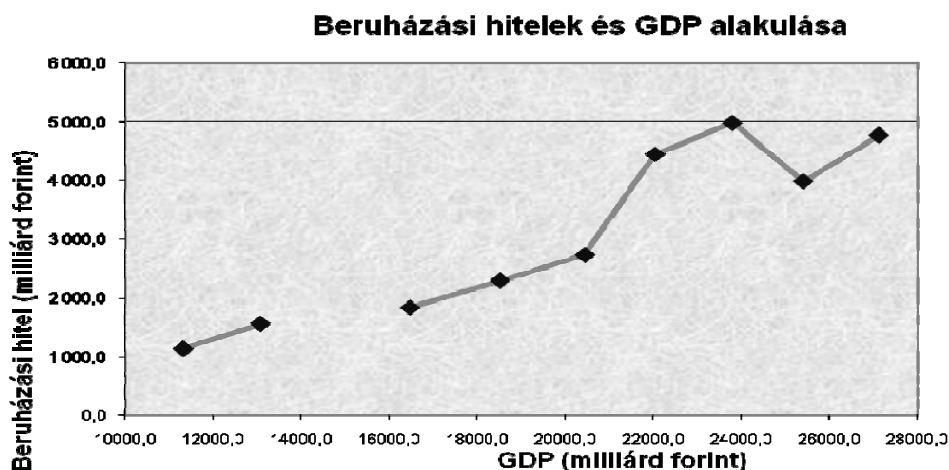
Ügyfélhitelek összetétele	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ügyfélhitelek nagysága	6534.3	8126	9483.1	11369.11	13473.56	16439.22	19872.95
Vállalati hitel %-ban	52.67%	48.70%	47.60%	46.11%	42.43%	39.94%	36.07%
ebből: folyószámla-hitel	13.12%	6.50%	6.06%	5.63%	5.90%	4.98%	4.85%
beruházási hitel	28.16%	28.16%	28.85%	39.15%	36.94%	24.17%	24.01%
Lakossági hitel %-ban	18.75%	24.47%	27.12%	29.33%	31.63%	33.15%	36.49%
ebből: lakáshitel	13.62%	17.11%	18.72%	18.82%	18.89%	18.17%	19.71%
egyéb hitel	5.13%	7.36%	8.40%	10.51%	12.74%	14.98%	16.78%
Külföldre nyújtott hitel	6.54%	6.49%	4.44%	5.04%	6.34%	9.21%	12.27%
Önkormányzati hitelek %	1.74%	1.74%	1.83%	2.02%	2.46%	2.08%	1.74%
Központi ktgvet. hit. %	1.74%	1.74%	1.83%	2.02%	2.46%	2.08%	1.74%
Egyéb	18.56%	16.87%	17.18%	15.48%	14.68%	13.54%	11.69%

Forrás: PSZÁF, saját számítás

¹ Kamatok időbeli elhatárolása, egyéb aktív időbeli elhatárolások.

A 2. táblázat mutatja, hogy két tétel részaránya emelkedett a duplájára az ügyfélhitelek közül. Egyrészt a külföldre nyújtott hitel, másrészt a lakássági hitel. A vállalati hitelek relatíve csökkentek, ami nem jelent abszolút csökkenést. A vállalati hitelek reálértékben 1,5-szeres növekedést mutattak, de ez eltörpül a lakossági hitelállomány reálértékben 11 szeres növekedése mögött. A költségvetési szféra közvetlen finanszírozása az egész időszak folyamán mérsékelt maradt. Ez elsősorban annak az oka, hogy az államháztartás hitelezése elsősorban nem a bankszektoron keresztül történik, hanem közvetlen kötvénykibocsátással. Ez 2006-tól kezdve az önkormányzati szférára is igaz.

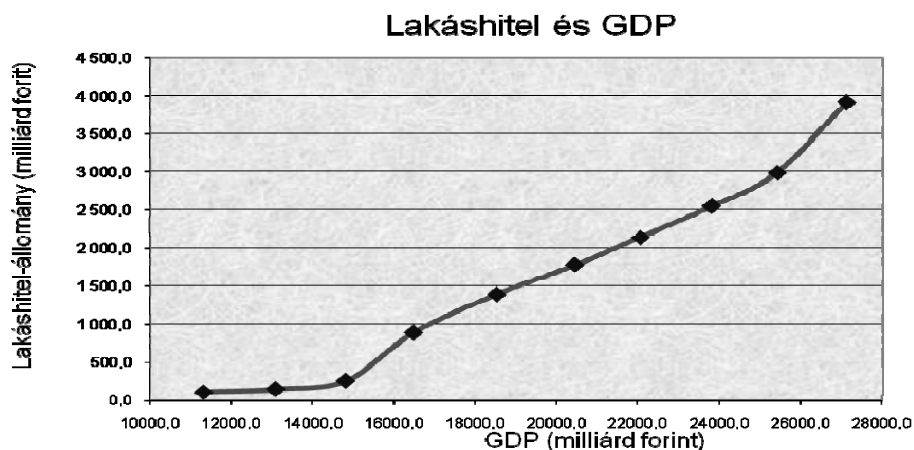
Aggasztó a vállalati beruházási aktivitás mérséklődése 2006-ról 2007-re. Ezt igazolja a beruházási hitel/GDP arány stagnálása 2006-tól (3. ábra).

3. ábra: A beruházási hitel a nominális GDP függvényében az egyes években

Forrás: MNB, PSZÁF

A lakáshitelek görbéje sokkal meredekebb (4. ábra). A görbe meredeksége túl gyors ahhoz, hogy tartósan igaz legyen, és valós magyarázó ereje legyen a GDP-nek.

4. ábra: A lakáshitel állomány alakulása a nominális GDP függvényében

Forrás: MNB, PSZÁF

Nézzük meg, honnan finanszírozták a bankok a növekedést!

A hitelállomány növekedését elméletileg három forrásból lehet finanszírozni:

- Növekszik a pénzügyi közvetítés rendelkezésére álló források állománya. Láthatjuk, ez a hitelek növekedését nem magyarázhatja teljes egészében, mivel a banki mérlegfőösszeg lassabban emelkedett, mint a hitelállomány. Itt meg kell nézni, hogy a forrásokon belül milyen tételek emelkedtek.
 - A banki eszközökön belül átrendeződés történik az ügyfélhitelek javára és a többi mérlegtétel kárára. Milyen eszköztételek rovására terjeszkedett az ügyfélhittel?
 - Az ügyfélhitelekben belül csökken a külföldnek nyújtott hitel és nő a belföldi hitelek aránya.
- Először az első két tényező hatását választom külön a következő azonosság felhasználásával:

$$\frac{H_1}{H_0} = \frac{H_1}{MF_1} * \frac{MF_1}{MF_0} * \frac{MF_0}{H_0} = \frac{H_1}{MF_1} * \frac{MF_1}{MF_0} * \frac{MF_0}{H_0}$$

$$\ln\left(\frac{H_1}{H_0}\right) = \ln\left(\frac{H_1}{MF_1}\right) + \ln\left(\frac{MF_1}{MF_0}\right) + \ln\left(\frac{MF_0}{H_0}\right)$$

$$100\% = \frac{\ln\left(\frac{H_1}{MF_1}\right) + \ln\left(\frac{MF_1}{MF_0}\right)}{\ln\left(\frac{H_1}{H_0}\right)} + \frac{\ln\left(\frac{MF_0}{H_0}\right)}{\ln\left(\frac{H_1}{H_0}\right)}$$

Ahol, H_1 – tárgyidőszaki hitelállomány, H_0 – bázisidőszaki hitelállomány, MF_1 – tárgyidőszaki mérlegfőösszeg, MF_0 – bázisidőszaki mérlegfőösszeg. A logaritmikus összeg az eszközökön belül hitelarány változást mutatja, a második tag a mérlegfőösszeg változásának magyarázó erejét, a hitelállomány növekedésében. (3. táblázat).

3. táblázat: A hitelállomány növekedése és finanszírozását magyarázó tényezők

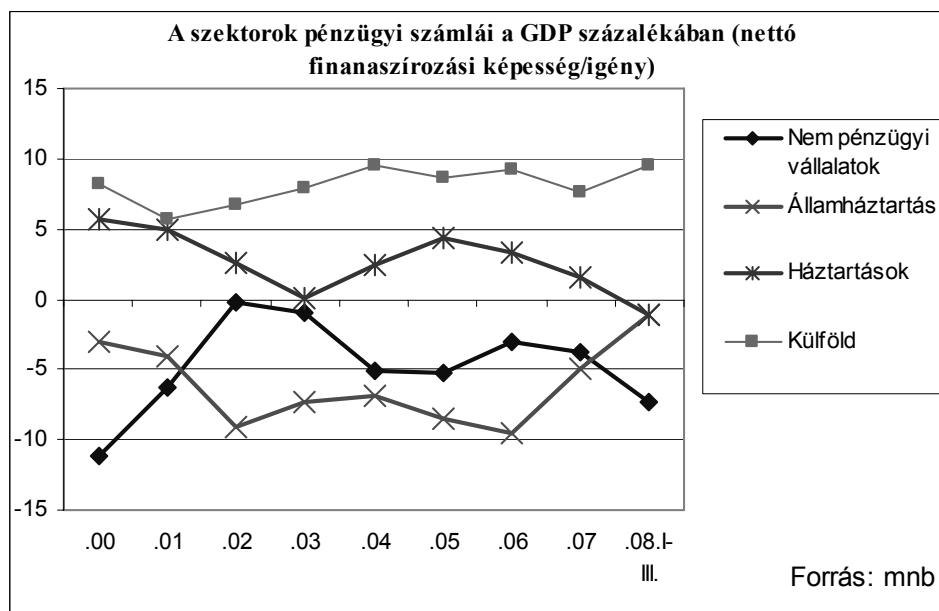
TÉTEL MEGNEVEZÉSE	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hitelállomány növekedés	18.89 %	27.13%	24.36%	16.70%	19.90 %	18.40%	22.11%	20.89%
Mérlegfőösszeg magy. ereje	69.61 %	54.14%	79.02%	96.48%	89.50 %	99.25%	80.29%	95.59%
Hitelarány növekedés magy. ereje	30.39 %	45.86%	20.98%	3.52%	10.50 %	0.75%	19.71%	4.41%
Összesen	100.0 %	100.0%	100.0%	100.0%	100.0 %	100.0%	100.0%	100.0%

Forrás: PSZÁF, saját számítás

Látható, hogy a hitelállomány növekedését az első időszakban elsősorban az eszközállomány átrendezése finanszírozta, később viszont inkább a források növekedését figyelhetjük meg.

A hitelállomány dinamikus növekedése mellett a devizahitelezés megugrása is megfigyelhető. A devizahitelezés előtérbe kerülése egész Közép-Kelet Európában jellemző volt különböző mértékben.

Hazánkban az államháztartás deficitje 2002-től 2006-ig jelentős volt, amit a belső (lakossági források) nem tudtak finanszírozni. Az 5. ábra a jövedelemtulajdonosok nettó finanszírozási képességét hasonlítja össze. Az ábrából látható, hogy a 2006-tól meghozott stabilizációs intézkedéseknek köszönhetően az államháztartási hiány csökkent. Sajnos a hiányt elsősorban a munkát terhelő közterhek növelésével (az egyéni vállalkozók a minimálbér kétszeres után fizették Európában kimagasló közterheiket), és a kamatadó bevezetésével negatív hatással. A háztartások és az államháztartás nettó finanszírozási görbéjének 2006 utáni irányából látható, hogy amennyivel javult az állam hitelfelvéői pozíciója, annyival romlott a lakosság megtakarítási hajlandósága. Ebből következett, hogy az ország külföld felé való eladósodása semmit sem enyhült, következésképpen a külföld felé történő nettó finanszírozási igény semmit sem csökkent. A külfölddel szembeni negatív pozíciót pedig csak magas kamatszinttel sikerült csökkenteni.

5. ábra: A meghatározó jövedelemtulajdonok új hitelfelvételeinek és új megtakarításainak különbségei

A megugró reáljövedelmek is megnövelték az inflációs veszélyt, míg az állam által igényelt finanszírozási igény is szükségessé tette a belföldi kamatszint megemelését. Ha zárt gazdaság lettünk volna, az állami hitelkereslet egyszerűen kiszorította volna a vállalati és lakossági keresletet a hitelpiacról. Azonban a liberalizált tőkepiacoknak „hála”, a bankrendszer képes volt az államon kívüli két jellemző jövedelemtulajdonos hitelkeresletét külföldi devizában nominált

hitelekkel kielégíteni, amihez forrást szintén külföldről igényelt (elsősorban az anyabankokon keresztül.) Ezt mutatja a 4. táblázat.

4. táblázat: A vállalatok és a lakosság devizahiteleinek aránya a teljes hitelállományukon belül

ÉVEK	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Vállalat	34.3%	35.0%	40.7%	50.9%	47.6%	47.3%	52.9%	59.6%
Lakosság	3.8%	3.3%	5.4%	19.2%	32.7%	46.8%	59.0%	70.2%
Összesen	28.8%	26.4%	28.9%	40.3%	41.7%	47.1%	55.7%	65.0%

Forrás: PSZÁF, saját számítás

A devizahitelek emelkedése különösen a lakosság esetében volt jelentős. A devizahitelek részarányának növekedése különösen az utóbbi időben gyorsult fel, a 2008 évi növekedésben azonban már a forint árfolyamának gyengülése is szerepet játszott.

A hitelállomány növekedéssel nem tartott lépést a betétállomány növekedése. A hitel/betét aránymutató drámaian romlott az elemzett periódusban. 2000-ben, még a betétek állománya 20%-al haladta meg a hitelekét, 2008-ban azonban 1 Ft ügyfélbetétre már 1,63 Ft ügyfélhitel jutott.

Most nézzük meg, hogy honnan származtak a bankrendszer új forrásai, volt-e jelentős ártrendeződés a forrásszerkezetben. A forrásokat jövedelemtulajdononként csoportosítottam. A főbb forrástételeket a mérlegfőösszeg százalékában fejeztem ki. (5. táblázat).

5. táblázat: Az egyes forrástípusok a mérlegfőösszeg százalékában

ÉVEK	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Belföldi betét összesen	63.81%	67.51%	66.00%	57.62%	55.20%	53.36%	48.59%	45.92%
Állam és non-profit	4.72%	7.39%	5.60%	5.99%	5.89%	6.72%	7.42%	7.08%
Vállalkozások	20.36%	22.63%	22.47%	18.40%	18.01%	18.94%	16.25%	14.14%
Háztartások	38.74%	37.49%	37.94%	33.23%	31.29%	27.70%	24.92%	24.70%
Külföldi forrás	17.20%	15.28%	22.34%	21.80%	25.61%	27.50%	30.10%	36.69%
Saját tőke és tartalékok	11.66%	12.46%	13.58%	12.24%	12.36%	13.88%	13.51%	12.95%

Forrás: PSZÁF

A 2000-es években a magyar bankok forrásszerkezete jelentős változáson esett át. A hitelállomány dinamikus emelkedését a belföldi források nem tudták finanszírozni, így a bankok forrásszerkezetében a külföldi források aránya drámaian megnövekedett. Jelenleg a bankrendszerünk legnagyobb finanszírozója a külföld. Ez elsősorban a külföldi anyabankok betétét jelenti, másrészt külföldi hitelfelvételt. A másik érdekes, de egyben igen aggasztó fejlemény, hogy a belföldi forrásokon belül a lakossági források aránya 2008 év végére drámaian lecsökkent. Jó hír viszont, hogy a bankok tőkeellátottsága erősnek mondható.

Az erős kiszorítási hatásra utal, hogy a belföldi forrásokon belül az államháztartás pozíciója javult, míg a lakossági betétek részaránya körülbelül 40%-al, míg a vállalati betétek részaránya 30%-al csökkent.

Nézzük meg az egyes jövedelemtulajdonosok bankrendszerrel szembeni pozícióját.

A 6. táblázat a bankok nettó pénzügyi pozícióját (kötelezettségek-nyújtott hitelek) mutatja a főbb jövedelemtulajdonosok esetében. Látható, hogy a vizsgált időszak alatt a szektor külföld

felé történő nettó eladósodása a mérlegfőösszeg 5%-ról 23%-ra nőtt. Ez annak ellenére következett be, hogy jelentősen nőtt a külföld felé továbbadott hitel is, viszont a külföldről bevont források aránya még dinamikusabban nőtt. A külföldi forrásbevonás fő okozója a lakosság nettó finanszírozási képességének csökkenése volt. A 2008 végi negatív adat azt jelzi, hogy ekkor már a lakosság hitelei meghaladták a betéteit. A negatív tartományba való átlendülést azonban már nem az új hitelnújtások okozták, hanem a forint gyengülése. A hitelek forintértéke emelkedett, de mivel a lakossági bankbetétek döntő része forint, ez nem változott.

6. táblázat: A jövedelemtulajdonosok bankrendszerrel szembeni nettó pozíciója

A banki mérlegfőösszeg %-ában	2002. dec.	2004. dec.	2006. dec.	2008. dec.
Lakosság	13.76%	8.97%	3.18%	-4.53%
Nem pénzügyi vállalatok	-8.39%	-10.34%	-10.11%	-13.72%
Államháztartás	-1.31%	-0.06%	-0.47%	0.83%
Bankok és nem banki pénzügyi közvetítők	3.94%	5.98%	7.27%	-7.46%
Külföld	5.90%	6.77%	12.34%	23.98%

Forrás: PSZÁF

Összességében megállapítható, hogy:

1. az elemzett időszakban a banki mérlegfőösszeg dinamikusan bővült,
2. a növekedés motorja az ügyfélhitelek voltak,
3. ezen belül is kiemelkedően növekedett a lakossági hitelek állománya,
4. a hitelezésen belül jelentősen nőtt a devizahitelek aránya,
5. a bankrendszer a hitelnövekedést részben a korábbi likvid eszközeinek leépítéséből, de nagyobb részben új források bevonásával finanszírozta,
6. az új források elsősorban külföldi forrásokból (anyabankok által biztosított betétekből) származtak.

A bankrendszer kockázatai

Az ügyfélaktivitás az eszközök lejáratainak növekedése és - különösen, ha ez bizonytalan fizetőképességű szektorok (lakosság) felé irányul - magában rejtheti a banküzem kockázatának növekedését. A PSZÁF mellett a bankrendszer kockázatosságát az MNB is áttekinti a stabilitási jelentésében. E két szervezet beszámolóí alapján próbálom áttekinteni az egyes kockázatok mértékét. A bankrendszer az alacsony tőkeáttétel következtében igen érzékeny a kockázatok emelkedésére, hiszen a pénzügyi közvetítés mértékéhez képest alacsony saját tőkéjéből kell a kockázatokból eredő veszteségeket finanszírozni.

Hitelkockázat

A hitelkockázat abból eredő veszteség lehetőségét jelenti, hogy az ügyfelek nem, vagy nem időben teljesítik a kamat- és tőketörlesztési kötelezettségeiket. A hitelkockázatra Magyarországon történelmi okokból is érdemes figyelni, mivel a 90-es évek közepén, összességében az akkori magyar GDP körülbelül negyedének megfelelő összeget kellett költeni a bankok konszolidációjára (Világgazdaság (15)). A bankoknak a lakossági hiteleket évente, a vállalati hiteleket negyedévente kell minősíteniük és 5 minősítési kategóriába sorolniuk. A kategóriába sorolás szabályait minden bank maga alakítja ki, de azt jóvá kell hagyatnia a

PSZÁF-al. Egy már hatályon kívül helyezett rendelet (14/2001-es PM rendelet) a minősítési kategóriákat részletesen is szabályozta (a rendelet ajánlásait a 7. táblázat foglalja össze).

7. táblázat: A pénzügyi intézmények minősített eszközei és az értékvesztés szabályai

Csoportok neve	Jellemvonás	Értékvesztési kötelezettség
Probléma-mentes	Hitelezési veszteséggel nem kell számolni (vállalati hiteleknel késelem 15 nap alatt, lakossági hiteleknel 30 nap alatt)	0
Külön figyelendő	Veszteség nem valószínűsíthető, de valamilyen információ miatt külön kezelést igényel	0 - 10%
Átlag alatti	Magasabb kockázatú, vagy bizonytalan mértékű veszteség valószínűsíthető	11 - 30%
Kétes	Bizonyíthatóan veszteséget okoznak (tőketartozás 90 napon túli, peresített követelések)	31 - 70%
Rossz	Veszteség várhatóan 70% feletti (felszámolási eljárás indult az adós ellen)	71 - 100%

Forrás: PM rendelet

A PSZÁF minden negyedévben publikálja a bankszektor minősített hiteleit a fenti besorolás alapján. Az egyes kategóriák minősített hiteleit besoroztam az értékvesztési kötelezettség osztályközepével (ez külön figyelendő esetében 5%, átlag alatti esetében 20%, kétes hiteleknel 50%, rossz hiteleknel 85% volt). A kockázati súlyokkal korrigált kintlévőségeket aztán osztottam a teljes kintlévőség-állománnyal. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy 1 forint kintlévőség körülbelül hány %-a lesz a bankok szerint a várható veszteség. Az eredményeket a 8. táblázat mutatja.

8. táblázat: A bankszektor portfóliójának átlagos várható veszteség szintje

Várható veszteség a kintlévőség %-ban	2002	2004	2006	2008
kereskedési célú értékpapírok	3.12%	8.52%	3.24%	0.68%
befektetési célú értékpapírok	1.35%	0.43%	0.07%	0.19%
pénzügyi szektorba történő kihelyezések	0.11%	0.02%	0.15%	0.06%
vállalkozói hitelek (járulékos vállalkozásokkal)	2.35%	2.20%	3.17%	3.42%
háztartások hitelei	2.38%	1.56%	1.97%	1.70%
egyéb belföldi szektornak nyújtott hitelek	0.27%	0.05%	0.13%	0.87%
külföldi kihelyezések	1.96%	2.34%	1.21%	0.49%
egyéb aktív elszámolások és egyéb eszközök	7.41%	5.59%	5.00%	2.09%
ebből: vagyoni érdekeltségek	10.85%	8.80%	6.57%	3.20%
Összesen	2.26%	1.74%	2.04%	1.78%

Forrás: PSZÁF

A bankok értékelése szerint kihelyezés-portfóliójuk minősége jó és javult is az elemzett időszakban. Egyedül a vállalkozói hitelek esetében tapasztalható a kihelyezések minőségének romlása, de ez is alatta van az átlagos banki kamatmarge-nak. Sajnos azzal kapcsolatban nem rendelkezem információval, hogy az alacsony értékvesztési szint a jó kihelyezésnek, vagy az engedékeny minősítési elveknek köszönhető, mindazonáltal magas eredményességű

időszakokban (mint a mostani is), nem lenne racionális, hogy a bankok alulképezzenek értékvesztést az adófizetési kötelezettség növekedése miatt. Ilyen időszakokban inkább a túlképzés jellemző. Másrészt a 2008 év végi adatokban már tükröződnie kellene a pénzügyi válság hatásának, de ilyet nem látunk.

Természetesen a kedvező minőség fennmaradására a pénzügyi válság idején nem lehet számítani. A 2008 decemberi végi adatok még nem auditáltak, és a válság hatására bekövetkező átminősítéseket még nem tartalmazzák. Meg kell várnunk a májust, hogy a pénzügyi válság intenzitását a portfólió minőségén mérni tudjuk.

Az előjelek nem túl biztatóak. A makrogazdasági mutatók (30% ipartermelés és export csökkenés januárban), a várható 5%-os GDP csökkenés (márciusi kormányzati becslés), a 35 ezer feletti Index elbocsátás-számláló mutatója nem ad okot optimizmusra. A legnagyobb veszély azonban nem a jövedelemcsökkenésen keresztül fenyegeti az adósokat, hanem a piaci kockázatok felől. Nevezetesen a forrásszerzés költségeinek növekedése és a forint árfolyamának gyengülése felől.

Piaci kockázatok

A piaci kockázat egy pénzügyi piaci termék változása miatt valószínűsíthető veszteség. Ilyen pénzügyi piaci termék lehet a kamatláb, a valuta/devizaárfolyam, valamilyen tőzsdei termék ára (tőzsdei árucikk, részvény, határidős termék).

Kamatkockázat és árfolyamkockázat akkor lép fel egy bank esetében, ha az eszközök és források lejáratát és/vagy kamatozásának módja és/vagy devizaneme eltér. Ha egy bank csak hazai valutában nyújt hitelt és fogad el betétet, a valuta leértékelődése, vagy felértékelődése pozícióját közvetlenül nem befolyásolja. Hasonlóképpen, ha egy bank azonos lejáratra nyújtott fix kamatozású hiteleinek és betéteinek összege megegyezik, a kamatláb változása nem befolyásolja jövedelemtermelő képességét.

Ha azonban az eszközök és a források szerkezete eltér, a kamatlábváltozás, illetve a devizaárfolyam változása veszteséget okozhat (kamatkockázat, illetve árfolyamkockázat).

Ha a bankok belefolyanak az értékpapír-kereskedelembé, és tőzsdei határidős ügyleteket is kötnek, a tőzsdei árak változása számukra veszteséget okozhat. Az árkockázat az utóbbi időben egyre fontosabb kockázati forrássá lépett elő, ezért a nemzetközi szervezetek ajánlására a magyar bankok számára is kötelező ezen kockázatok napi értékelése. Erre egy külön nyilvántartás szolgál, melynek neve kereskedési könyv.

A bankrendszer legjelentősebb kockázata jelenleg a hosszúlejáratú devizahitelek magas aránya. A PSZÁF statisztikákból a devizahitelek devizanemek szerinti bontása nem ismerhető meg, ezért a devizális illeszkedést összességében vizsgáltam. A vizsgálat eredményét a 9. táblázat mutatja.

9. táblázat: A magyar bankok eszköz és forrásállományának devizális illeszkedése

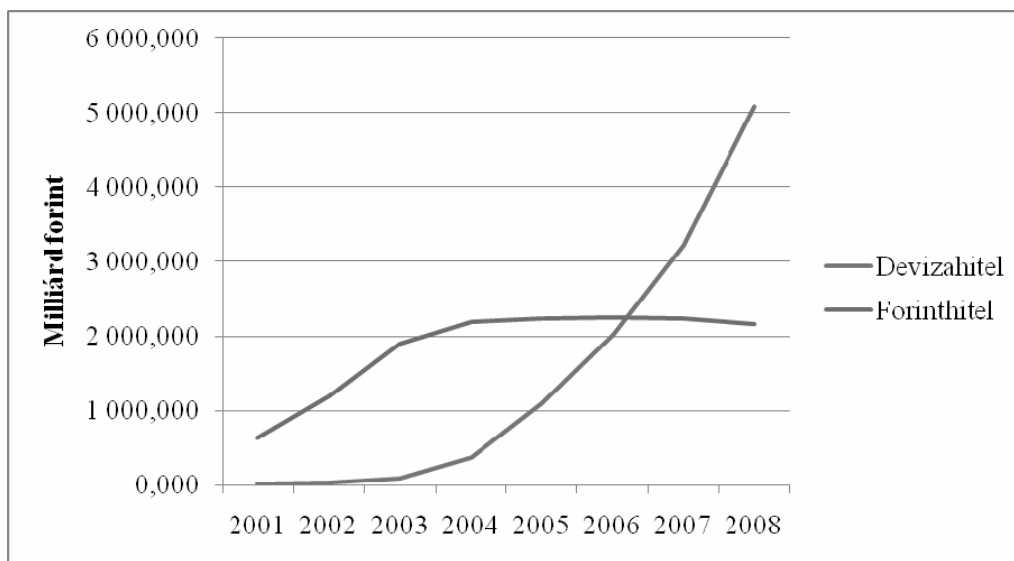
Devizális illeszkedés	2002	2004	2006	2008
Devizabetét-devizahitel (mFt)	488,685	-39,619	84,491	-2.094,054
Eltérés mérlegfőösszeg %-ban	4,5	-0,27	0,41	-7,17
Saját tőkearány (%)	9,43	8,87	8,73	7,86
Kockázati mutató	0,48	- 0,03	0,05	- 0,91

Forrás: PSZÁF

Az időszak elején még devizabetétből volt több, 2008-ra azonban már a devizahitel állománya haladta meg a devizabetétét. A devizaforrás hiánya elérte a mérlegfőösszeg 7%-t.

Miért gond ez? A magyar forint felértékelődése esetén, a bankrendszer árfolyamveszteség éri, amit a saját tőkéjéből kell leírnia. A kockázati mutatóból (eltérés a mérlegfőösszeg %-ban/saját tőkearány) látszik, hogy minden 1% forintfelértékelődés a saját tőke 0,9%-t elérő árfolyamveszteséggel jár. Természetesen a forintleértékelődés hatása fordított. Tekintettel arra, hogy a forint igen szélsőséges árfolyammozgásokra képes, a jelenlegi devizabetét-devizahitel eltérés az egész saját tőke nagyságát fiktív kategóriává varázsolja. Mivel a kereskedelmi könyvekben a le nem fedezett devizaeltérésekre 8%-os saját tőke-tartalékot kell képezni, ez a tétel önmagában azt okozza, hogy a bankrendszer egésze nem tartaná be a Basel-i 8%-os tőkemegfelelési mutatót, ha swap műveletekkel valaki a bankrendszerrel a kockázatot át nem vállalja.

A saját tőke árfolyamváltozásra vonatkozó kitettségeinek növekedése mellett a másik gond maga a devizában történő eladósodás növekedése. Különösen szembetűnő ez a lakosság esetében. Az exportáló cégeknél a devizahitel nem jelent gondot, mivel a bevételeik is devizában jelentkeznek. A makrogazdaságban fennálló egyensúlytalanságokkal kiváltott vagy felerősített árfolyamgyengülés viszont a háztartások növekvő nem teljesítését okozhatja. Az árfolyamkockázat ismeretének hiánya, valamint a nem várt veszteségek realizálása miatt meginoghat bizalmuk a pénzügyi közvetítőkkel szemben, ami tovább növelheti egy esetleges árfolyamsokknak a pénzügyi közvetítésre gyakorolt negatív hatását. A romló hitelkockázat jele, hogy a lakossági hitelek 3,5%-a 90 napnál hosszabb lejáratú. (MNB, (8)). A vállalati hiteleknél is jelentős a devizahitel aránya, de ez elsősorban a nagyvállalatokra jellemző, akik exportárbevételükkel természetes módon tudják kiküszöbölni az árfolyamkockázatot. De a lakosság jövedelme forintban jelentkezik, így egy esetleges forintleértékelés kedvezőtlenül érinti őket. Mivel a devizahitelek lényegesen olcsóbbak, mint a forintalapú hitelek, emiatt a lakossági hitelekben belül erőteljesen növekszik a részarányuk, amit a 6. ábra mutat.

6. ábra: A lakossági devizahitelek állománya és részaránya az összes lakossági hitelen belül
Forrás: MNB

Mindezek következtében a kereskedési könyvekben megjelenő piaci kockázatok után képzett tőke nagysága töredékét teszi ki a bankok szavatoló tőkéjének – 2004 végén 2,3 százalék volt ez az érték. (MNB, (8)).

Likviditási kockázat

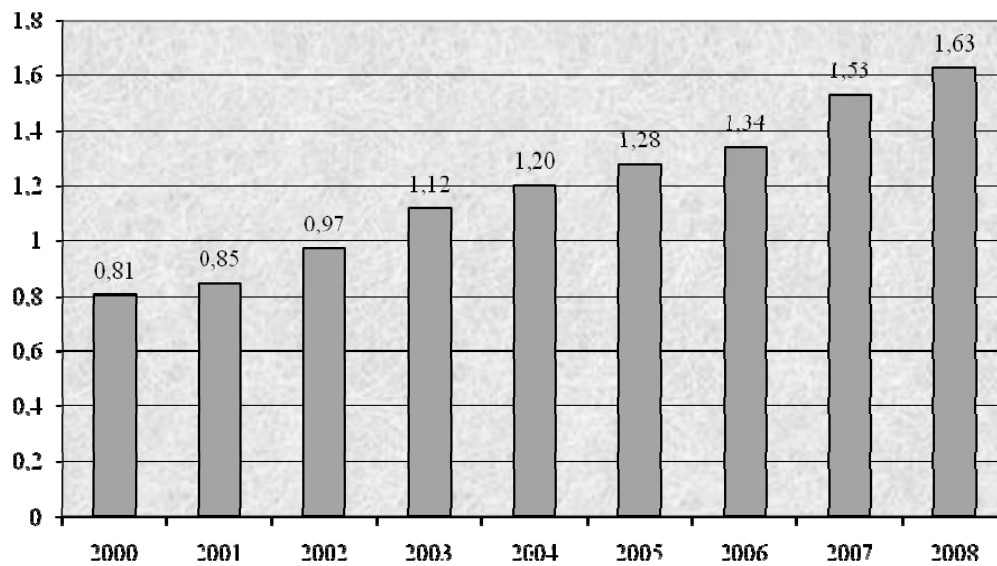
A likviditást rövid és hosszútávon is értelmezik. A rövid távú likviditás (más néven diszponibilitás) azt jelenti, hogy a banknak elegendő jegybankpénze van ahhoz, hogy betétese és hitelfelvevői pénzigényét az adott pillanatban kielégíthesse. Ehhez megfelelő nagyságú likvid eszközzel kell rendelkeznie. A hosszú távú likviditás (más néven szolvencia) azt jelenti, hogy a bank követeléseinek értéke meghaladja a bank kötelezettségeinek értékét, azaz a banknak pozitív saját tőkéje van.

A rövid távú fizetőképességet statikusan és dinamikusan lehet mérni. A statikus módszer esetében a likvid eszközök arányát hasonlítjuk össze különböző fizetőképességet igénylő tételekkel – a mérlegfőösszeggel, ügyfélbetétekkel. Az eszközállomány vizsgálata során már láthattuk, hogy az ügyfélhitelek növekedését úgy ellensúlyozta a bankrendszer, hogy a likvid eszközök (pénzeszközök, banki követelések, forgatási célú értékpapírok) aránya fokozatosan csökkent. 1999 végén a likvid eszközök aránya 39% volt, ugyanez 2004 végén már csak 20%. A bankrendszer likviditási kockázatát mégsem mondhatjuk jelentősnek. Egyrészt a kötelező tartalékráta az 1999 év eleji szintről 5%-ra csökkent az elemzett időszak alatt, másrészt több tétel kikerült a képzési kötelezettség alól (2 évnél hosszabb időszakra elhelyezett betét, kibocsátott hitelviszonyt megtestesítő értékpapír, repo) (MNB, (9)) Az elszámolási időszakon belüli játéktér és a szabadon felhasználható források mértéke tehát megnőtt.

Másrészt a bankközi pénzpiacon is hozzá lehet jutni a szükséges forrásokhoz. A VIBER felfutása révén akár napközben is lehet forrásokat szerezni. Másrészt a készpénz-nélküli fizetési formák felfutásával, amit a bankok az árazási politikájukkal is ösztönöznek, a bankszolgáltatások készpénzigénye is folyamatosan csökken.

A másik mutató, amivel a statikus likviditást mérni szokták az ügyfélhitel/ügyfélbetét mutató. Egészségesnek az 1 alatti mutatóértéket tartják, azaz a bank ne helyezze ki a teljes ügyfélbetétjét hitelként, hanem tartalékoljon valamennyit (lehetőleg likvid eszközben) a felmondott betétek visszafizetésére. A bankok 2003-ban lépték túl ezt a küszöbszámot. Az ügyfélbázis hiánya sérülékennyé teszi a bankrendszert bármilyen külső makrogazdasági sokk esetén, mivel a hiányt növekvő mértékben az anyabankoktól felvett külföldi eredetű források pótolják.

A bankok hosszú távú fizetőképességének (szolvenciájának) nemzetközi mérőszáma a Cook-mutató, ami az úgynevezett szavatoló tőkének és a kockázatokkal korrigált mérlegfőösszeggnek a szorzata. Tőkeegyelelési mutatónak, illetve a PSZÁF beszámolóik szóhasználatával fizetőképességi mutatónak is nevezik. A szavatoló tőke a hitelintézetnek azon forrásai, amelyek a hitelintézettel szemben fennálló követelések kielégítésébe tőkeként bevonhatók. Két részből áll, az alapvető és a járulékos tőkeelemekből. Az alapvető tőkeelemek néhány bankra jellemző eltéréssel a bank saját tőkeelemeiből állnak, míg a járulékos tőkeelemek kevésbé biztos források vagy bevonhatók a betétek kifizetésére. A járulékos tőkeelemek az értékelési tartalék, az alárendelt kölcsöntőke. A fenti módon meghatározott szavatoló tőkét csökkenteni kell azonban bizonyos tételekkel, melyeket bizonyos speciális kockázatok biztosítására kell félretenni. (például más pénzügyi intézményben levő részesedés, kereskedési könyvben, nagykockázatra képzett céltartalék, stb.).

7. ábra: Az ügyfélbetét/ügyfélhitel mutató alakulása
Forrás: PSZÁF

A tőke megfelelési mutató nevezőjében szereplő kockázatokkal korrigált mérlegfőösszeget úgy számítják ki, hogy az aktív bankkapcsolatokhoz (hitelnyújtás és kötelezettségvállalás) a Felügyelet különböző súlyokat rendel. Ezekkel a súlyokkal meg kell szorozni az adott mérlegtételeket, majd a végén össze kell adni az összegeket. A Felügyelet joga az egyes súlyok megállapítása. (Hit 235 §, 23/2003 PM rendelet)

A szavatoló tőke az elemzett időszak egészében messze a küszöbként meghatározott 8%-os érték felett volt. Ezen belül azonban a nagybankok fizetőképességi mutatója folyamatosan csökkent, ami nem is csoda a hitelezési aktivitás növekedése miatt. Mivel ebben az időszakban a bankszektorba visszaforgatott profit is jelentős volt, a nagy hitelaktivitás nem vezetett a mutató olyan romlásához, ami miatt aggódnunk kellene (10. táblázat).

10. táblázat: A tőke megfelelési mutató értékei

Tőke megfelelési mutató	2000	2002	2004	2006	2007	2008
Nagybank	12,00%	9,90%	9,90%	10,21%	10,80%	10,74%
Középbank	15,40%	13,30%	17,40%	16,01%	14,15%	12,66%
Kisbank	23,30%	42,50%	22,50%	22,36%	19,35%	18,14%
Átlag	15,20%	12,20%	11,50%	11,54%	11,60%	11,06%

Forrás: PSZÁF

A mutató szóródása csak a kisbankok esetében jelentős, ami egyes kisbankok alacsony aktivitásának következménye. A pénzközvetítésben meghatározó nagybankok fizetőképességi mutatóinak szóródása 2% alatt maradt. A mutató értéke csökkent az elemzett periódusban, de még a nagybankok esetében sem éri közelíti meg a 8%-os alsó határt. Mivel 2008-ra a bankok többsége tőkeerős külföldi bankok tulajdonába került, szükség esetén a szükséges tőke könnyen pótolható. A szavatoló tőke növekedésének természetes forrása a banki mérleg szerinti

eredmény, ami köszönhetően a kimagasló jövedelmezőségnek, nagyobb mértékű fizetőképességi mutatócsökkenés nélkül tudta biztosítani az ügyfélaktivitás növekedését.

Összességében megállapítható, hogy

- a pénzügyi válság hatása a bankok hitelezési kockázatát az elemzési időszakban mérsékelten emelte,
- a legjelentősebb kockázat a likviditási kockázat, nevezetesen, hogy a forrásállomány nagy része külföldi eredetű,
- jelentős kockázati tényező, hogy a devizahitelek mögött nincs megfelelő lejáratú devizabetét, és egyes devizahitelek mögé csak swap ügyletekkel biztosítható a megfelelő devizaforrás,
- a szavatoló tőke megfelelőnek tűnik a hitelkockázatok kezelésére, a likviditási kockázatokra a bankszektor sérülékenynek tűnik.

A jövedelmezőség alakulása

A pénzügyi válság kirobbanásáig az ügyfélaktivitás erőteljesen nőtt, a banküzemmel kapcsolatos kockázatok viszont nem változtak jelentősen. Az is látható, hogy a pénzügyi válság hatására a kimutatott kockázatok ugyan jelentősen növekedtek, de az értékvesztés állománya nem emelkedett drámai mértékben. Nem csoda hát, ha a magasabb aktivitás következtében a jövedelmezőség megugrott és 2008-ban is csak mérsékelten csökkent.

A jövedelmezőség elemzésekor fontos kérdés annak forrása. A jövedelmezőség okainak meghatározására a DuPont elemzést szokták alkalmazni, amely a tulajdonosok számára kulcsmutatót, a tőkearányos eredményt (ROE – adózott eredmény/saját tőke) bontja tényezőire. Mivel a bankok mérlegbeszámolója egyéni sajátosságokat is mutat, én a bankszektor jövedelemelemzésére egy általam kidolgozott módosított DuPont elemzést alkalmaztam, ami a következőképpen épül fel.

$$ROE = \frac{NI}{PP} * \frac{PP}{GP} * \frac{GP}{S} * \frac{S}{IR} * \frac{IR}{CTA} * \frac{CTA}{TA} * \frac{TA}{E}, \text{ ahol :}$$

Ahol az egyes tényezők jelentése a következő: NI – adózott eredmény; PP – adózás előtti eredmény; GP – fedezet; S – kamatkülönbözet; CTA – kockázatokkal korrigált mérlegfőösszeg, TA – mérlegfőösszeg; E – saját tőke.

Az első három mutató az eredmény-kimutatásból származik, segíti az eredmény forrásainak megértését. A mutatók közgazdasági tartalma a következő:

$\frac{NI}{PP}$ - adózott eredmény/adózás előtti eredmény. Megmutatja a bankok adóterhelését. Minél

kiseb a mutatók értéke, annál jobban adóztatják a bankszektor eredményét.

$\frac{PP}{GP}$ - adózás előtti eredmény/bruttó eredmény. A két eredménykategória között található a

működési kiadások (fix költségek) és a nem alaptevékenységből származó eredmény, valamint a rendkívüli tételek. Jellemzően minél nagyobb a mutató értéke, annál jobb a bank működési hatékonysága.

$\frac{GP}{S}$ - bruttó eredmény/kamatkülönbözet. A két eredménykategória között van a nettó

jutalékeredmény (jutalékbevétel +-árfolyamvesztés/nyereség +- egyéb alaptevékenységből származó eredmény). Ha a mutató értéke között nagy a különbség, akkor a bank szolgáltatásból eredő eredménye magas a hagyományos pénzközvetítésből származó eredményhez képest. Ha a

mutató értéke egyhez közelít, a bank eredményének java része a pénzügyi közvetítésből származik.

$\frac{S}{IR}$ - kamatkülönbözet/kamatbevétel – Méri a kamatmarge nagyságát. Minél nagyobb a mértéke annál drágábban dolgozik a bankrendszer.

A többi mutató az eszközhatékonyságot méri valamilyen módon.

$\frac{IR}{CTA}$ - a kamatkülönbözet osztva a kockázatokkal korrigált mérlegfőösszegével. Jellemzően a

kockázatos mérlegtételek hozzák a jövedelmet (kivéve az állampapírok, melyek kockázati súlya 0, de van kamatjövdelem belőlük). Egy eszközhatékonysági mutató. A mutató mutatja, hogy 1 Ft kihelyezett összegre mekkora kamatbevétel jutott, magyarul az átlagos hitelkamatlábát kapjuk meg.

$\frac{CTA}{TA}$ - kockázatokkal korrigált mérlegfőösszeg/összes eszköz. Ha a mutató értéke nő, nő a

bank kockázatvállalásának mértéke. Ez méri az üzleti aktivitás mértékét.

$\frac{TA}{E}$ - mérlegfőösszeg/saját tőke. A tőkeáttételi mutató a bankrendszer feltőkésíttségének

mértékét mutatja. Ha a mutató értéke magas, a bank kis saját tőkével rendelkezik az esetlegesen felmerülő veszteségek fedezetére.

A mutató kiszámolásakor az állományi adatok (mérlegből származó) nyitó és záróértékének számtani átlagával számoltam. (11. táblázat).

11. táblázat: Az egyes tőkearányos eredményre ható tényezők alakulása 2000-2008 között

Évek	2000	2002	2004	2006	2007	2008
Kamatbevétel (mFt)	791,60	863,40	1 440,60	1 520,67	1 846,00	2 436,00
Adóteher	0,80	0,80	0,85	0,84	0,83	0,87
Működési hatékonyság	0,24	0,30	0,45	0,48	0,37	0,37
Jutalékhányad	1,27	1,31	1,33	1,28	1,45	1,31
Kamatmarge	0,39	0,45	0,38	0,46	0,39	0,30
Hitelkamatláb	0,18	0,14	0,16	0,12	0,12	0,15
Üzleti aktivitás	0,55	0,59	0,64	0,65	0,66	0,61
Tőkeáttétel	11,14	10,28	11,47	11,48	11,83	12,46
ROE	10,96%	12,25%	22,71%	21,68%	17,00%	14,09%

Forrás: PSZÁF, MNB, saját számítás

A táblázat eredményei a következőkben foglalhatók össze. A bankszektor árbevétele töretlenül emelkedett. Az árbevétel dinamikája minden évben meghaladta az inflációt. A jövedelmezőség alakulásában azonban 2006 a cenzúra. A jövedelmezőség 2006-ig szintén töretlenül emelkedett. A tőkearányos eredménye több, mint duplájára emelkedett. Az eredményesség romlása azonban már 2007-ben elindult. A táblázat sorai mutatják, hogy a jövedelmezőség milyen tényezőknek volt köszönhető. Mivel a pénzügyi válság csak 2008 októberétől érezte a hatását, a jövedelmezőség romlását elsősorban Magyarországon kell keresnünk.

A jövedelmezőség 2006-os megtorpanását elsősorban három tényező visszaesése okozta. Ezek a fontosság sorrendjében a következők voltak:

- A pénzközvetítés jövedelmezőségének, a kamatmarge-nak a csökkenése. A hitelezés bővülése intenzív verseny mellett ment végbe, ami a bankokat rákényszerítette arra, hogy az új – már szerényebb adósságvisszafizetési kapacitással rendelkező adósok – számára kedvezőbb hitelkonstrukciókat kínáljanak.
- Az új ügyfelek szerzése a bankokat fióknyitásra és az alkalmazotti létszám növelésére ösztönözte. Ez csökkentette a működési hatékonyságot.
- Az üzleti aktivitás a 2007-es csúcstól 2008-ra csökkent. Ez már a pénzügyi válság hatására következett be elsősorban.

A bankszektor számára jó hír, hogy a különadó/hitelintézeti járulék bevezetése ellenére a bankszektor effektív nyereségadó-terhelése csökkent. A nyereségesség növekedését segítette a tőkeáttétel emelkedése is.

A tényezők hatásainak elkülönítése érdekében kiszámoltam az egyes évekre vonatkozóan a mutatók változását, majd a logaritmizált változásokat elosztottam a ROE változásával. A kapott eredményekből most csak a 2006/2000 évek mutatóinak és a 2008/2006 mutatóinak összehasonlítását közlöm (12. táblázat).

12. táblázat: A jövedelmezőség növekedését magyarázó tényezők százalékos megoszlása

Évek	2006/2000	2008/2006
Adóteher	6,25%	-10,24%
Működési hatékonyság	98,62%	62,79%
Jutalékhányad	0,58%	-5,34%
Kamatmarge	24,98%	103,79%
Hitelkamatláb	-58,39%	-45,53%
Üzleti aktivitás	23,57%	13,54%
Tőkeáttétel	4,39%	-19,01%

Forrás: MNB, PSZÁF, saját számítás

A 2006/2000 oszlop azt magyarázza meg, hogy a ROE 11%-os növekedését mi magyarázza. Látható, hogy legnagyobb magyarázó ereje a működési hatékonyságnak van. Az üzleti aktivitás emelkedését az új értékesítési csatornák (internet banking, ügynökhálózat) bevonása miatt nem követte a fiókhálózat és az alkalmazotti létszám emelkedése. Nőtt az üzleti aktivitás és a kamatmarge. A hitelkamatláb csökkent – az általános kamatszint csökkenése miatt.

A 2008/2006-os évekre egy 7%-os csökkenést magyarázunk meg, tehát ahol pozitív százalékat látunk, az most rossz hírt jelent a bankszektor jövedelmezősége szempontjából. Látható, hogy a ROE csökkenését ismét a kamatmarge és kisebb részben a működési hatékonyság a ludas.

Most nézzük az egyes elemeket részletesebben.

Működési hatékonyság

A 90-es évek elején a Swiss Bank Corporation Wil-i fiókjában voltam szakmai gyakorlaton, mint pályakezdő banktisztviselő. Az ottani bankfiók létszáma nagyjából megegyezett azzal a magyar bankfiókéval, ahol én dolgoztam. Az ottani tisztviselők fizetése körülbelül 10 szerese volt a miénknek, de az általuk közvetített hitelek állománya 100 szorosa volt a mi hitelállományunknak.

A 2000-es évek első felében a magyar bankrendszer sokat tett azért, hogy a lemaradásunk csökkenjen. A bankszektorban dolgozók létszáma ugyan az elemzett periódusban 6 ezer fővel nőtt (28,4 ezer főről 27,2 ezer főre), de a növekedés nem egyenes vonalú. 2000-től a létszám 29 ezer alatt maradt 2005-ig, utána indult emelkedésnek. A dolgozók létszámának azért van jelentősége, mert a működési költségek durván fele bérköltség. Néhány jellemző mérleg- és eredményadat inflációval korrigált értékét osztottam a dolgozó létszámmal. Az elemzés eredményét a 13. táblázat mutatja:

Érdemes a bérköltség növekedéséhez viszonyítani az egyes fajlagos mutatókat. A bérköltség 2000-hez képest reáláron 30%-al növekedett, azonban a fajlagos mérlegfőösszeg 70%-al, az ügyfélhitel 225%-al. Látható, hogy a létszám emelkedése nem tartott lépést a fő mérlegtételek növekedésével. A létszám növekedésének alacsony dinamikája azért is meglepő, hiszen tudjuk, hogy a legnagyobb növekedés a lakossági hitelek területén következett be, és a lakossági üzletekről azt tartja a fáma, hogy a legélőmunka-igényesebb tevékenységek közé tartozik. A jelenség magyarázata szerintem a következő:

13. táblázat: A bankrendszer élőmunka-hatékonysági mutatói 1999-es árakon millió forintban

Millió forint/létszám	2000	2002	2004	2006	2007	2008
Mérlegfőösszeg	287,5	318,9	389,2	440,0	446,6	487,0
Mérlegfőösszeg+mérlegen kívüli tételek	408,0	538,4	617,7	722,9	803,5	487,0 ²
Ügyfélhitel	147,5	192,5	247,3	284,5	301,2	331,2
Ügyfélbetét	183,2	197,8	205,9	212,3	196,9	203,5
Bruttó eredmény	13,5	14,9	18,9	19,1	19,1	15,8
Bérköltség	4,0	4,4	5,0	5,3	5,3	5,2

Forrás: PSZÁF

1. Az aggregát létszám stagnálása nagy belső átalakítást rejt. A bankfiókok létszáma ugyanis (erre adattal nem rendelkezem) benyomásom szerint erősen emelkedett, ezt a bankok úgy tudták megoldani, hogy front office létszámukat emelték a back office kárára. Az 1000 lakosra jutó bankfiókok száma 0,11 ez nyugat-európai mértékkel mérve még mindig igen alacsony penetrációt jelent. (Móré-Nagy (10)). A back office leépítése (számviteli, pénzügyi, elemző tevékenységek) úgy lehetséges, ha a szolgáltatások egyre nagyobb része elektronizált. (ATM, Internet)

2. A másik magyarázat az ügynöki tevékenység kiszélesedésében rejthető. A bankok holdingként működnek, így a holdingtagok keresztértékesítései személyes munkaráfördítés nélkül növelhetik a banki tag mutatóit. De egyre több bank alkalmaz külső ügynököket is, akik nem állnak munkaviszonyban a bankkal, hanem önálló vállalkozásként, jutalék fejében árusítják

² 2008 év végével még nem álltak rendelkezésre mérlegen kívüli tételekre vonatkozó adatok.

a bank termékeit. Az ügynöki tevékenység erőteljesen csökkent a bank működési kockázatát, mivel egy fix költségelemet változóvá varázsol. Sikerdíj csak akkor jár, ha az üzlet megkötetett, és a bank bevételt realizált.

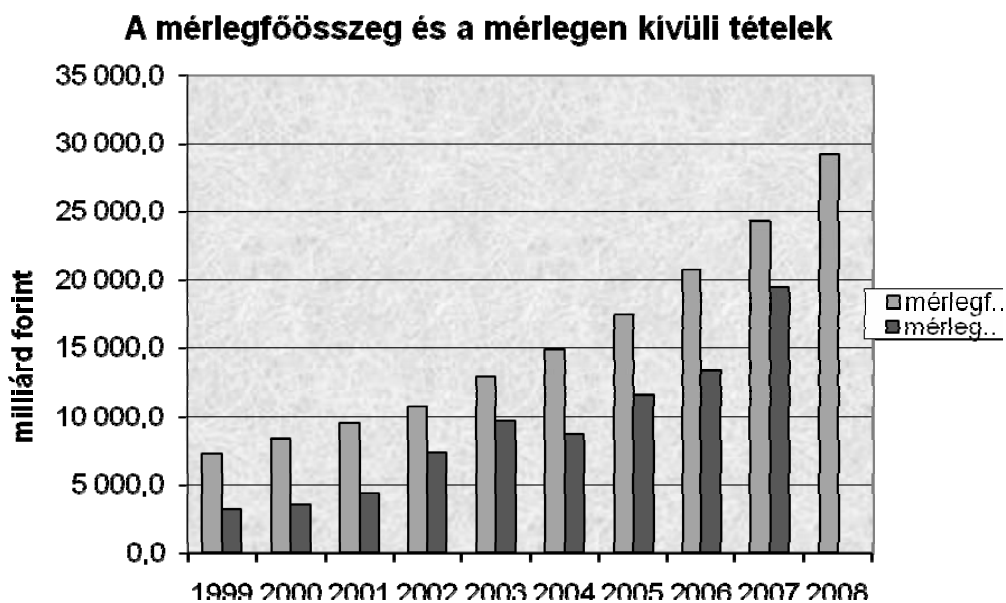
3. Harmadrészt az elektronikus bankolási technikák terjedése is magyarázhatja a jelenséget. Ugyan hitelt közvetlenül elektronikus úton nem lehet igényelni, de a hitelbírálat menetét jelentősen könnyítheti az elektronikusan kitöltött és a banknak elküldött formanyomtatványok elterjedése.

A személyi költségek mellett még a számítástechnikai ráfordítások nagysága növekedett, ami érthető is, hiszen a bankszakma egyre inkább elektronizálódik. A marketing, igazgatási költségek hullámzást mutattak az időszak alatt.

A költségeken belül az értékcsökkenés és a bérleti díjak szerepe csökkenő, mutatva, hogy a banki tevékenység végzésének a fiókhálózat már nem kizárólagos csatornája.

Aktivitás

A jövedelmezőség emelkedésének másik forrása az aktivitás emelkedése volt. Ennek mérlegtételeket érintő hatásáról már volt szó. A kockázatokkal korrigált mérlegfőösszeg/mérlegfőösszeg mutató alakulása azonban tükrözi a mérlegen kívüli tételek hatását is. A banki kötelezettségvállalások (például adott bankgaranciák, hitelnyújtási kötelezettségvállalások, határidős ügyletek) ugyanis a jelenlegi szabályozás szerint növelik a kockázatokkal korrigált mérlegfőösszeget, de a számviteli kimutatásokban a 0-s számlaosztály részei. Természetesen kötelezettségeket a bankok nem ingyen vállalnak, az érték beszedett garanciadíjakat, a határidős ügyleteken elért árfolyamnyereséget a jutalékbevételeknél és a pénzügyi eredménynél mutatjuk ki.

8. ábra
Forrás: PSZÁF

A 8. ábra a mérlegfőösszeg és a mérlegen kívüli tételek nagyságát mutatja az elemzett időszakban. Az ábrából látható, hogy a mérlegen kívüli tételek dinamikája 2003-ig nagyobb volt, mint a szintén combos emelkedést mutató mérlegfőösszegé. 2004-ben a határidős és swap műveletek visszaesése okozta a mérlegen kívüli ügyletek visszaesését. (PSZÁF, (11)). A későbbi években viszont pont ezek a tételek mutatnak dinamikus emelkedést. A mérlegen kívüli tételek még erőteljesebb mértékben devizásodnak, mint a mérlegtételek. Ennek egyébként éppen az a magyarázat, hogy a fellépő deviza és kamatkockázatokat a bankok mérlegen kívüli swap és határidős ügyletek segítségével fedezik le. A bankgarancia-állomány dinamikája a hitelállomány növekedés emelkedésével volt hasonlatos.

Kamatok alakulása, kamatmarge

Általános aranyszabály, ha valami megdrágul, akkor a vele kereskedőknek jól megy. Olajár-emelkedések esetén az olajtársaságok rekordprofitokról adnak számot, ha emelkedik a pénz ára, akkor meg a bankoknak még jól. Különösen akkor, ha a bankok versenye nem túlságosan erős. Ezeket az általános igazságokat jól lehet az elmúlt időszak hazai fejleményein is példázni.

Az általános kamatmarge az időszak első felében mérsékelten csökkent 4%-ról 3,65%-ra. (MNB, (8)). Az időszak második felében a kamatmarge szűkülése megállt – elsősorban a magas kamatmarge-ju lakossági hitelállomány bővülése miatt. Ez még igen messze van a fejlett nyugat-európai országokban általános 2%-os marge-tól. Fentebb láttuk, hogy a magas kockázat nem lehet a magyarázata a magas általános marge-nak.

A magas marge azonban nem jellemző minden szegmensre. 2003-ban az egyes részpiacokon az európai átlagos marge és a magyar marge a következőképpen alakult:

14. táblázat: Az egyes részpiacok kamatmarge-ja Magyarországon és az EU-ban

HITELPIACOK	EU ÁTLAG	MAGYARORSZÁG
1 millió eurónál kisebb vállalati hitel	2,0	1,9
1 m eurónál nagyobb vállalati hitel	1,0	0,4
Vállalati betét	0,1	1,4
Lakáshitel	0,2	1,9
Fogyasztási hitel	5,0	11,7

Forrás: Móré-Nagy, (10)

A vállalati hiteleknél már most is kiélezett a verseny, a lakossági hiteleknél azonban nagy a kamatmarge különbség. A magas lakossági kamatmarge-t magyarázhatja a lakossági hitelekkel foglalkozó bankok erős koncentrációja, a lakosság pénzügyi járatlansága és kamatérzékenységének, a bankok lakossági hitelezésben levő tapasztalatlansága.

A magyarországi bankpiaci verseny erősségével számos tanulmány foglalkozott az elmúlt időszakban (Várhegyi 2003, Móré-Nagy 2004)

A Közgazdasági Szemle pedig 1998. júniusi számában Ábel István-Polivka Gábor írt egy cikket a bankpiaci verseny kilencvenes évek eleji helyzetéről Magyarországon. (Ábel-Polivka 1998) Ebben bemutatták Llewellyn modelljét (Llewellyn 1990) a bankpiaci verseny elemzésére, amely 10 tényező szerint értékeli a verseny erősségét.³

- ³ Hatékonyág: a verseny következtében a leghatékonyabb cégek még hatékonyabbá válnak.
- Egységes ár: a termékek árázása az egységes piaci ár felé tendál.
- Költség+ árak: a belső keresztfinanszírozás és a nem költség vagy kockázati megfontoláson alapuló árstruktúrák kiszorúlnak, minden termék ára a közvetlen költségeitől függ.
- Egyesülések: a szektorban nő a fúziók és az egyesülések száma.

Várhegyi a verseny erősségét elemző módszereket két csoportra bontja. A strukturális megközelítésen alapuló módszerek a piacszerkezetet nézik, és feltételezik, ha a szolgáltatók piaci koncentrációja kicsi, akkor a bankok versenye csökkenti a marzsot és vele a szolgáltatók extraprofitját. A banki koncentrációt több módszerrel is lehet mérni. Az egyik a Herfindhal-index, ami a piaci részesedések négyzetösszege, a másik az első néhány legnagyobb bank részaránya a mérlegfő-összegeből, vagy a nyújtott hitelek állományából. A vonatkozó időszakban néhány koncentrációs mutató az alábbiak szerint alakult. (15. táblázat)

15. táblázat: A bankok koncentrációmutatói az egyes időszakokban

ÉV	2000	2002	2004	2006	2007	2008
Hitelintézetek száma	41	39	38	40	40	41
Az első három aránya a mérlegfőösszegeből	45%	47%	42%	39%	38%	39%
Az első öt aránya a mérlegfőösszegeből	55,5%	58,6%	54,6%	54,3%	54,9%	55,9%
Herfindhal-index	1090	1063	941	844	884	909

Forrás: Várhegyi, (12), PSZAF - aranykönyv, saját számítás

A mutatószámokból ellentmondásos kép bontakozik ki, a Herfindhal index gyengülő koncentrációt mutat, míg a hitelintézetek száma nem változott. A középső két mutató koncentráció növekedés után gyengülést mutat.

Ha a részpiacokat nézzük, igen gyenge koncentrációt figyelhetünk meg a vállalati hitelek piacán, a lakossági piacon azonban erősen koncentrált a piac – ott néhány nagybank dominál.

A strukturált megközelítést többen is bírálták. Egyesek (Allen, (4)) amellett érvelnek, hogy nem önmagában a koncentráció számít, hanem a piacra való belépés korlátai. Például, ha az ügyfelek nehezen szánják rá magukat a bankváltásra, a sok, egymással versengő bank csak nehezíti a tisztánlátást. Ekkor az egyes bankok anélkül emelhetik az árat, hogy tartaniuk kellene attól, hogy ügyfeleik otthagyják őket. Egy oligopolisztikus piacon azonban a bankok reputációja sérülne, ha egy vagy két versenytársuk áraitól magasabbat alkalmaznának – így az oligopolisztikus szerkezet az ügyfelek számára hatékonyabb lehet.

A magas belépési korlátok egyébként a lakossági piacon a legnagyobbak. A lakosság kényelmes, és Magyarországon különösen ragaszkodik a személyes bankoláshoz, ezért a termékek terítése fiókhálózatot igényel. A fiókhálózat kiépítésének fix költségének kitermeléséhez jelentős forgalom kell, amit csak több éves kitartó munka eredményeképpen lehet elérni. A vállalati területen könnyebb a helyzet. A 90-es évek közepén a külföldi tulajdonú vállalati bankok, a vállalati ügyfélkör kímáztatásával gyorsan tudták növelni aktivitásukat és ebben az időszakban a legjobb jövedelmezőséggel rendelkező bankok voltak.

A másik érv szerint a bankoknak el kell érniük a gazdaságos működéshez szükséges üzemméretet. (Ez szükséges a kockázatporlasztáshoz, az ügyfelekkel kapcsolatos információk

5. Kartellhiány: számottevő a nyomás a kartellek megszüntetésére.

6. Nincs állami védelem: a kiskapuk, kerülő utak korlátozzák a gazdaságpolitikai szabályozás versenyt korlátozó eszközeit.

7. Jövedelmezőség: verseny hatására csökken

8. Kockázatvállalás: a bankok egyre nagyobb kockázatot vállalnak, hogy ügyfeleket szerezhessenek.

9. Diverzifikáció: a bankok diverzifikálásra törekednek, így szolgálva ki mind szélesebb ügyfélszegmensek kívánságait. A hiteltermékek száma növekszik.

10. Piaci kudarcok: a leggyengébb bankok megszűnnek, felszámolódnak, vagy más módon lépnek ki a piacról.

beszerzéséhez, az ismertség és bizalom megszerzéséhez, stb.) Ha sok kis bank van, a magas működési költségeket kénytelenek az ügyfelekkel megfizettetni.

A másik megközelítés a bankok árazási magatartását vizsgálja. A magatartási modellek közül a Panzar-Rosse felét Várhegyi Éva alkalmazta a magyar bankverseny hatékonyságvizsgálatára 2003-ban. A modell a fajlagos banki kamatjövedelem rugalmassági együtthatóit összegzi az öt befolyásoló tényezőkre, a kamatráfordításra, a személyik kiadásokra, valamint a fizikai tőke és az állóeszközök költségeire. Az elemzés eredménye az volt, hogy a bankok versenyszerűen működtek és nem volt jellemző rájuk az összejátszó magatartás. A részpiacok vizsgálatánál Várhegyi megállapította, hogy a vállalati betétpiacon jóval erősebb a verseny, mint a lakossági piacon.

Az MNB egyik tanulmánya a kamatátgyűrűzés sebességét vizsgálta Magyarországon. (Horváth, (6)) Megállapították, hogy a rövid lejáratú vállalati hitelkamatlábnál jelentkezik először a jegybanki kamatlábváltozás hatása. Minél inkább lakossági és minél hosszabb lejáratú a banktermék, annál később jelentkezik a kamatlábváltozás hatása. A kamatlábváltozás ott a leggyorsabb, ahol a marge-k is a legkisebbek és ott ragadósak a kamatok, ahol a kamatmarge-k is nagyobbak. Mindkettő jelenség a verseny hiányára utal.

Összességében megállapítható, hogy:

- a bankok eredményessége jó volt, és igazolja a pénzügyi rendszer prociklikus voltát,
- a jövedelmezőség alakulásában a kamatmarge és a működési hatékonyság játsza a kulcsszerepet,
- a bankszektoron is látszik a felzárkózó gazdaságokra jellemző erősödő élőképesség-hatékonyság,
- a hitelintézeti szektor koncentrációja nem változott jelentősen.

Összegzés

A magyar bankrendszer a 2000-es években felében nagy utat tett meg a fejlett európai bankrendszerekhez való felzárkózás érdekében. A pénzügyi közvetítés jelentősége emelkedett, ezen belül kiemelkedően nőtt az aktivitás. A növekvő hitelállományhoz egyrészt a portfólió átrendezésével, másrészt új források bevonásával a bankrendszer megteremtette a szükséges forrásokat. A tőkemegfelelési mutató jó, a devizahitelezés felmerülő kockázatait devizahitelek felvételével és határidős műveletekkel a bankok lefedezik. Az aktivitás növekedése miatt a bankrendszer profitja jelentősen megugrott. A jövedelmezőség másik forrása a javuló működési hatékonyság volt.

Mindazonáltal a növekvő aktivitás finanszírozása érdekében azonban a bankrendszer jelentős kockázatokat vállalt, ami a pénzügyi válság hatására kiéleződött. A bankrendszer a hitelei mögé csak külföldről tudott forrásokat szerezni, illetve egyes devizanemek esetében a szükséges forrást csak swap ügyletek révén sikerült biztosítani. A külföldi forrásoktól való függés nagyon jelentős. A piaci kockázatokra képzett saját tőke nagyon alacsony. A hitelkockázat növekedése sem látható a bankok értékvesztés elszámolási politikájából.

Felhasznált irodalom

14/2001-es PM rendelet

23/2003. (X. 3.) PM rendelet összevont alapú szavatoló tőke és összevont alapon számított fizetőképességi mutató számításáról.

Ábel I.-Polivka G. (1998): *A bankpiaci verseny Magyarországon a kilencvenes évek elején* Közgazdasági Szemle XLV. évfolyam 6. szám pp. 509-533.

Allen – Gersbach-Kahnen – Santomero (2001): *Competition among banks Introduction and Conference Overview* European Finance Review 1-11 p.

Hit (1996) 1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról.

Horváth – Krekó – Naszódi: *Kamatátgyűrés Magyarországon* MNB Füzetek 8.

Llewellyn (1990): *Competition and Structural Change in the British Financial System* Megjelent: Gardener, P.M.: *The Future of Financial Systems and Service* Macmillan London pp.15-35.

MNB (2009): *Jelentés a pénzügyi stabilitásról*. Április.

MNB (2005): Rendelet a kötelező jegybanki tartalék kiszámításáról, illetve képzésének és elhelyezésének módjáról.

Móré Cs – Nagy M.(2004): *Competition in the Hungarian Banking Market*. HNB Working Paper 2004/9.

PSZÁF (2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008): *Jelentés a felügyelt szektorok helyzetéről*.

Várhegyi É. (2003): *Bankverseny Magyarországon* Közgazdasági Szemle. L. évfolyam 12. szám (pp.1027-1048.)

Várhegyi É. (2004): *Túlélőművészek*. HVG XXVI. évfolyam 35. szám pp.59-63.

Várhegyi É. (2005): *Derűre derű*. HVG XXVII. évfolyam 27. szám pp.53-57.

Világgazdaság (1995): *A bankkonszolidáció költségei*. XXXVIII évfolyam június 7.

Ténykép

Siposné Nádori Eszter

Elszegényedés Észak-Magyarországon

Kulcsszavak: szegénység, gazdasági átmenet, gazdasági növekedés.

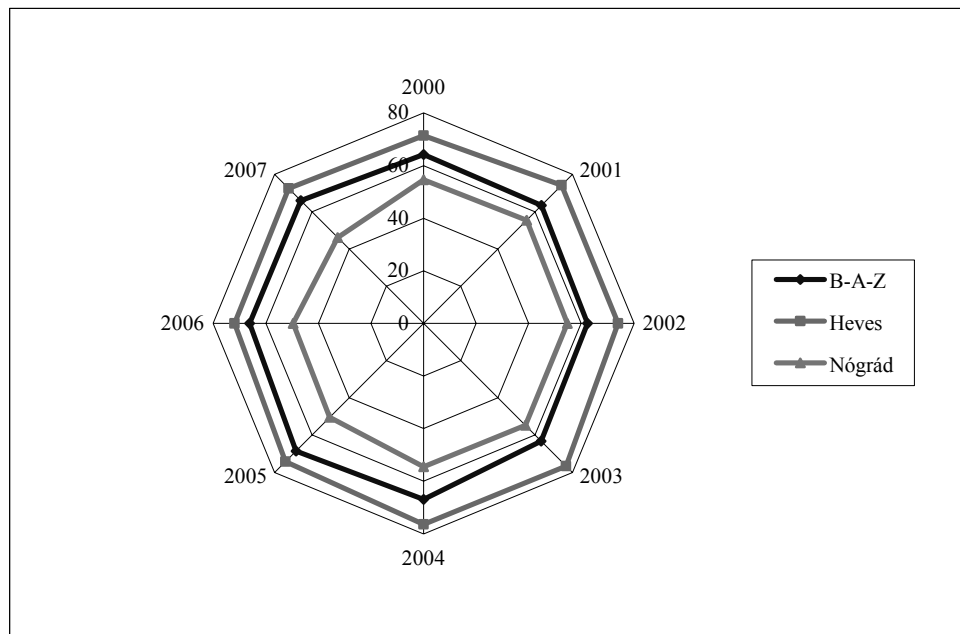
Bevezetés

A gazdasági átmenet Magyarországon mélyreható átalakulást indított el. A gazdasági és társadalmi szerepek változása felgyorsult, amely kihat az egyének viselkedésére. A társadalom többsége képes alkalmazkodni a változó szerepekkel együtt járó változó elvárásokhoz, azonban az egyenlőtlenségi társadalmakban mindig vannak olyanok, akik életkörülményeik, vagy örökölt kulturális normáik miatt nem képesek alkalmazkodni e szerepekhez. Ők azok, akiket a társadalmi kirekesztés leginkább veszélyeztet, és ők azok, akik a lemaradás, leszakadás veszélyének leginkább ki vannak téve. Ha ezen csoportok aránya elér egy kritikus szintet, akkor ez az egész társadalom és gazdaság fejlődését veszélyezteti. A változó szerepekhez való alkalmazkodás a gazdasági világválság beköszöntével még nehezebbé vált. 2008 szeptembere óta a társadalomnak a korábbinál is nagyobb hányadát veszélyezteti a szegénnyé és a kirekesztetté válás.

Tanulmányom azt vizsgálja, hogy a válságnak és az azzal együtt járó negatív gazdasági jelenségeknek milyen hatása lehet a régióban élők szegénységére. Mivel a gazdasági válság egyik fontos következménye a gazdasági visszaesés, arra keresem a választ, hogy ez vajon milyen mértékben befolyásolja a szegénységet. Tanulmányom bizonyítani kívánja, hogy a gazdasági növekedés visszaesése nemcsak a társadalom egyre szélesebb körének elszegényedéséhez járul hozzá, hanem szignifikáns módon növeli meg a szegények társadalmon belüli arányát, és a szegénység mélységét is. Amennyiben ez a feltételezés igaz, érdemes megvizsgálni, hogy egységnyi gazdasági növekedés, illetve visszaesés milyen mértékben csökkenti, illetve növeli a szegények arányát és a szegénység mélységét, továbbá melyek azok a tényezők, amelyek az Észak-Magyarországi régióban leginkább hozzájárulnak a szegénységet jellemző legfontosabb indikátornak, a jövedelemnek a csökkenéséhez. Lényeges ugyanis ismernünk, hogy mi okoz szegénységet, mik azok a tényezők, amelyek a leginkább szegénységi kockázatot hordoznak.

Az átmenettel együtt járó változások alapvetően átrajzolták az ország térképét a gazdasági fejlettség, a jólét és a vagyoni helyzet szempontjából. Az Észak-Magyarországi régió kedvező földrajzi és természeti adottságai ellenére rendkívül nehéz helyzetbe került gazdasági és társadalmi szempontból. Az 1980-as években még az ország egyik meghatározó ipari központjaként számon tartott térség gazdasági teljesítménye a rendszerváltás után drasztikusan lecsökkent. 1989 és 1991 között az ipari termelés volumene a régió megyéiben 35-40 százalékkal esett vissza (*Kaprosné 1997*).

Az országos mélypontot jelentő 1992-es év után a régióban is megindult a gazdasági növekedés, de az országosnál szerényebb mértékben, így korábbi pozícióját máig nem sikerült visszazereznie. A 2000 óta tapasztalható pozitív változás ellenére az Észak-Magyarországi régió az Európai Unió tíz legszegényebb régiója között szerepel. Gazdasági pozíciója legjobban az egy főre jutó GDP értékével jellemezhető. Mindhárom megye relatív helyzete sokat romlott 1990 óta. A régió gazdasági helyzete 1994 után sem javult, annak ellenére, hogy 1998-ban az országos átlagot meghaladó mértékben növekedett a régió bruttó hazai terméke. Az átmeneti növekedés hátterében a külföldi befektetések számottevő növekedése állt (Tóth 2003).

1. ábra: Egy főre jutó bruttó hazai termék az országos átlag százalékában

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

A régió megyéiben az egy főre jutó GDP 2000 utáni alakulása az országos átlag százalékában kifejezve az 1. ábrán látható. Az ábra jól illusztrálja, hogy a régióknak ebben az időszakban sem sikerült mérsékelnie a lemaradását, és a megyék közötti különbségek sem csökkentek, így továbbra is Heves megye helyzete a legkedvezőbb. A gazdasági elmaradással szoros összefüggésben áll a munkanélküliségi ráta országos összehasonlításban is magas értéke, országos viszonylatban is magas a tartósan munkanélküliek aránya. A munkahelyek elvesztése az átlagosnál nagyobb mértékben érintette a roma lakosságot, amely legnagyobb arányban Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves és Nógrád megyékben van jelen. Ezekben a megyékben az ország lakosságának egyharmada, és a roma lakosság kétharmada él (Kemény, 2003). A beruházások értéke szintén elmarad az országos átlagtól, és a külföldi tőkeberuházások aránya is alacsony a régióban. 1994-ben az összes külföldi érdekeltségű vállalkozásnak mindössze 3 százaléka működött Észak-Magyarország megyéiben (Kaprocsné 1997). Pozitív változás figyelhető meg ugyanakkor a kutatás és fejlesztés területén, amely erőteljesen koncentrálódik néhány intézmény (mint a Miskolci Egyetem, a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közalapítvány, az ITDH vagy a NORDA) körül. (Tóth Szita – Buday-Malik 2006)

Borsod-Abaúj-Zemplén kistérségei – a miskolciti és a tiszaujvárosit kivéve – „stagnáló”, illetve „lemaradók”. A megye hagyományos ipari térségei közül Ózd és Putnok a kohászat leépülése következtében ipari válságtérséggé vált, és az egyoldalú iparszerkezet csak lassan formálódik át új iparágak és szolgáltatások megjelenésével (*Kaprosné* 2001). A megye Szlovákiával határos része iparhiányos, fejletlen infrastruktúrájú terület. Kedvezőbb és kiegyensúlyozottabb azonban a helyzet Dél-Borsodban és Tokaj-Hegyalján, ahol a gazdaság szerkezet kevésbé egyoldalú (*Kaprosné* 1998). Heves megye gazdaságát markáns területi egyenlőtlenségek jellemzik. A megye északi része (Pétervására és környéke) válságtérség, a megye középső része – az Eger-Gyöngyös-Hatvan vonal – azonban gazdaságilag lényegesen fejlettebb (*Tóth* 2003). Nógrád megyében a salgótarjáni és a bátonyterenyi kistérségek tekinthetők válságtérségnek. A salgótarjáni ipar válsága a bátonyterenyi térségre is hatással volt, mivel a bányászat mellett évtizedeken át az ipar biztosította a lakosság megélhetését (*Kaprosné* 2001). A megye további három kistérségének helyzete sem kedvező; a szécsényi körzet lemaradó, a balassagyarmati és a pásztoói pedig stagnáló térségek. A szécsényi és a balassagyarmati kistérségekben fontos szerep jut a mezőgazdaságnak (*Tóth* 2003).

A társadalmi fejlődés tekintetében a régió eredményei még inkább elszomorítóak, mint a gazdasági teljesítmény indikátorai alapján. 2007-ben az aktivitási arány a régióban 50,3 százalék volt, miközben az országos átlag 54,9 százalék. A születéskor várható átlagos élettartam szintén alacsonyabb az országos átlagtól. 2007-ben a férfiak esetében 2, a nők esetén 1 évvel marad el attól. A régió belül B-A-Z megye helyzete a legkedvezőtlenebb, ahol az átlagéletkor még a regionális átlagtól is alacsonyabb egy évvel. A termékenységi arányszám a megyében meghaladja az országos átlagot. Kiemelkedően magas arányt két korcsoport képvisel: a 14 évesnél fiatalabbak körében a termékenységi arányszám háromszorosa (0,3%), a 15-19 évesek körében pedig kétszerese az országos átlagnak (13,7%) (*Darók* 2006). Mindez azzal is jár, hogy a fiatalon családot alapítók kikerülnek az oktatási rendszerből, nem szereznek megfelelő szakképzettséget, és így nem tudják saját maguk és gyermekeik számára a megfelelő életszínvonalat biztosítani. A korai családalapítás, amely tehát a megyében jelentősen magasabb arányú az országos átlagnál, a szegénység és a depriváció egyik fontos kiváltó oka.

Szegénység fogalma

A szegények körét többféleképpen definiálja a szakirodalom. A legáltalánosabban használt megfogalmazás szerint szegénynek azt tekintjük, aki nem rendelkezik a minimálisan szükséges forintösszeggel, tehát a jövedelme nem ér el egy bizonyos szintet (Bokor, 1987). Az Észak-Magyarországi régió bérszínvonala az 1990-es évek eleje óta elmarad az országos átlagtól. A regionális bérkülönbségek okaira vonatkozó vizsgálatok arra a következtetésre jutottak, hogy abban a munkaerő eltérő összetételének és a vállalkozások közötti termelékenységkülönbségeknek van jelentős szerepe (Munkaerőpiaci tükör, 2008). Az Észak-Magyarországi régió belül leginkább a heves megyei településekre (a települések mintegy felére) jellemző az, hogy az itt élő adózók átlagos adóköteles jövedelme meghaladta az országos átlagot. Az itt élőket a gazdasági átmenet első éveitől a relatív jövedelmi helyzet javulása jellemezte. Borsod-Abaúj-Zemplén megye a régió belül a másik véglet, itt a legmagasabb a szegény és a gazdasági átmenet éve alatt fokozatosan elszegényedő települések aránya (41%) (*Tóth* 2003).

A jövedelmi szegénység koncepciója mellett a szegénységnek létezik többdimenziós megközelítése is. Ebben az értelemben beszélhetünk kirekesztettségről és deprivációról. Kirekesztettnek, azaz depriváltnak lehet tekinteni azokat, akik több szempontból is hátrányos helyzetben vannak, tehát esetükben a hátrányok halmozottan fordulnak elő. A halmozott szegénység és a társadalmi kirekesztettség azonban nem teljesen azonos fogalmak. A

halmozott szegénység esetén elsősorban a végeredményen, tehát bizonyos javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottságon, kirekesztettség esetén pedig inkább a szegénységhez vezető folyamatokon van a hangsúly (Havasi 2002). Azért lényeges a komplexebb szemléletmód, mert a depriváció sokkal nagyobb arányú, ha több dimenziót egyidejűleg veszünk figyelembe, mint ha a szegénységet pusztán az alacsony jövedelem alapján határoznánk meg (Bokor 1987).

A gazdasági növekedés szegénységre gyakorolt hatása

A szegénység felszámolásáról és kezelésének lehetőségeiről megoszlanak a vélemények a közgazdászok között. Lényeges kérdés a szegénység és a gazdasági növekedés kapcsolata. Amennyiben ugyanis a gazdasági növekedéssel a szegénység megszüntethető, akkor jogosnak tekinthetők azok a szegénység felszámolására kidolgozott stratégiák, melyek jelentős mértékben támaszkodnak a gazdasági növekedés szegénységcsökkentő hatására (Bourguignon 2002).

Korábban számos közgazdász úgy vélekedett, hogy a gazdasági növekedés nem elegendő a szegénység csökkentéséhez. Chenerey és társai 1974-ben kutatásaik során arra a megállapításra jutottak, hogy a fejlődő országokban több mint egy évtizede tartó gazdasági növekedésből csak minden harmadik ember tudott profitálni (Chenerey et al 1974). Hasonlóan vélekedett Adelman és Morris (1973) is, akik úgy vélték, hogy a fejlődés a legszegényebbek átlagjövedelmét abszolút és relatív értelemben is csökkenti. Így a mélyszegénységben élők helyzetét a gazdasági növekedés inkább károsítja, mint segíti (Adelman et al. 1973).

A gazdasági növekedés és a szegénység kapcsolatáról szóló közgazdasági elméletek fejlődésében jelentős hatása volt Kuznets hipotézisének, amely kimondja, hogy a gazdasági növekedés és a szegénység kapcsolata fordított U-alakú görbe szerint alakul. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági növekedés kezdeti szakaszában a jövedelemeloszlás romlik, és csak akkor kezd javulni, amikor az ország már a közepes jövedelmi kategóriába kerül. A növekedés kezdeti szakaszában tehát nőnek a jövedelemegyenlőtlenségek, ami megakadályozza a szegény rétegek helyzetének javulását. Kuznets ezen hipotézisét keresztmetszeti adatok és elméleti összefüggések alapján határozta meg (Kuznets 1955). Későbbi kutatók már nemcsak keresztmetszeti, hanem idősoros adatokat is használtak a kapcsolat jellemzésére.^{1/} Az 1990-es évek óta rendelkezésre álló adatok felhasználásával végzett valamennyi vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy a Kuznets-féle hipotézis nem helytálló. Az empirikus adatok vizsgálata alapján ugyanis azt állapították meg, hogy a gazdasági növekedés a jövedelemegyenlőtlenséget pozitív és negatív irányban sem befolyásolja (Adams 2003). Deininger és Squire több ország (többek között Taiwan, az Amerikai Egyesült Államok és Brazília) példáját is említik, ahol az egy főre jutó GDP jelentős növekedést mutatott, miközben a jövedelemegyenlőtlenségek mérőszámaként használt Gini mutató értéke alig változott (Deininger 1996).

Később napvilágot láttak olyan kutatási eredmények is, amelyek a szegénység és a gazdasági növekedés között szignifikáns kapcsolatot feltételeztek. Dollar és Kray álláspontja szerint a gazdasági növekedés a szegények helyzetét ugyanolyan mértékben javítja, mint a társadalom bármely tagját. A társadalom legszegényebb húsz százalékának jövedelme az átlagjövedelem növekedésével egyenes arányban nő. Állításaikat egy 92 országra kiterjedő, négy évtized adatsorával végzett empirikus kutatás eredményére alapozták (Dollar – Kray 2001). Amennyiben a szegénység definíciójaként az abszolút szegénységkonceptióból indulunk ki –, vagyis abból, hogy a szükségleteknek meghatározható egy tértől és időtől

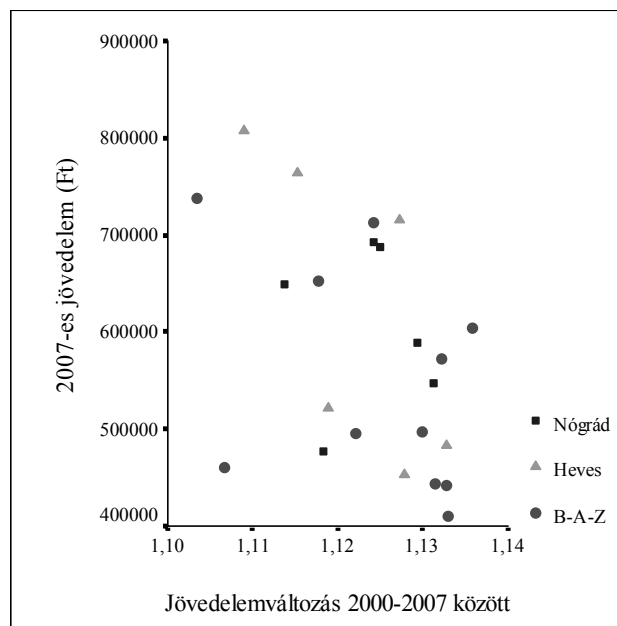
^{1/} Többek között ilyen jellegű kutatást végzett Ravallion; Deininger és Squire; Schultz; valamint Brno, Ravallion és Squire

független köre, és az ezen szükségletek kielégítéséhez szükséges összeggel nem rendelkezőket reálisan nevezük szegénynek –, akkor feltételezhetjük, hogy a gazdasági növekedés hatására a szegények jövedelmi helyzete is javul, és egy bizonyos idő elteltével – redisztribúció nélkül is – átlépi a szegénységi küszöböt. Egyes elméletek szerint tehát a redisztribúció nélküli gazdasági növekedés az úgynevezett „átszivárgási hatás” eredményeként megszüntetheti a szegénységet. Egy fejlődő ország esetében ehhez azonban körülbelül húsz-harminc évre van szükség (Kanbur 1987). Adams 50 fejlődő országra kiterjedő vizsgálatában megállapította, hogy a gazdasági növekedés szignifikánsan csökkenti a szegénységet, ami annak köszönhető, hogy a gazdasági növekedés csekély hatással bír a jövedelemegyenlőtlenségek alakulására (Adams 2003). Az egyenlőtlenségek változatlansága esetén pedig a gazdasági növekedés valamennyi egyén jövedelmének azonos mértékű emelkedését eredményezi.

Adams (2003) kutatási eredményeire alapozva abból a feltételezésből indulok ki, hogy az Észak-Magyarországi régióban a gazdasági növekedés szignifikánsan csökkenti a szegények arányát és a szegénység mélységét. A gazdasági növekedésnek a szegénységre gyakorolt hatása a rendelkezésre álló adatok felhasználásával a 2000-2007 közötti időszakban vizsgálható. Ahhoz, hogy a gazdasági növekedésnek a szegénységre gyakorolt hatását meg lehessen határozni, szükség van a két tényező mérésére. Mindkettő több indikátorral jellemezhető.

Szegénység jövedelem szempontú vizsgálata

A 2. ábra az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alap 2007-es értékét és annak 2000 és 2007 közötti átlagos változását mutatja a régió kistérségeiben megyénkénti bontásban. A régió és a megyéken belül a gazdasági helyzet szempontjából jelentős különbségek figyelhetők meg.

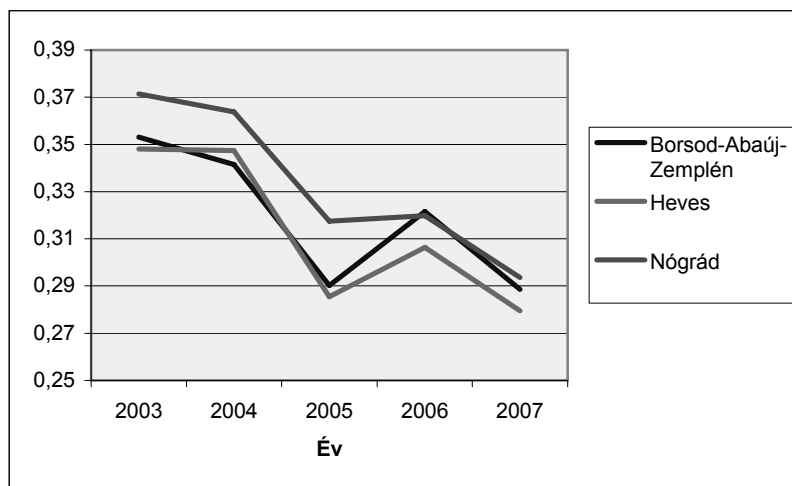

2. ábra: Az Észak-Magyarországi régió kistérségeinek megoszlása a jövedelemváltozás és a 2007-es jövedelem szerint

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

Érdeemes a kistérségek jövedelem szerinti eloszlásának felső és alsó csúcsát megfigyelni: melyek azok a kistérségek, ahol a lakosság jövedelme magas és 2000-2007 között a legdinamikusabban növekedett, melyek azok, amelyek a legszegényebbek, és ahol leginkább romlott az ott élők jövedelmi pozíciója 2000-2007 között? Az első csoportba elsősorban Heves megyei (az egri, a gyöngyösi és a hatvani kistérség) kistérségekből áll. A másik csoportba, a legszegényebb és leszakadó kistérségek csoportjába Borsod-Abaúj-Zemplén megyei (az ózdi, az edelényi, az encsi, a sátoraljaújhelyi és a szikszói), Heves megyei (a hevesi és a pétervásárai), valamint Nógrád megyei (a szécsényi) kistérségek is tartoznak. Az 1990-es évek végéhez képest változás, hogy néhány borsodi kistérség megkezdte a felzárkózást a regionális átlaghoz, bár ez alól kivételt jelent az ózdi kistérség, amely tovább növelte leszakadását. A kezdődő felzárkózás ellenére Borsod-Abaúj-Zemplén kistérségeinek nagy része társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt elmaradtak. Ezekben magas a munkanélküliek aránya, és mezőgazdasági vidékfejlesztésre, illetve ipari szerkezetátalakításra javasolt körzeteknek számítanak (Kocziszky 2001). Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy Észak-Magyarországon meglehetősen nagy jövedelmi különbségek fedezhetők fel. Ezek a jelenségek arra is rávilágítanak, hogy Észak-Magyarországon a szegénység jellemzője a szegregáláció, azaz annak egy-egy kistérségre, település-halmazra való koncentrálódása (Tóth 2003).

A szegénység méréséhez és számszerűsítéséhez szükség van a szegények körének pontos körülhatárolására. Szegénynek azokat tekinthetjük, akik a szegénységi küszöb alatt élnek (Bokor 1987). A szegénységi küszöb meghatározása többféle módszerrel lehetséges. Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal szegénységi küszöbnek a létminimumot tekinti, azaz azt a forintösszeget, amely biztosítja a minimális életvitelhez szükséges igen szerény mértékű szükségletek kielégítését. Ebben a felfogásban a szegénység tehát kizárólag az anyagi helyzettől függ. A létminimumot használva szegénységi küszöbként meghatározható a szegénységi ráta, azaz a szegénységi küszöb alatt élők aránya (3. ábra)

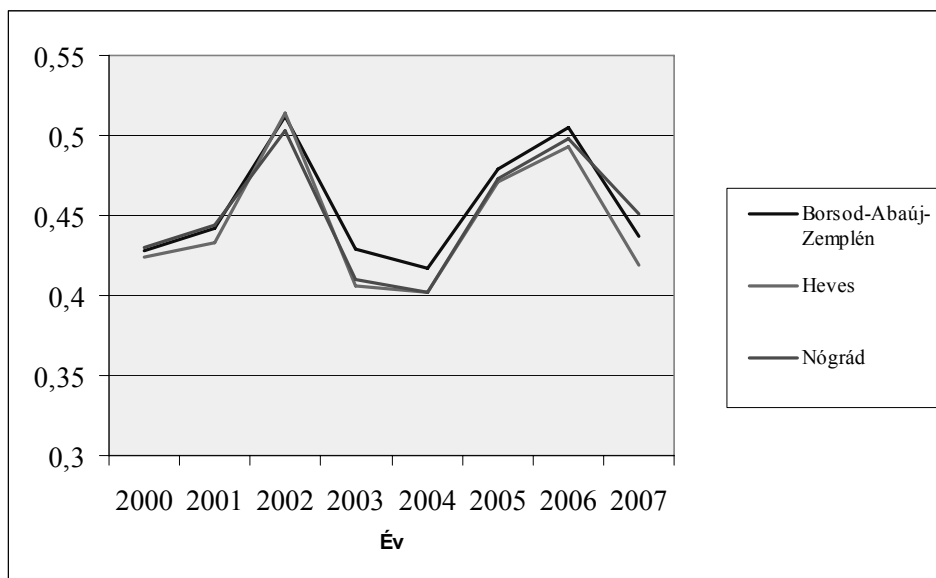
3.ábra: Szegénységi ráta az Észak-Magyarországi régió megyéiben, 2003-2007

Forrás: saját szerkesztés az APEH adatbázisa alapján

Nógrád megyében a legmagasabb a szegénységi ráta, a változás iránya és mértéke azonban mindhárom megyében azonos. A vizsgált időszakot a szegénységi ráta csökkenése jellemzi, a 2005-2006 közötti időszakot kivéve. A szegénységi ráta a vizsgált időszakban

0,26 és 0,37 között mozgott, tehát a vizsgált megyékben az adófizetőknek átlagosan egyharmada tekinthető szegénynek. Az országos szegénységi ráta 2004-ben 0,3297 volt.^{2/} Ez az érték mindhárom megye értékétől elmarad, tehát megállapítható, hogy a szegények aránya az Észak-Magyarországi régió mindhárom megyéjében meghaladja az országos átlagot.

A szegénység tanulmányozásánál nemcsak az lényeges, hogy hány ember él szegénységben, hanem az is, hogy a szegénységben élők mennyire szegények, tehát a jövedelmük mennyire marad el a szegénységi küszöbtől. Ezt fejezi ki a szegénység intenzitása, amely a relatív szegénységi résszel mérhető. Ez a szegények átlagjövedelmének és a szegénységi küszöbnek a különbségét fejezi ki a szegénységi küszöb százalékában. Ennek értékei a 4. ábrán láthatók. Az értékek a vizsgált időszakban jelentős ingadozást mutatnak. 2000 és 2002, valamint 2004 és 2006 között emelkedés, a köztes időkben pedig csökkenés figyelhető meg. A szegénység mélységében akkor tapasztalható csökkenés, vagyis akkor mérséklődik a szegénység, ha ennek a mutatónak az értéke nő. Tehát a szegények 2002-ben, és 2005-2006-ban voltak legkevésbé szegények. A szegénység intenzitása a vizsgált időszakban mindhárom megyében azonos irányban és mértékkel változott.

4. ábra: Relatív szegénységi rés az Észak-Magyarországi régió megyéiben
 Forrás: saját szerkesztés az APEH adatbázisa alapján

A gazdasági növekedés mérése szintén többféle mutatószámmal lehetséges. Leggyakrabban a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP, illetve GNP adatokat, vagy az egy főre jutó átlagjövedelmet, illetve az átlagos fogyasztást szokták használni.^{3/}

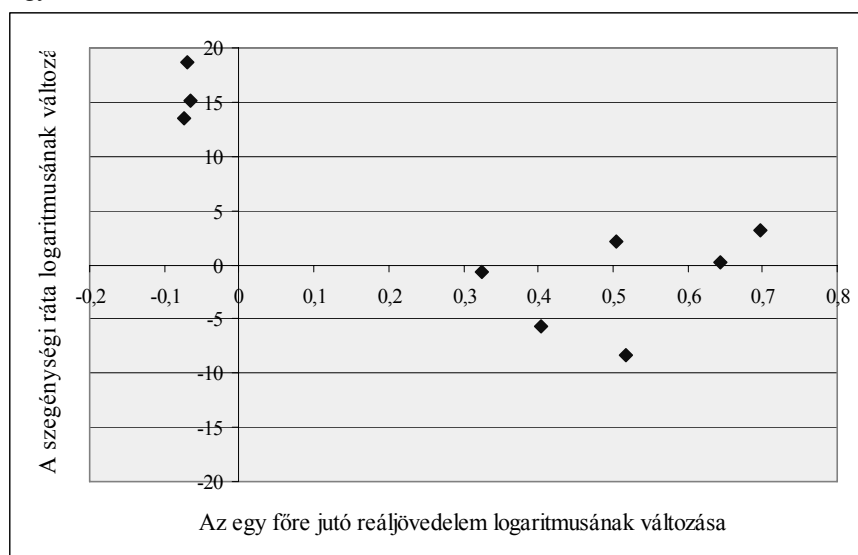
A kétféle mérőszám használata azonban nem mindig vezet azonos eredményre. Adams kutatásában a vizsgált 101 esetből minden harmadiknál eltérő irányban változott a kétféle

^{2/} Világbank Povcalnet adatbázisa

^{3/} A szegénység vizsgálata során a gazdasági növekedés változójaként az egy főre jutó átlagjövedelmet, illetve fogyasztást veszi alapul Kuznets (1955), Kanbur (1987), Kakwani (1993), Ravallion és Chen (1996), Bourguignon (2002); az egy főre jutó reál GNP-t, illetve GDP-t veszi alapul Cashin (1995), Collier és Dollar (1999); és mindkét típusú mutatót felhasználja az elemzéseiben Adams (2003).

mutató (Adams 2003) Az eltérések leginkább a két változó eltérő definíciójából és jelentéséből következnek. Az átlagjövedelem értékei a háztartási felvételekből származnak, így azok rendszerint szoros korrelációban állnak a háztartási kiadásokkal. Az egy főre jutó GDP értékek viszont a nemzeti számlákból nyerhetők, amelyekben a háztartási kiadások maradék változóként szerepelnek, tehát a számlákban bárhol elkövetett hiba, vagy bizonyos adatok kihagyása a háztartási kiadások értékét változtatja meg. Számos közgazdász úgy véli, hogy a nemzeti számlákból nyerhető adatok pontosabbak, mint egy reprezentatív felmérés adatai, azonban Deaton szerint ennek a megállapításnak semmilyen tudományos alapja nincs (Deaton 2001). A gazdasági növekedés mutatószámai közül az egy főre jutó reál GDP-t és a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelmet használok a számításokhoz. Mivel mindkét adatsort csak folyóáron publikálják, szükség van az adatok inflációtól való megtisztítására, hogy a számítás reálértékekkel elvégezhető legyen.

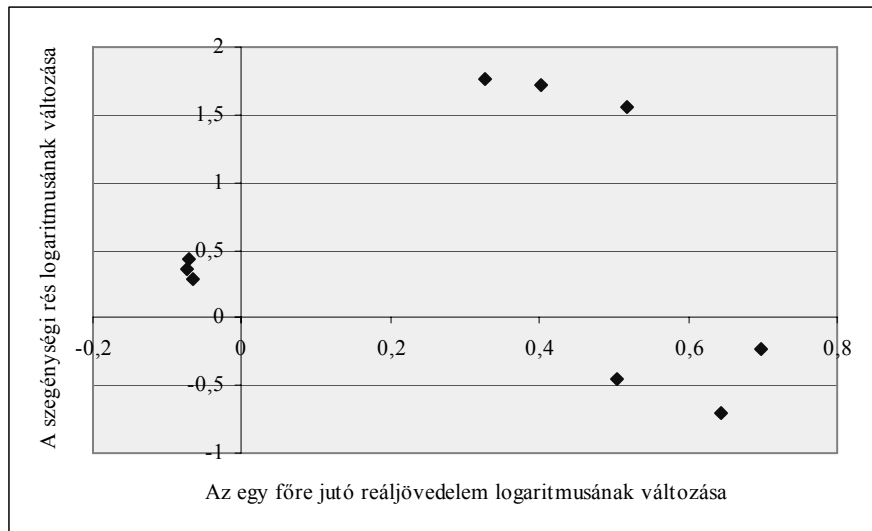
A gazdasági növekedésnek a szegénységre gyakorolt hatását grafikus módszerekkel és regressziószámítás segítségével határozom meg. Grafikus módszerrel a két tényező egymásra hatásának tendenciája állapítható meg. A jövedelem és a szegénységi ráta közötti kapcsolat az 5. ábrán, a jövedelem és a szegénységi rés közötti kapcsolat pedig a 6. ábrán látható. Mindkét szegénységi mutató kiszámításakor a létminimumot tekintettem szegénységi küszöbnek. Az 5. ábra alapján megállapítható, hogy a jövedelem és a szegénységi ráta között fordított irányú a kapcsolat, hiszen a legtöbb megfigyelési érték (a 9-ből 6) a bal felső és a jobb alsó negyedben található.

5. ábra A gazdasági növekedés és a szegénység közötti összefüggés az átlagjövedelem, valamint a szegénységi ráta értékeinek felhasználásával

Forrás: saját szerkesztés

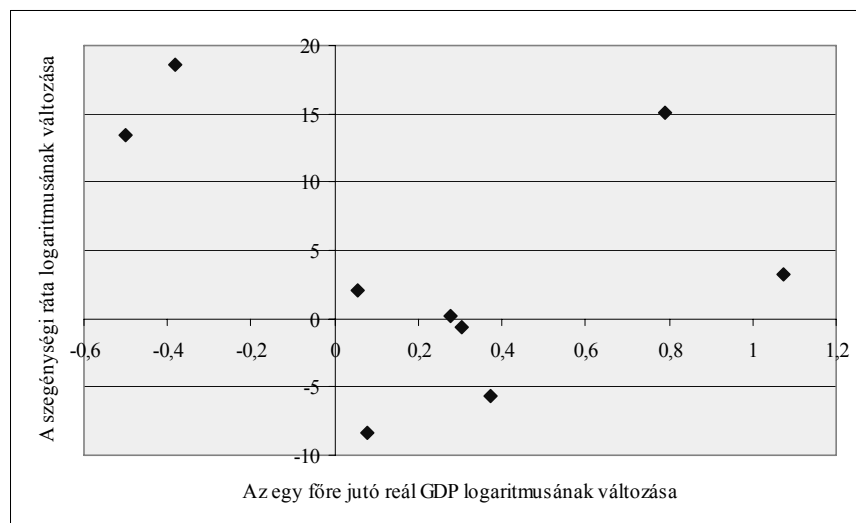
A jövedelem és a szegénységi rés közötti kapcsolat iránya a 6. ábra alapján szintén fordított irányúnak bizonyul, mivel a 9 megfigyelési értékből ez esetben is 6 esik a bal felső, illetve a jobb alsó negyedbe. A grafikus ábrázolás alapján tehát valószínűsíthető, hogy a jövedelem növekedése, vagyis a gazdasági növekedés csökkenti a szegénységben élők számát, és a szegénység mélységét is.

6. ábra A gazdasági növekedés és a szegénység közötti összefüggés az átlagjövedelem, valamint a szegénységi rés értékeinek felhasználásával

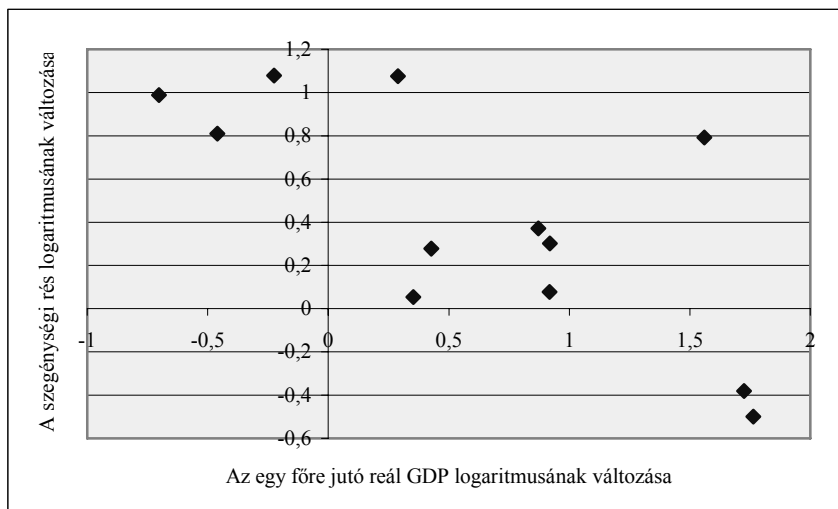
Forrás: saját szerkesztés

A gazdasági növekedést az egy főre jutó reál GDP-vel jellemezve szintén felrajzolható a gazdasági növekedés és a szegénység kapcsolata. Az egy főre jutó reál GDP változás és a szegénységi ráta változása közötti kapcsolat a 7. ábrán látható. Az ábrán a pontfelhő elhelyezkedése alapján a két változó között ez esetben is negatív kapcsolat valószínűsíthető. Az egy főre jutó reál GDP és a szegénységi rés kapcsolatát a 8. ábra szemlélteti. A pontfelhő elhelyezkedése ebben az esetben is fordított irányú kapcsolatot valószínűsít, bár a megfigyelések legnagyobb része (a 12-ből 7) az ábra jobb felső negyedében található.

7. ábra A gazdasági növekedés és a szegénység közötti összefüggés a GDP, valamint a szegénységi ráta értékeinek felhasználásával

Forrás: saját szerkesztés

8. ábra A gazdasági növekedés és a szegénység közötti összefüggés a GDP, valamint a szegénységi rés értékeinek felhasználásával

Forrás: saját szerkesztés

Ahhoz, hogy ezt a fordított irányú kapcsolatot pontosan jellemezni tudjuk, szükség van a köztük lévő kapcsolat számszerűsítésére. Ez regressziószámítással végezhető el. A regressziószámítás alapján i megye t időpontbeli szegénysége az alábbi összefüggéssel határozható meg (Ravallion – Chen 1996):

$$\lg P_{it} = \alpha_i + \beta \cdot \lg \mu_{it}^* + \gamma \cdot t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

ahol P az alkalmazott szegénységi mérőszám i ország t . időpontjában, α_i az országok közötti időbeli különbségeket kifejező konstans, β a μ_{it}^* -ra (, azt csak becsülni lehet az alábbi összefüggés segítségével (Adams, 2003):

$$\lg \mu_{it} = \lg \mu_{it}^* + v_{it} \quad (2)$$

ahol v_{it} egy országspecifikus, időben változó hibtag, amit fehér zajnak feltételezünk. A (2) összefüggést az (1)-be helyettesítve adódik a következő képlet (Adams, 2003):

$$\lg P_{it} = \alpha_i + \beta \cdot \lg \mu_{it} + \gamma \cdot t + \varepsilon_{it} - \beta \cdot v_{it} \quad (3)$$

Az egyenletet deriválva eltüntethető az α_i tag.

$$\Delta \lg P_{it} = \gamma + \beta \cdot \lg \mu_{it} + \Delta \varepsilon_{it} - \beta \cdot \Delta v_{it} \quad (4)$$

A (4) összefüggésben a szegénység csökkenésének rátája (P) a gazdasági növekedés rátájának függvényében szerepel. (Ravallion – Chen 1996) Ezt az egyenletet használom fel a regressziós becslés elvégzésére. Az optimális azaz az átlagjövedelemre vagy a GDP-re) vonatkozóan fejezi ki a szegénység gazdasági rugalmasságát, γ a t időpontbeli változás trendrátája, és ε_{it} a fehér zaj hibtag, amely a szegénységi mérőszámokban előforduló hibákat fejezi ki. A μ_{it}^* értéke azonban nem figyelhető meg közvetlenül regressziófüggvényt

backward módszerrel határozom meg. A módszer kiindulópontja, hogy valamennyi változót bevonja a modellbe, majd lépésenként távolítja el az eredményváltozóval nem szignifikáns kapcsolatban álló változókat. A (4) képlet alapján számított regressziófüggvények paraméterei az 1. táblázatban találhatóak. A táblázatban látható, hogy az egy főre jutó átlagjövedelem és az egy főre jutó reál GDP növekedése is csökkenti mind a szegénység kiterjedtségét, mind annak mélységét. A kapcsolat azonban nem minden esetben szignifikáns. A jövedelem növekedése a szegénységi rátát, azaz a szegények népességen belüli arányát, a GDP növekedése pedig a szegénységi rést, vagyis a szegénység mélységét csökkenti szignifikánsan.

A kapcsolat irányának ismerete mellett azonban az is lényeges, hogy a gazdasági növekedés milyen mértékben képes a szegénységet csökkenteni. Erre a kérdésre a szegénység gazdasági rugalmassága, vagyis a regressziós összefüggés β paramétere ad választ. Az átlagjövedelem és a GDP esetén a szegénység gazdasági rugalmassága eltérő. A GDP használatakor a szegénység gazdasági rugalmassága magasabb, ugyanis az átlagjövedelem egy százalékos emelésének hatására a szegénységi ráta 2,4 százalékkal csökken, az egy főre jutó reál GDP egy százalékos növekedésének hatására a szegénységi ráta csökkenésének mértéke azonban már 4,9 százalékos. A gazdasági növekedésnek a szegénység mélységére való hatása hasonló mértékű eltéréseket mutat. A reáljövedelem tíz százalékos növekedése a szegénységi rést 4,5 százalékkal csökkenti, tíz százalékos reál GDP növekedés hatására pedig a szegénységi rés 10,9 százalékkal csökken. A gazdasági növekedésnek a különböző szegénységi mutatókra gyakorolt hatásánál szembevetendő, hogy az átlagjövedelem emelkedésének hatására az érzékenyebb szegénységi mutató (azaz a szegénységi rés) kisebb mértékben csökken. Míg ugyanis az átlagjövedelem 10 százalékos emelkedése a szegénységi rátát 24 százalékkal csökkenti, addig a szegénységi rést csupán 4,5 százalékkal.

1. táblázat: A szegénység gazdasági rugalmassága

A gazdasági növekedés mérészám	Konstans (γ)	Gazdasági rugalmasság (β)	R ²
<u>Egy főre jutó átlagjövedelem</u>			
Szegénységi ráta	11,944 (4,000)	-2,408 (-3,511)*	0,799
Szegénységi rés	0,671 (1,362)	-0,454 (-0,401)	0,022
<u>Egy főre jutó GDP</u>			
Szegénységi ráta	5,358 (1,486)	-4,904 (-0,716)	0,068
Szegénységi rés	1,071 (4,842)	-1,094 (-3,285)*	0,519

* a kapcsolat szignifikáns

Forrás: saját számítás

Mindezek alapján tehát megállapítható, hogy a gazdasági növekedés csökkenti a szegények népességen belüli arányát, valamint a szegénység mélységét. Tehát elfogadható a kiinduló hipotézis. A napjainkban tapasztalható gazdasági visszaesés tehát olyan negatív társadalmi jelenségekhez vezet, mint a szegények számának növekedése, valamint a

szegénység mélyülése. A GDP 2009-re és 2010-re vonatkozó előrejelzése alapján meghatározható a szegénység várható növekedése (2. táblázat).

2. táblázat A szegénységi ráta és a szegénységi rés várható változása 2010-ig

Negyedév	GDP változás előrejelzése (%) [*]	Szegénységi ráta változása (%)	Szegénységi rés változása (%)
2009. II.	-3,8	18,62	4,14
2009. III.	-4,2	20,58	4,58
2009. IV.	-3,7	18,13	4,03
2010. I.	-2,6	12,74	2,83
2010. II.	-1,6	7,84	1,74
2010. III.	0,5	-2,45	-0,55
2010. IV.	1,7	-8,33	-1,85

^{*} **Forrás:** Februári inflációs jelentés inflációs és GDP-alap előrejelzése; MNB kiadvány

Forrás: saját számítás

A 2. táblázatból látható, hogy a Magyar Nemzeti Bank előrejelzését felhasználva a szegénységi ráta jelentős (15-20 százalékos körüli) növekedésére számíthatunk 2009-ben negyedévenként. Ez összességében 2009-ben a szegénységi arány közel 70 százalékos emelkedését jelenti. 2010-ben ez a növekedés mérséklődni látszik, és az év második felére elindulhat a ráta mérséklődése. Összességében 2010-ben a szegénységi ráta növekedése a kedvező tendenciáknak köszönhetően mindössze 9 százalékos lesz. A szegénység mélysége a gazdasági visszaesés hatására kisebb mértékben növekszik meg. 2009-ben negyedévenként 4-5 százalékos körüli növekedés várható, 2010 második felére pedig előre láthatóan ennek a növekedése is megáll. A 2009-es évben összesen a szegénység mélysége várhatóan 13 százalékkal nő, 2010-ben pedig mindössze 2 százalékkal.

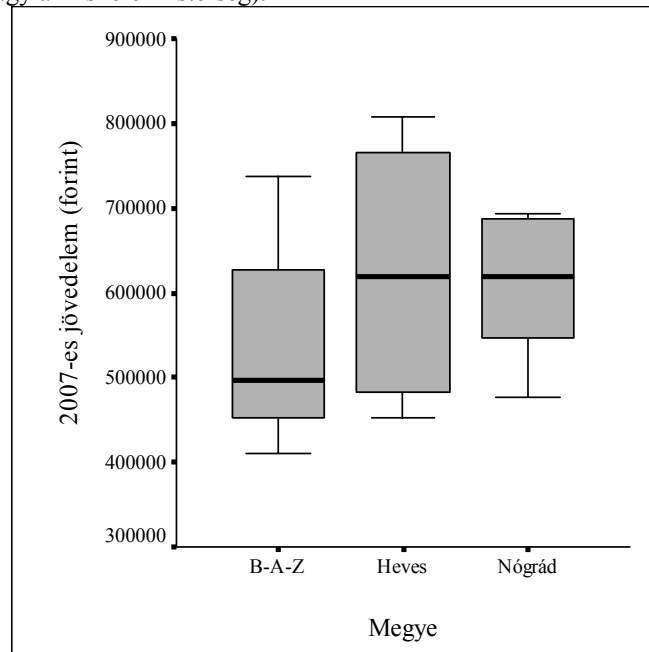
A szegénység többszemponú megközelítése

A szegénység többszemponú – tehát nemcsak a jövedelmet, hanem más életkörülményelemeket is figyelembe vevő – megközelítése primer és szekunder adatok alapján vizsgálható. A statisztikai adatok alapján képet kaphatunk arról, hogy hivatalosan mely tényezők befolyásolják a szegénységet. Emellett azonban fontos lehet a szegénység társadalmi megítélésének (azaz a szubjektív szegénységnek) a vizsgálata is. Előfordulhat ugyanis, hogy a társadalom nem ugyanazokat tekinti szegénynek, akik a hivatalos adatok alapján annak bizonyulnak. Érdemes tehát a szegénység vizsgálatát egyrészt a statisztikai adatok alapján, másrészt a lakosság megkérdezésével is elvégezni.

A szegénység statisztikai összetevői

A statisztikai adatokat felhasználó, szegénységgel foglalkozó kutatásokban leggyakrabban az életkor, az iskolai végzettség, a munkanélküliség, az etnikai származás és a lakókörülmények jelennek meg kockázati tényezőként (Gábor – Szivós 2002). Észak-Magyarországon a szegénység legfontosabb összetevőit többváltozós regressziószámítással határozom meg. Az eredményváltozó az egy főre jutó személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem kistérségenkénti átlagos értéke. A kistérségi személyi jövedelemadó-alap box plot ábráját a 9. ábra szemlélteti. Az ábrán jól látható, hogy a jövedelmek átlaga Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeiben a legalacsonyabb. A jövedelmek szórása azonban itt a legmagasabb,

tehát Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is található magas jövedelmű kistérségek (mint a tiszaujvárosi vagy a miskolci kistérség).

9. ábra: Egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem box-plot ábrája Észak-Magyarország megyéiben

Forrás: saját szerkesztés

A regressziószámítás magyarázó változóit Gábor András és Szivós Péter (2002) munkái alapján határozom meg:

- elvégzett átlagos osztályszám;
- munkanélküliek aránya (regisztrált munkanélküliek a munkavállalási korú állandó népességhez viszonyítva);
- tartósan munkanélküliek aránya (180 napon túli munkanélküliek aránya a munkavállalási korú állandó népességhez viszonyítva);
- az épített lakások átlagos alapterülete (m²);
- 60 éves és idősebb népesség aránya az állandó népességből, mely az időskorúak arányát fejezi ki (azért a 60 éves kort használom határként, mert a Központi Statisztikai Hivatal ilyen bontásban közöl kistérségi adatokat);
- sokgyermekes családok aránya (a három vagy annál több gyermeket nevelő házaspárok, a három vagy annál több gyermeket nevelő élettársi kapcsolatban élők, a három vagy annál több gyermeket egyedül nevelő anyák és apák együttes számának az összes családhoz viszonyított aránya).

Az elvégzett átlagos osztályszám az iskolai végzettség hatását fejezi ki. Az épített lakások átlagos alapterülete a lakáshelyzet, és a lakásszegénység egy lehetséges indikátora. A munkanélküliek arányának vizsgálata mellett érdemes a tartósan munkanélküliek arányát külön is szerepeltetni, mivel a tartós (tehát 180 napot meghaladó) munkanélküliségnek az egyénre és a társadalomra nézve sokkal súlyosabb következményei lehetnek. A munkanélküliek aránya ugyanis a szezonálisan munkanélkülieket is tartalmazza, tehát azokat is munkanélkülinek tekinti, akik munkahelyváltás miatt csupán néhány hétig maradnak állás

nélkül. Ilyen esetben azonban jellemzően nem alakul ki a szegénységi szubkultúra, és az életszínvonal csökkenésével sem kell számolni. A tartósan munkanélküliek körében azonban már gyakran megjelenik a társadalomtól és a munka világától való elszakadás, és az életszínvonal, a jólét csökkenése is jellemző.

A regresszióelemzést először a 2000-2007 közötti időszakra összesítve végzem el, majd 2001-re, 2004-re és 2007-re vonatkozóan külön-külön is. A számításokhoz a KSH Területi Statisztikák adatbázisát használom. Mielőtt azonban a regressziószámítást elvégzem, szükség van a multikollinearitás tesztelésére, vagyis annak vizsgálatára, hogy a magyarázó változók között van-e lineáris összefüggés. Ez előfordulhat a munkanélküliek és a tartósan munkanélküliek aránya között, vagy a munkanélküliek aránya és az elvégzett átlagos osztályszám között is. Mivel a multikollinearitás csökkenti a modelltől nyerhető információk minőségét, mindenképpen fontos annak tesztelése. A multikollinearitás szignifikanciája χ^2 -próbalal tesztelhető. A magyarázó változók korrelációs mátrixának felhasználásával a χ^2 értéke 0,9452-nek adódik. 5 százalékos szignifikancia-szint mellett ez az érték alacsonyabb, mint a $\chi^2 = 25$ -ös kritikus érték. Ez azt jelenti, hogy a tényezőváltozók közötti lineáris korreláció nem tekinthető szignifikánsnak, tehát valamennyi magyarázó változó szerepeltethető a regressziós modellben. A regressziószámítást backward módszerrel végzem, ami alkalmas arra, hogy az eredményváltozóval (tehát az egy főre jutó jövedelemmel) szignifikáns kapcsolatban álló magyarázó változók körét meghatározza.

Az Észak-Magyarországi régióra elvégzett regressziószámítás megmutatja, hogy az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alapot két változó befolyásolja szignifikánsan; az elvégzett átlagos osztályszám és a lakások átlagos alapterülete. A 3. táblázat parciális regressziós együtthatói alapján megállapítható, hogy mindkét tényező pozitív kapcsolatban áll a jövedelemmel, vagyis az elvégzett átlagos osztályszámnak és az épített lakások átlagos alapterületének a növekedése növeli a jövedelmet, és ezáltal csökkenti a szegénységi rátát.

3. táblázat: A regressziószámítás együtthatói Észak-Magyarországon és a régió egyes megyéiben

	Észak-Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén	Heves	Nógrád
Konstans	-832418	-597639	-4022597	321960,4
Elvégzett átlagos osztályszám	111315,1	70910,8	358463,5	17986,6
Munkanélküliek aránya	-	-	-	-
Tartósan munkanélküliek aránya	-	-	-98637,4	-1068,3
Épített lakások átlagos alapterülete	1522,022	2634,1	5711,2	6430,2
Idősek aránya	-	-	-5524,9	-16121,3
Sokgyermekes családok aránya	-	-	-2167914	-1626327

Forrás: saját számítás

A régió egészét tekintve tehát ennek a két tényezőnek szignifikáns a hatása. Jelentős eltérések tapasztalhatók azonban a régió megyénkénti vizsgálatokor. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a régiós értékekkel megegyező eredmény adódik, tehát az épített lakások átlagos alapterülete és az elvégzett átlagos osztályszám van hatással a jövedelem alakulására, a kapcsolat mindkét esetben egyenes irányú. Heves és Nógrád megyében azonban ennél több

tényező is szignifikánsnak bizonyul. Az elvégzett átlagos osztályszám és az épített lakások átlagos alapterülete mellett a tartósan munkanélküliek, az idősek és a sokgyermekes családok arányának alakulása is jelentős a jövedelmek alakulásában. Mindhárom tényező negatív kapcsolatban áll a jövedelemmel, vagyis egy kistérségben minél nagyobb a tartósan munkanélküliek, az idősek és a sokgyermekesek aránya, annál alacsonyabb az átlagos jövedelem. Sok gyermek vállalása szintén jelentős szegénységi kockázatot hordoz. A sokgyermekes családok szegénységi kockázata az ezredforduló utáni időszakra országos viszonylatban jelentősen megnőtt. A 3 vagy annál több gyermeket nevelő családok körében a szegénységi ráta 25 százalékra emelkedett a korábbi 13 százalékos értékről (Gábor – Szívós, 2002).

A regressziószámítást néhány évre külön is elvégeztem, hogy az esetleges időbeli változások is kimutathatók legyenek. A vizsgálatok eredménye a 4. táblázatban látható. Az első év, amit megvizsgálók, 2001. Ebben az évben a népszámlálásnak köszönhetően valamennyi változóra vonatkozóan rendelkezésre állnak az adatok. Ekkor az épített lakások átlagos alapterülete és az elvégzett átlagos osztályszám bizonyult szignifikánsnak. Az eredményeket megyénkénti bontásban vizsgálva az tapasztalható, hogy az említett két tényező mindhárom megyében jelentős szegénységi kockázatot hordoz. Heves és Nógrád megyében azonban mindezeket túl a tartósan munkanélküliek, a 60 éven felüliek és a sokgyermekesek aránya is szignifikáns kapcsolatban állt a jövedelemmel. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében azonban ez utóbbi tényezők 2001-ben nem okozták a jövedelmek csökkenését.

A következő vizsgált időszak 2004, amikor hiányoznak az adatok az elvégzett átlagos osztályszámra, és a sokgyermekes családok arányára, így ebben az évben csupán a többi négy magyarázó változó hatása vizsgálható. Regionális szinten a munkanélküliség és az idős kor bizonyult szegénységi kockázatot jelentő tényezőnek. A megyék vizsgálatakor kisebb eltérések tapasztalhatók. A munkanélküliség valamennyi megyében jövedelemcsökkenéssel jár, azonban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ezen kívül az idős kor, Nógrád megyében pedig a tartós munkanélküliség is jelentős kockázati tényezőnek bizonyul.

Az utolsó időszak, amit megvizsgálók, 2007. Ebben az évben szintén hiányoznak az adatok az elvégzett átlagos osztályszámra, valamint a sokgyermekes családok arányára, ezért erre az évre vonatkozóan is csupán a többi négy magyarázó változó hatása vizsgálható. A régió egészét tekintve a munkanélküliség és az idős kor áll a jövedelem nagyságával szignifikáns kapcsolatban. A korábbi vizsgált időszakokhoz hasonlóan Borsod-Abaúj-Zemplén esetén ekkor is a régióval megegyező eredmények adódtak. Nógrád megyében azonban a tartós munkanélküliség is jelentős kockázati tényezőt jelent, Heves megyében pedig csak a tartósan munkanélküliek aránya befolyásolta szignifikánsan a jövedelmet.

A tényezők időbeli változását vizsgálva megállapítható, hogy a nem megfelelő lakókörülmények inkább a vizsgált időszak elején, 2001-ben kapcsolódtak össze a szegénységgel. 2004-ben és 2007-ben ez már nem jelentett szegénységi kockázatot. A régió lakásállománya 1998-ban megfelelt az itt élő népesség országos belüli arányának, ugyanis a lakásállomány az országosnak a 12,4 százalékát tette ki, a régió népessége pedig az ország népességének 12,6 százalékát alkotta. Ennek ellenére azonban 1990 és 1998 között kevesebb új lakás (az összes lakás 5,4 százaléka) épült a régióban, mint országos szinten (6,1 százalék) (Tóth, 2003). A 2000-2007 közötti időszakban épített lakások aránya az encsi, a sárospataki, a sátoraljaújhelyi, a tiszaujvárosi, az egri, a füzesabonyi és a balassagyarmati kistérségben múlja felül számottevő mértékben a régió átlagát. Ezek közül számos kistérség jövedelmi helyzetét tekintve a régió legszegényebbjéi között szerepel. A legalacsonyabb értékkel az ózdi, a pétervásárai valamint a bátonyterenyi körzet rendelkezik az újonnan épített lakások arányát tekintve. Látható tehát, hogy a vizsgált időszak második felére a lakáshelyzet és a lakókörülmények már kevésbé kapcsolódtak össze a jövedelmi helyzettel.

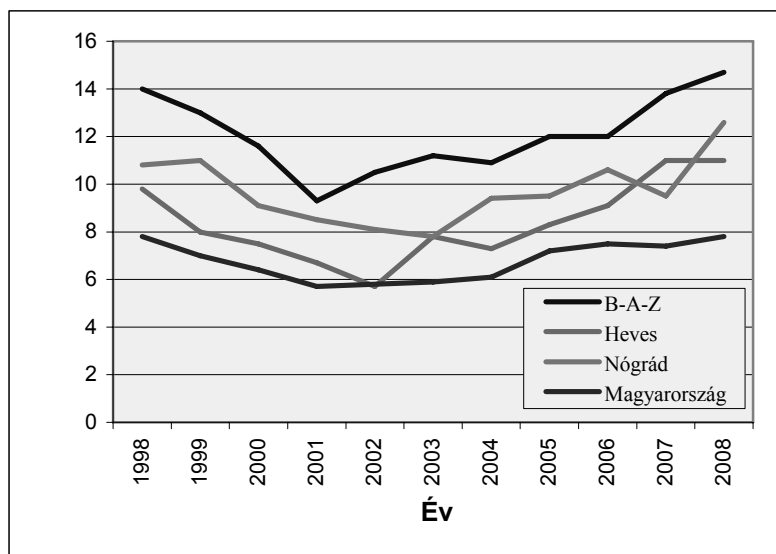
4.táblázat: A szegénységet szignifikánsan befolyásoló tényezők 2001-ben, 2004-ben és 2007-ben az Észak-Magyarországi régióban és a régió megyéiben

	Észak-Magyarország		Borsod-Abaúj-Zemplén		Heves		Nógrád	
	változó	együttható (t)	változó	együttható (t)	változó	együttható (t)	változó	együttható (t)
2001	- épített lakások átlagos alapterülete - elvégzett átlagos osztályszám	1522,022 (3,115) 111315 (8,715)	- épített lakások átlagos alapterülete - elvégzett átlagos osztályszám	1522 (3,115) 111315 (8,715)	- épített lakások átlagos alapterülete - tartósan munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya - elvégzett átlagos osztályszám - sokgyermekes családok aránya	5711,2 -98637,8 -5524,9 358463 -2167914	- épített lakások átlagos alapterülete - tartósan munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya - elvégzett átlagos osztályszám - sokgyermekes családok aránya	6430,2 -1068,3 -16121,3 17986,6 -1626327
2004	- munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya	-19736 (-7,788) -19289,1 (3,438)	- munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya	-20447 (-9,803) -31756 (-5,571)	- munkanélküliek aránya	-33580 (-4,474)	- munkanélküliek aránya - tartósan munkanélküliek aránya	-80154,1 (-3,000) -96413 (2,543)
2007	- munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya	-25250,3 (-7,882) -16241,2 (-2,413)	- munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya	-30328,8 (-11,534) -39669,5 (-5,434)	- tartósan munkanélküliek aránya	-43055,9 (-4,319)	- munkanélküliek aránya - tartósan munkanélküliek aránya - 60 éven felüliek aránya	-295013 (-3,458) -331151 (3,176) -120350 (3,058)

Forrás: saját számítás

Az idős kor, mint kockázati tényező a vizsgált időszak elején még csak Heves és Nógrád megyét érintette, az időszak második felére viszont az egész régióban fontos kockázati tényezővé vált. Az időskorúak egyre növekvő aránya és a foglalkoztatottak számának csökkenésére a jövőben valószínűleg tovább rontja a nyugdíjasok jövedelmi helyzetét.

A munkanélküliség és azon belül is a tartós munkanélküliség szintén jelentősnek bizonyult az alacsony jövedelem kialakulásában a vizsgált időszakban. Észak-Magyarországot ugyanis az országos átlagnál alacsonyabb foglalkoztatottság és magasabb munkanélküliségi szint jellemzi. A munkanélküliségi adatok a régión belül Heves megyében a legkedvezőbbek, itt ugyanis azok az országos átlagnál csak néhány százalékponttal magasabbak. A legkedvezőtlenebb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyére jellemzőek: itt a munkanélküliségi ráta az 1990-es évek eleje óta minden évben legalább négy százalékponttal meghaladja az országos értéket. A 10. ábrán látható a munkanélküliségi ráta megyénkénti alakulása 1998 és 2008 között. A régió mindhárom megyéjében az 1990-es évek eleje óta 2001-2002-ig csökkent a munkanélküliségi ráta, azóta azonban folyamatos növekedés tapasztalható. Az ezredforduló óta eltelt időszakban a megyék közötti eltérések továbbra is fennmaradtak, ugyanis Borsod-Abaúj-Zemplén nem tudott a korábbi kedvezőtlen helyzetéből kilábalni.

10. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása, 1998-2008

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

A munkanélküliség tartós fennmaradásában egyaránt szerepet játszanak a környezeti hatások, valamint az érdekeltségi és egyéb jellemzők (iskolázottság, szakképzettség, megújulási készség alacsony szintje, alacsony munkamorál) (Lórántné – Simkó 2001). A tartósan munkanélküliek arányának szegénységre gyakorolt hatása rendkívül jelentős. A foglalkoztatás hiánya ugyanis csökkenti a fogyasztást, ami veszélyeztetve a szolgáltatási szektor működését tovább rontja a foglalkoztatási mutatókat, és növeli a munkanélküliséget (Kociszky 2001). A tartós munkanélküliség hatásai az egyén, illetve a család számára rendkívül sokrétűek. Azáltal, hogy a családi költségvetésből kiesik egy jövedelem, az életszínvonal romlik. Emellett átalakulhat a családfenntartó pozíció is, ami konfliktusokkal, illetve a családon belüli szerepek és a kommunikáció átalakulásával is járhat. A munkanélküliség hatására az egyén önmagáról alkotott képe is megváltozhat. Önbecsülése romolhat, úgy érezheti, hogy nem elég „jó” ahhoz,

hogy munkát találjon (*Darók 2006*). A hosszú ideig tartó munkanélküliség különböző egészségügyi problémák (mint a szív- és érrendszeri megbetegedések) okozója is lehet. A munkanélküliség idejére az egyén elszakad a munka világától, elszokik a napi rendszerességű köteleességektől. Ha ez az állapot sokáig fennáll, akkor később sokkal nehezebb lesz a munka világába reintegrálódnia. A munkanélküliség egyik következménye lehet, hogy a megélhetés biztosítása érdekében az egyén „feketén” vállal munkát (*Darók 2006*). Az ilyen jellegű munkavállalás az Észak-Magyarországi régióban rendkívül gyakori annak ellenére, hogy az egyén számára számos kedvezőtlen hatással bír. Munkaszerződés hiányában ugyanis a munkaadók kihasználhatják a munkavállalókat, és az így munkával eltöltött évek betegszabadságra és nyugdíjra sem jogosítanak (*Darók 2006*).

Az iskolai végzettség hatását adathiány miatt csak 2001-ben tudtam vizsgálni, azonban ekkor ez a hatás minden megyében szignifikánsnak bizonyult. Az elvégzett átlagos osztályszám 1990-ben még a régió több kistérségében (Borsod-Abaúj-Zemplénben az encsi, az edelényi és a szikszói, Hevesben a hevesi és a pétervásárai, Nógrádban pedig a szécsényi kistérségben) sem érte ez a nyolcat, 2001-re azonban már minden kistérségben meghaladta azt. Az elvégzett átlagos osztályszám azokban a kistérségekben a legalacsonyabb, ahol a munkanélküliségi ráta értéke a legmagasabb. A legmagasabb elvégzett átlagos osztályszám az egri, a miskolci és a salgótarjáni kistérségekre jellemző. Az elvégzett osztályok száma mellett az 1000 lakosra jutó tanulók száma szintén beszédes lehet a munkaerő képzettségét tekintve. Ez a régióban 2001-ben 40 fő volt, ami az országos átlagtól (41 fő) alig marad el. A régió belül azonban ez esetben is jelentős eltérések tapasztalhatók: Nógrádban 1000 lakosra mindössze 33 tanuló jut. A regionális átlagtól magasabb értékek jellemzik a megyeszékhelyeket és a hagyományos iskolavárosokat, míg ez az érték kirívóan alacsony a pétervásárai, a füzesabonyi és az edelényi kistérségekben (*Tóth, 2003*). Érdekes adat, hogy országos viszonylatban a 20-24 évesek körében egyetemen, főiskolán tanulók aránya az Észak-Magyarországi régióban a legmagasabb (19,9 százalék) (*KSH, 2000*). A régióban tehát a problémát nem a felsősokú oktatási intézményekben tanulók aránya jelenti, hanem sokkal inkább a diplomával rendelkezők elvándorlása. A vonzó álláslehetőségek hiányában ugyanis egyre kevesebben választják a régióban maradást. Ennek hatásaként a 25 évesek körében a diplomával rendelkezők aránya már nem számít hasonlóan kedvezőnek országos viszonylatban (*Kaprosné 1997*).

A szegénység társadalmi megítélése

A szegénység vizsgálatakor fontos kérdés, hogy a társadalom hogyan vélekedik annak alakulásáról. Előfordulhat ugyanis, hogy bár a hivatalos statisztikák és adatgyűjtések pontosan meghatározzák a rászorultak és a szegények körét, a társadalom valójában nem pontosan ugyanazokat tekinti szegénynek, és esetleg a saját helyzetét is másképp – általában rosszabbul – ítéli meg, mint ami a hivatalos adatok alapján róla elmondható lenne. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a társadalom pontosan kiket tart szegénynek.

Egy 2007-ben végzett kutatás eredménye alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakossága szerint a szegénység elsősorban anyagi vonatkozásban értelmezhető, tehát az alacsony jövedelem annak elsődleges oka. Az a jövedelemhatár, ami alatt élőket reálisan szegénynek nevezhetjük, a társadalom véleménye szerint egybeesik a hivatalos szegénységi küszöbvel, vagyis a létminimummal. A régióban tehát úgy vélik, hogy a létminimumnak megfelelő havi forintösszeg biztosítja a minimális szükségletek kielégítésének lehetőségét. Szegénységet azonban nemcsak az anyagi nélkülözés eredményezhet, hanem számos más tényező is hozzájárulhat ahhoz. A társadalom szerint az alacsony jövedelmen kívül a szegénységgel leginkább a segélyben részesülés, a munkanélküliség, a roma származás, a sok gyermek nevelése, az alacsony iskolai végzettség és az alkoholizmus áll kapcsolatban. A családok

többségét akkor tekinthetjük a sok gyermek miatt szegénynek, ha azok három vagy négy gyermeknél több gyermeket nevelnek. Az alacsony iskolai végzettség esetében, amely a társadalmi megítélés alapján szintén a szegénység egyik fő oka lehet, a határ a nyolc általános iskolai végzettség és az érettségi nélküli középfokú végzettség között van. Tehát az ennél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők többsége szegénynek tekinthető a nem megfelelő képzettségi szint miatt.

A fentebb említettekén kívül a társadalom többsége szerint az idős kor is hozzájárulhat az elszegényedéshez. Ebben az esetben 54 és 69 éves kor között van az a határ, ami fölött az emberek többsége már szegénynek számít. Nemcsak az idős kor, hanem a túl korai családalapítás is jelentős szegénységi kockázatot jelent. A házasságkötés és a gyermekvállalás nők esetén 18 és 21, férfiak esetén 19 és 22 éves kor alatt a legtöbb esetben elszegényedéshez vezet. Ez a probléma az Észak-Magyarországi régióban különösen jelentős, mivel a 14 évesnél fiatalabbak és a 15-19 évesek körében a termékenységi arányszám meghaladja az országos átlagot. Mindez azzal is jár, hogy a fiatalon családot alapítók kikerülnek az oktatási rendszerből, nem szereznek megfelelő szakképzettséget, és így nem tudják saját maguk és gyermekeik számára a megfelelő életszínvonalat biztosítani. A társadalom többsége szerint a nem megfelelő lakókörülmények, a lakások alacsony komfortfokozata is a szegénység indikátorának tekinthetők. Azok többsége, akik szükségglakásban, vagy komfort nélküli lakásban élnek, a társadalom megítélése szerint szegénynek számítanak.

A szegénység társadalmi megítélésének egy érdekes sajátossága, hogy míg az alkoholizmust legtöbbször a szegénységgel szoros kapcsolatban állónak tartják, addig a dohányzást nem tekintik szegénységi kockázati tényezőnek. A két jelenség eltérő megítélésének az lehet az oka – annak ellenére, hogy mindkettő szenvedélybetegség –, hogy az alkoholizmus a dohányzással szemben mentális leépüléshez is vezet, ami később a szegénység más fontos tényezőinek (például munkanélküliség, betegség) a megjelenésével is együtt járhat.

A társadalom véleménye alapján a szegénység és kirekesztettség azoknál az egyéneknél és családoknál jellemző legnagyobb valószínűséggel, akiknél a fent felsorolt kockázati tényezők együttesen, halmozottan fordulnak elő. A társadalom megítélése a szegények köréről tehát hasonló a hivatalos statisztikák eredményéhez. Az egyének társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyét azonos tényezők alapján, azonos módon ítélik meg, mint a hivatalos felmérések.

Összegzés

A gazdasági átmenet Magyarországon mélyreható változásokat indított el, amelyek alapvetően megváltoztatták az országon belül a gazdasági fejlettség, a jólét és a vagyoni helyzet területi egyenlőtlenségeit. Az 1980-as években még az ország egyik meghatározó ipari központjaként számon tartott Észak-Magyarországi régió gazdasági teljesítménye a rendszerváltás után drasztikusan lecsökkent. Ebből a kedvezőtlen helyzetből a régióknak máig nem sikerült kilábalnia. A régióban a szegénységi ráta meghaladja az országos szintet. Hazánkban a szegények szegregációja jellemzően egy-egy településre, vagy települések halmazára koncentrálódik. Különösen igaz ez a jelenség az Észak-Magyarországi régióra. A leszakadó települések és kistérségek helyzete egyre kedvezőtlenebbé válik. A szegénység felszámolásában fontos szerep jut a gazdasági növekedésnek, hiszen a gazdasági növekedés (akár a reáljövedelem, akár a reál GDP változásával mérjük) jelentősen képes mérsékelni a szegénységet két vonatkozásban is. A gazdasági növekedés hatására csökken a szegénységi küszöb alatt élők aránya és csökken a szegénységben élők szegénysége is. Mindezeknek a kedvező tendenciáknak azonban napjainkban az ellenkezője érvényesül: a 2008 szeptembere óta tapasztalható gazdasági visszaesés az előzőek alapján számos egyéb negatív következménye

mellett a szegénység fokozódásához is hozzájárul. A gazdasági visszaesés hatására várhatóan tovább nő a szegények aránya és a szegénység mélysége. A gazdasági visszaesés várható értékeinek figyelembevételével 2009 második negyedévtől az év végéig a szegények arányának közel 70 százalékos, a szegénységi rés növekedésének pedig 13 százalékos növekedésére kell számítani. 2010 második felétől azonban a gazdasági helyzet javulásával várhatóan a szegénység növekedésének folyamata is megállítható lesz.

A szegénység nemcsak a szükséges jövedelem hiányát jelenti. Számos egyéb kockázati tényezője is jelen van a régióban. Az alacsony jövedelemszint összefüggésbe hozható többek között a munkanélküliek és azon belül is a tartósan munkanélküliek magas arányával, a lakóközösség elmaradottságával, az alacsony iskolai végzettséggel, valamint az időkorúak magas arányával. A munkanélküliségi ráta és a tartósan munkanélküliek aránya a régióban az országos értéket meghaladja. A nagyarányú munkanélküliséggel sújtott kistérségekben ezzel szoros összefüggésben az elvégzett átlagos osztályszám rendkívül alacsony. Bár a 20-24 évesek körében a régiókban kiemelkedően magas az egyetemre, főiskolára járók aránya, a vonzó munkalehetőségek hiánya miatt a megye népességmegtartó ereje rendkívül kicsi. Az elvándorlás elsősorban a magas iskolai végzettségűek körében jelentős, ami a munkaerő átlagos képzettségi szintjét jelentős mértékben csökkenti.

Felhasznált irodalom

- Adams, Richard H. Jr. (2003): *Economic Growth, Inequality and Poverty*; Policy Research Working Paper, World Bank.
- Adelman, Irma és Cynthia T. Morris (1973): *Economic Growth and Social Equity in Developing Countries*. Stanford: Stanford University Press.
- Interjú Spéder Zolt szociológussal; Amarodrom, 2002. július.
- Bokor Ágnes (1987): *Szegénység a mai Magyarországon*; Magvető Kiadó, Budapest.
- Bourguignon, François (2002): *The Growth Elasticity of Poverty Reduction: Explaining Heterogeneity Across Countries and Time Periods*; Delta Working Paper.
- Chenery, Hollis, Montek Ahluwalia, C. L. G. Bell, John Duloy és Richard Jolly (1974): *Redistribution with Growth*. New York: Oxford University Press.
- Csité András – Németh Nándor (2007): *Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei*; Budapesti Munkagazdasági Füzetek; Budapest.
- Darók Ildikó (2006): *Szegények, munkanélküliek, hajléktalanok*; 2009. május 29.; http://mek.niif.hu/03400/03477/pdf/3_szegeny.pdf;
- Deaton, Angus (2001): *Counting the Poor: Problems and Possible Solutions*; World Bank Research Observer; Vol. 16, No. 2; pp.125-147.
- Deiningen, Klaus és Lyn Squire (1996): *A New Data Set Measuring Income Inequality*; World Bank Economic Review, Vol. 10, No. 3. pp. 565-591.
- Dollar, David és Aart Kray (2001): *Growth is Good for the Poor*. World Bank Policy Research Working Paper # 2587, Washington DC: World Bank.
- Fazekas Károly – Köllő János (szerk.) (2008): *Munkaerőpiaci tükrök 2008*; MTA Közgazdaságtudományi Intézet; Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.
- Februári inflációs jelentés inflációs és GDP-alap előrelételezése*; MNB kiadvány.
- Gábor András – Szívós Péter (2002): *A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete*; In: Társadalmi Riport 2002, TÁRKI, Budapest; pp.42-59.
- Havasi Éva (2002) *Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon*; Szociológiai Szemle; 12. évf., 4. sz. pp.51-71.

- Hegedűs Péter – Monostori Judit (2005): *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés mérőszámai 2005, Elméleti megalapozás*; KSH Népeségtudományi Kutató Intézet; pp. 34-45.; pp.56-61.
- Kanbur, S. M. Ravi (1987): *Measurement and Alleviation of Poverty: With an Application to the Effects of Macroeconomic Adjustment*; Staff Papers – International Monetary Fund, Vol 34, No. 1, pp. 60-85.
- Kapros Tiborné (1997): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye társadalma és gazdasága*, KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc.
- Kapros Tiborné (1998): *Kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*, Területi Statisztika, 3. szám, pp. 223-238.
- Kapros Tiborné (2001): *Vállalkozási övezetek Észak-Magyarországon*, Területi Statisztika, 4. szám, pp. 344-353.
- Kemény István (2003): *Válság után - Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek*; Szocháló Társadalomtudomány on-line, 2003. július 7., <http://www.szochalo.hu/hireink/article/106063/3218/page/1/>; 2009. május 29.
- Kuznets, Simon (1955): *Economic Growth and Income Inequality*; American Economic Review pp.1-28.
- Klára Tóth Szita, Adrienn Buday-Malik (2006): *The county of Borsod-Abaúj-Zemplén: on the way to sustainability?*; European Integration Studies, Miskolc, Volume 5. Number 1. pp. 31-57.
- Kocziszky György (2001): *Gondolatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági helyzetéről az ezredfordulón*; In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón, Miskolc, Szerkesztette: Kocziszky György és Lórántné Orosz Edit, pp. 5-9.
- KSH Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád Megyei Igazgatóságai (2000): *Magyarország kistérségei 5, Észak-Magyarország*, KSH; Miskolc, Eger, Salgótarján.
- Lórántné O. E. – Simkó J. (2001): *A foglalkoztatási és a munkanélküliségi helyzet alakulásának jellemzői és befolyásolásának lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón, Miskolc, 2001, Szerkesztette: Kocziszky György és Lórántné Orosz Edit, pp.5-9.
- Tóth István János (2003): *Észak-Magyarország gazdasági helyzete, 1990-2001*; Adatok, tendenciák, elemzések; Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáselemzési Intézet.
- Ravallion, M. – S. Chen (1996): *What Can New Survey Data Tell Us about Recent Changes in Distribution and Poverty?*; World Bank Policy Research Working Paper, 1694.

Péter Zsolt

Az Észak-magyarországi régió turizmusának esélyei a globális gazdasági válság időszakában

A válság turizmusra gyakorolt hatásairól számos, elemzés, tanulmány, újságcikk készült annak kirobbanása óta (többségük a tömegturizmus által leginkább érintett térségekre vonatkozik). A tanulmányom a válságnak az Észak-magyarországi régió turizmusára gyakorolt hatásait vizsgálja. Következtetései a korábbi évek tendenciáira, a turizmussal kapcsolatos szakmai fórumok értékelésire, ill. statisztikai adatokra támaszkodik.

Kulcsszavak: turizmus, válság, kereslet, kínálat.

„A turizmus az utóbbi évtizedek dinamikusan növekvő gazdasági szektora. A nemzetközi turistaérkezésekből származó jövedelem, jelentős mértékben hozzájárul az érintett területek foglalkoztatottságához. Az ötvenes évek elejétől napjainkig a nemzetközi utazások száma 25-szörösére, az utazásokból származó árbevétel pedig több mint 200 szorosára növekedett.” (Parrilla, Font, Nadal 2007. 209. old).

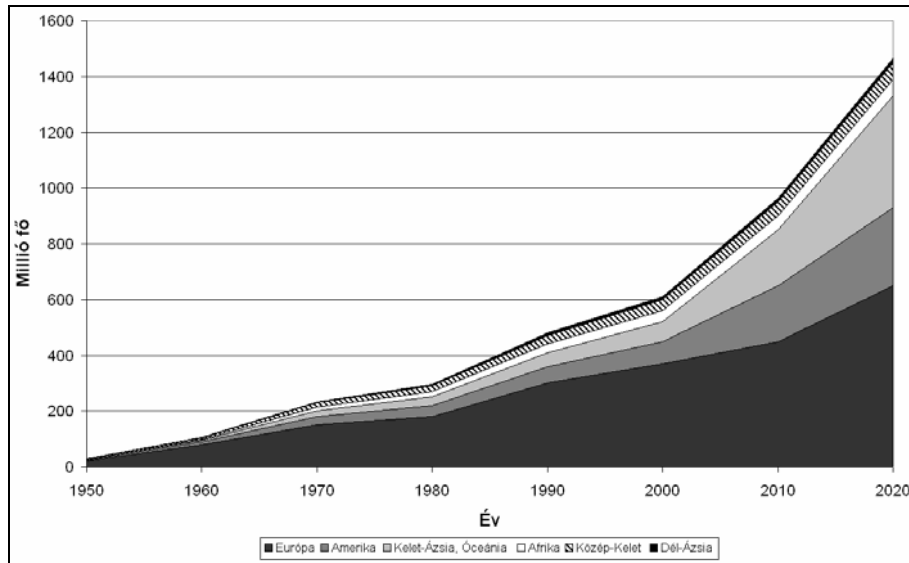
Az utóbbi években számos turizmussal foglalkozó elemzésben a fenti idézethez hasonló értékelés olvasható. Kérdés, hogy néhány év múlva is megállják-e a helyüket ezek a megállapítások. A válasz nem egyszerű, hiszen a turizmus napjainkra a globális gazdaság integráns része. Ennek megfelelően tendenciái a turisztikai ágazatra is hatással vannak.

A globális gazdasági válság kirobbanását követően a kedvezőtlen világgazdasági, ill. az ezektől csak részben függő makrogazdasági helyzet turizmusra gyakorolt hatásai kiemelt figyelmet kapn(t)ak hazánkban. Nem is lehet ez másképp, hiszen egy olyan ágazat, amely közel tíz százalékkal részesedik a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értékéből, amely árbevételének nagyobb része más, válság sújtotta országok állampolgáraitól származik, biztosan nem maradhat érintetlen egy olyan országban, ahol a GDP több mint hét százalékkal zsugorodott a Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb (2009. augusztus) jelentése alapján.

Előzmények

Az elmúlt évtizedekben (elsősorban a hetvenes évektől) a nemzetközi turizmus a reáljövedelmek növekedésének, a szabadnapok számának bővülésének, a más népek, tájak megismerése iránti igény megerősödésének, valamint a közösségi (elsősorban légi) közlekedés fejlődésének köszönhetően szinte töretlen növekedési pályán mozgott.

A hosszú évtizedek kedvező tapasztalatai alapján számos a vendégforgalom alakulására vonatkozó prognózis készült. A legismertebb ezek közül a Turizmus Világszervezete (WTO) által elkészített előrejelzés (1. ábra).

1. ábra: Nemzetközi turistaérkezések száma
 Forrás: Turizmus Világszervezete (WTO) statisztikai adatbázisa

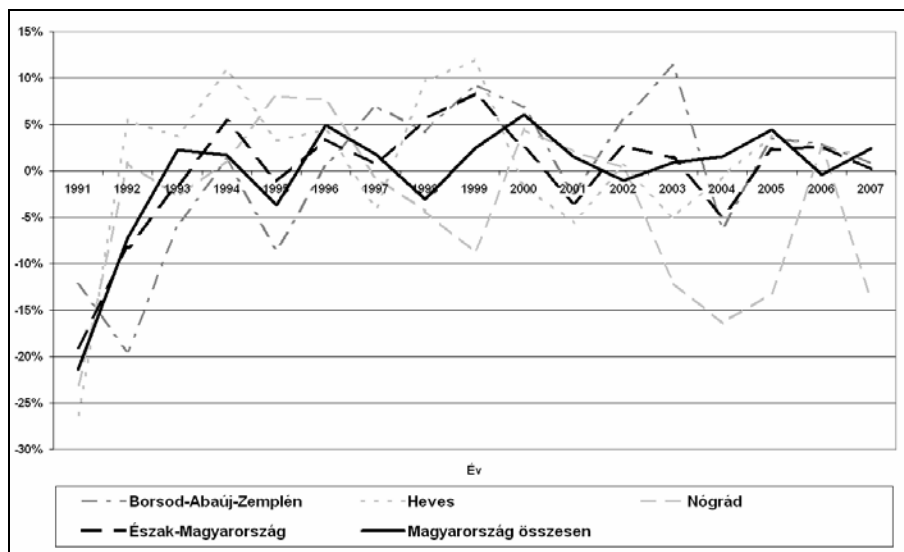
Az utóbbi évek tendenciái alapján a WTO előrejelzése az ágazat közel exponenciális növekedését prognosztizálta. Azt feltételezte, hogy a turizmus növekedési üteme a feltörekvő piacok esetében rendre meghaladja a már fejlett turizmussal rendelkező térségek (pl. Európa, Észak-Amerika) piacainak bővülését (Yearbook of Tourism Statistics, 2009).

A elmúlt időszak válságai (olajválságok, 2001. szeptember 11-i terrortámadások) néhány évre visszavetették a korábbi növekedési ütemet, de a kiváltó okok megszűnésével az ágazat dinamikája visszatért a korábbi évek tendenciáihoz (az utóbbi években ez 4-5 %-os globális növekedést jelentett) (Yearbook of Tourism Statistics, 2009).

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján feltételezhető, hogy hosszú távon (a jelenlegi válságot követően) a nemzetközi turizmus ismét növekedésnek indul. Kérdéses azonban, hogy a vendégforgalom a korábban prognosztizált, vagy egy módosult növekedési pályának megfelelően alakul?

Hazánk turizmusa a rendszerváltozást megelőző időszakban, a nemzetközi turisztikai környezettől némileg elzártan egyfajta „burokban” fejlődött. A globális gazdaságban megfigyelhető válságok kevésbé és időben késleltetve éreztették hatásaikat, ami a turizmus (túlkereslet miatt) „növekedésre ítélt” ágazatát kevésbé érintette.

A „burok” kipukkadt, amint hazánk turizmusa a határok átjárhatóságával fokozottabban ki lett téve a nemzetközi versenynek. A helyzetet tovább rontott, hogy hazánk jelentős mértékű gazdasági visszaesést (ugyanilyen irányú vásárlóerő csökkenéssel együtt) élt meg a 1990-es évek elején (2. ábra).

2. ábra: A vendégéjszakák számának változása az előző évhez képest
 Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

A két hatás eredőjeként 1990-hez képest, egy év alatt hazánkban 20,4 %-al csökkent a vendégéjszakák száma (a belföldi 30,4, a külföldi 14,5 %-al) a kereskedelmi szálláshelyeken.

1993-ra az ágazat magához tért. Ezt követően néhány év kisebb mértékű forgalomcsökkenésétől eltekintve a turizmus bővülése figyelhető meg.

Hazánk turisztikai kínálata a nemzetközi turisztikai piac része, élesedik a verseny, köszönhetően a környező országok fejlődő turisztikai kínálatának. A válság hatására a verseny további erősödése várható. Ennek következtében a piaci pozíciók jelentős mértékű átrendeződése is bekövetkezhet.

Gazdaságunk versenyképessége jelenleg, az Európai Unióban (még az újonnan csatlakozottak körében is) a sereghajtókhoz tartozik (Matolcsy 2008). Versenytársaink komoly lépéseket tettek a válság kedvezőtlen hatásainak kivédésére, mérséklésére.

A turizmus nemzetközi és hazai makrogazdasági környezete

„A világgazdasági válság és a turizmus” témakörében a Magyar Turizmus Zrt. 2009. augusztusáig összesen 11 (a külképviseletek segítségével készített) tanulmányt tett közzé a szakemberek tájékoztatására. A sorozat első számában szinte kizárólag negatív tartalmú a gazdaságot, ill. a turizmust érintő megállapításokat lehetett olvasni. Egyértelmű recesszióról szóltak a márciusban, áprilisban, illetve májusban megjelent tájékoztatók. A negatív folyamatok lassulásáról, a növekedés első jeleiről először a júniusban megjelent számban olvashattunk. A turizmus „válság-szakirodalmából” mindenekelőtt ezen elemzések megállapításaiból kívánok néhány gondolatot kiemelni.

A megállapítások két csoportba sorolhatók. Az első csoportba hazánk turizmusát potenciálisan segítő, a második csoportba a forgalomcsökkenést okozó megállapításokat sorolhatók.

A hazai turizmust segítő tényezők

A lanyhuló keresletet elsősorban a távoli (de nem exkluzív) desztinációk szenvedhetik meg (pl.: Thaiföld vagy a Karibi szigetek).

A valutaárfolyam a külföldi turisták számára kedvező alakulása hozzájárulhat az utazási hajlandóság növekedéséhez.

A jól átgondolt üzleti modellel rendelkező fapados légitársaságok forgalmának növekedése várható, miközben a legnagyobb európai repterek forgalma jelentősen visszaesett. Tovább növelte piaci részesedését az easyJet. Bevétele 12 százalékkal emelkedett az egy évvel korábbihoz képest [www.gazdasagradio.hu].

A turisták takarékoságának köszönhetően nő az olcsóbb desztinációk népszerűsége, a középkeletre utazók szállodák forgalmának erősödése várható a 4-5 csillagos szálláshelyek forgalmának rovására.

Egyre többen választják a légi közlekedés helyett az autós utakat. A turisták a kedvező ár/érték arányú ajánlatokat keresik (2009 a nagy kiárúsítások, a last-minute akciók éve).

A legnagyobb utazási irodák kevésbé érzik a piac zsugorodását, mert tehetősebb utazóközönségük továbbra is igénybe veszi szolgáltatásaikat, legfeljebb az uticélok, ill. az utazásra fordított összeg változik. Sokan a külföldi uticélok helyett, kifejezetten belföldi üdülést terveznek.

A Wanderlust Travel Magazine felmérése szerint Magyarország a legolcsóbb desztináció Európában (és a harmadik legolcsóbb a világon) (www.wanderlust.co.uk). A hírt a legnagyobb svéd napilapok is publikálták (A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. április 30.).

A hazai turizmust hátráltató tényezők

A WIFO (Austrian Institute of Economic Research) gazdaságkutató intézet prognózisa szerint 2009-ben a globális turizmus 1-2 %-os visszaesésre számíthat, ami elsősorban az észak-amerikai és az európai piacokat fogja érinteni. Európában átlagosan 5 %-os visszaesés várható, a nemzetközi turizmus szinte egyetlen desztináció és piaci szegmens esetében sem növekszik. Az üzleti utazások jelentős mértékű visszaesését jósolják. Az utazások lefoglalása egyre későbbre tolódik, nő a last-minute utak aránya. A 4-5 csillagos szállodák forgalmának drasztikus csökkenése várható. Néhány szállodalánc szállodáinak visszaminősítését (5 csillagosról négy csillagosra), szolgáltatásai körének szűkítését tervezi.

A fenti összeállításból látható, hogy a válság komplex jelenség, a negatív tényezők mellett biztató tendenciák is megfigyelhetők. Kérdés, hogy mi lesz a hatások eredője? A választ csak pontos statisztikai adatok birtokában tudnánk megadni, ezek hiányában a válság jelenségeinek összevetése a korábbi évek tendenciáival, ill. a már rendelkezésre álló statisztikák segíthetnek.

Hazánk turisztikai versenytársainak válaszai a válságra

A fentiekben túl fontosak versenytársainak reakciói, ami nagymértékben hozzájárulhat a turisztikai piac átrendeződéséhez. A válságjelenségekre adott válaszok, a válságot követő időszak fejlődésére is kihathatnak. A turisztikai vállalkozások életben tartása elemi érdek, mivel a turisztikai tevékenységek megszűnése egyik pillanatról a másikra bekövetkezhet, miközben egy induló vállalkozás felfutásához jó néhány év szükséges.

- Szlovákiában kevesebb társadalombiztosítási járulékot fizetnek a vállalatok és az iparendéellyel rendelkező egyéni vállalkozók. A szlovák gazdasági miniszter javasolta

- az ÁFA 19 %-ról 10 %-ra történő csökkentését, mérséklék a társasági adókat a turizmusban, adómentes üdülési csekket kívánnak bevezetni, kedvező részmunkaidős feltételeket alakítanak ki (A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. március 31.).
- Romániában sürgősségi kormányhatározat hoztak az adómentes üdülési csekk bevezetésére. Az üdülési csekk bevezetésétől a belföldi turizmus fellendülését és a gazdaság kifehérítését várják. A Romániai Utazási Irodák Egyesülete átfogó kampányt kezdeményezett annak érdekében, hogy azonosítsa azokat a turisztikai létesítményeket, ahol súlyos hiányosságok vannak az illemhelyekhez való hozzáférés tekintetében. [A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. március 31.]
 - Horvátország új akciótervvel szeretne a 2008-as szezonhoz hasonló eredményeket elérni.
 - Az Osztrák Hotel- és Turizmus Bank (Österreichische Hotel und Tourismusbank) 140 millió eurós hitelkeret-megállapodást írt alá az Európai Beruházási Bankkal (EIB). A hitelkeretből kedvezményes, hosszú lejáratú támogatási forráshoz juthatnak a turizmusban működő vállalkozások a szolgáltatások színvonalának javításához érdekében (A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. június 2.).
 - Csehországban csökkentették az éttermi szolgáltatások ÁFA tartalmát.
 - Olaszországban fontolóra vették a turisztikai minisztérium ismételt felállítását, (házánkban a turizmust szakállamtitkárság irányítja). Az olasz kormány és bankszektor közötti megállapodásnak köszönhetően összesen 1,6 milliárd euró áll rendelkezésre banki hitelek formájában a turisztikai beruházások fejlesztésre. Több tartományban pénzügyi alapok létrehozására került sor a turisztikai vállalkozások megsegítésére. Az olasz kormány a magyar üdülési csekkhez hasonló utazási bonuszt fog bevezetni. Umbria tartományban a szállodaszövetség és a tour-operatorok szövetségének összefogásával a családoknak szóló utazási kedvezmény biztosítanak. A kedvezmény meghatározott időpontokra érvényes, ennek keretében a családok a felnőtteknek szóló árból kedvezményt kapnak, míg a gyerekeknek ingyenes tartózkodást biztosítanak (A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. február 23.).
 - A nyár elejétől 5,5 % lesz a francia vendéglátásban az ÁFA kulcs mértéke. A francia köztársasági elnök bemutatta a „Grand Paris” elnevezésű városfejlesztési projektet. Az elképzelések szerint 2012-ben beinduló beruházások keretében 35 milliárd eurót költhetnek a közlekedési struktúra átalakítására, fejlesztésére, új rendszerek kiépítésére (A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. május 19.).
 - A spanyol miniszterelnök bejelentette, hogy kormánya 100 %-ban visszatéríti azon légitársaságok számára a reptéri illetéket, amelyek az év második felében több utast hoznak Spanyolországba, mint a 2008-as év azonos időszakában (A világgazdasági válság és a turizmus. 2009. június 2.).

Versenytársaink nem tétlenek! Több országban is csökkentették (vagy tervezik) a turisztikai szolgáltatások ÁFA tartalmát, adókedvezményeket nyújtanak a turisztikai vállalkozásoknak, adómentes üdülési csekket vezetnek be (sürgősségi jelleggel), növelik a turizmus fejlesztésére fordítható támogatások összegét.

Hazánk ezzel szemben (az általános ÁFA növelés keretében) megemelte a turisztikai szolgáltatások ÁFA tartalmát, megszüntette (2010. január 1-től) az üdülési csekk adómentességét, nehéz helyzetbe hozva ezzel a sok esetben forgalmuk nagyobb részét üdülési csekkben realizáló vállalkozások sokaságát. Megítélésem szerint, bár a makrogazdasági válság terheit minél szélesebb adófizetői körben kell szétteríteni, mégis a foglalkoztatottak több mint 10 %-ának (többnyire alacsony jövedelmű) munkát adó, nagyon sérülékeny turisztikai szektor versenyképességének ilyen mértékű rontása katasztrófális hatásokat eredményezhet.

A turizmus keresletének hazai és térségi tendenciái

Tanulmányom második részében a korábbi évek tendenciáit elemzem az Észak-magyarországi régióra vonatkozóan, amit összehasonlítok a turizmus hazai illetve nemzetközi válságtényezőivel.

Megállapításaimhoz idősoros (1990-től 2007-ig terjedő időszakra vonatkozó) adatokat használok, ill. shift-share elemzés segítségével a térségek versenypozícióit, az ágazat szálláshelykínálatának szerkezetét érintő kérdéseket tárgyalok.

1. táblázat: Belföldi vendégéjszakák száma az Észak-magyarországi régióban

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Borsod-Abaúj-Zemplén	534183	465136	391564	350751	351352	344208	351828	387399	410736
Heves	429464	291032	352562	368113	442210	469445	479758	462255	490885
Nógrád	166651	134378	137100	131790	133417	152261	167314	164941	155418
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>1130298</i>	<i>890546</i>	<i>881226</i>	<i>850654</i>	<i>926979</i>	<i>965914</i>	<i>998900</i>	<i>1014595</i>	<i>1057039</i>
Magyarország összesen	8768031	6094892	5917025	6183877	6437628	6342347	6466235	6790834	6778163
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Borsod-Abaúj-Zemplén	462344	505147	492507	537205	602550	559202	590208	601479	608988
Heves	564004	544004	507121	536050	537809	535253	547930	584738	596411
Nógrád	140251	148755	153762	153902	136124	112579	96469	98602	86316
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>1166599</i>	<i>1197906</i>	<i>1153390</i>	<i>1227157</i>	<i>1276483</i>	<i>1207034</i>	<i>1234607</i>	<i>1284819</i>	<i>1291715</i>
Magyarország összesen	7384344	7855494	7753878	8088966	8570776	8391374	8958459	9606135	9957726

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

A turizmussal kapcsolatos térségi folyamatok vizsgálatakor elengedhetetlen azok eltérő jellegzetességei miatt a belföldi és külföldi vendégforgalom önálló vizsgálata.

A belföldi vendégforgalom esetében a rendszerváltozást követő visszaesés után 1993 jelentette a fordulópontot, majd ezt követően (egy-két év kisebb mértékű csökkenésétől eltekintve) töretlen növekedésről számolhatunk be. Régióink megyéi (köszönhetően a külföldi vendégek kis arányának) is az összesített értékekhez hasonlóan teljesítettek (1. táblázat).

Jelentős mértékben különbözött ettől a külföldi vendégforgalom alakulása, ami 1990-ről 1992-re „mindössze”, 23,6 %-os csökkenést mutatott a belföldi vendégforgalom 32,5 %-os szűküléséhez képest. A külföldi vendégéjszakák esetében is 1993 volt a fordulópont, azonban ezt követően nem beszélhetünk egyértelmű tendenciákról mivel a külföldi vendégforgalom 1992-től a 10 millió feletti értéken stabilizálódott (2. táblázat).

A külföldi vendégéjszakák száma régióinkban folyamatosan csökken. A 2007-es érték már csak 47,4 %-a az 1990-es év teljesítményének. Mindhárom megyében töretlen csökkenés figyelhető meg a külföldi vendégforgalom esetében.

Az országos tendenciáknak megfelelően (néhány éves késéssel) régióinkban is megfigyelhető a szállodai vendégéjszakák számának, és kereskedelmi vendégéjszakákon belüli arányának növekedése. Nógrád megye 1996-tól tartó tendenciózus forgalomcsökkenése mellett, a másik két megyében a régiós folyamatokhoz hasonló tendenciák figyelhetők meg (3. táblázat).

A külföldi és az összesített értékek összevetése alapján megállapítható, hogy a hazai turizmus növekedésének forrása „endogén” azaz egyértelműen a belföldi turizmus megerősödésének köszönhető. Régióink esetében ez különösen igaz, mivel az utóbbi évek vendégforgalmának kismértékű növekedése, csökkenő külföldi vendégforgalom mellett valósult meg. Kirajzolódnak a turizmus „növekedésének határai, hiszen a belföldi turizmus bár jelentős tartalékokkal rendelkezik, de növekedése korlátos.

2. táblázat: Külföld vendégéjszakák száma az Észak-magyarországi régióban

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Borsod-Abaúj-Zemplén	263203	234644	172323	180592	186315	147654	142930	141937	140607
Heves	213407	182914	147140	150617	132777	124725	141002	133421	162563
Nógrád	35519	21209	19771	20831	20903	14607	12337	13454	15204
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>512129</i>	<i>438767</i>	<i>339234</i>	<i>352040</i>	<i>339995</i>	<i>286986</i>	<i>296269</i>	<i>288812</i>	<i>318374</i>
Magyarország összesen	13618495	11501013	10397542	10501658	10536133	9997713	10675519	10655647	10137686
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Borsod-Abaúj-Zemplén	140728	139282	136199	126141	135822	133095	126817	136240	135146
Heves	167688	175521	172468	147451	111766	110043	121672	101344	100463
Nógrád	15317	13765	12301	12837	10546	10018	10061	10700	7781
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>323733</i>	<i>328568</i>	<i>320968</i>	<i>286429</i>	<i>258134</i>	<i>253156</i>	<i>258550</i>	<i>248284</i>	<i>243390</i>
Magyarország összesen	9942697	10513825	10894493	10360959	10040338	10508109	10778899	10045891	10170808

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

A keresletre vonatkozó megállapítások pontosításának egyik matematikai-statisztikai módszere a shift-share elemzés. A shift-share elemzés alkalmas a turizmus térségi folyamatait jellemző összetevők elkülönítésére (4. táblázat).

Az „*összes hatás*” adott térség (régió) teljesítményének eltérése attól az értéktől, ami az országos átlagos teljesítményváltozás mellett elvárható lenne. Jelen esetben az „*összes hatás*” megmutatja, hogy a régiókban eltöltött vendégéjszakák számában bekövetkezett változás (2000-ról 2007-re) mennyivel tér el attól az értéktől, mintha minden régióban az országos változás értéke lenne tapasztalható.

A „*területi hatás*” a szálláshely kategóriák esetében (pl szállodák) az jelenti, hogy mennyivel tér el a szállodák vendégéjszakáinak száma attól az értéktől, ami az átlagos régiós dinamika mellett feltételezhető. A szálláshely kategóriákra vonatkozó értékek összegzésével kapjuk az adott térségre vonatkozó ún. „*területi hatást*”, ami a térségi előnyöket, ill. hátrányokat jelenti.

Az „*ágazati hatás*” az „*összes hatás*” és a „*területi hatás*” különbsége, amely a turizmus szálláshely kínálatának szerkezeti előnyeiként, ill. hátrányaiként értelmezhető.

A KSH adatai alapján, Magyarországon 2000-ben a turisták összesen 18.369.319 2007-ben 20.128.534 vendégéjszakát töltöttek, ami 9,6 %-os növekedést jelent. 2000-ben a vendégéjszakák 62,5 %-a szállodákban, 12 %-a panziókban, 5,3 %-a turistaszállásokon, 3,9 % ifjúsági szállókban, 5,2 %-uk üdülőházakban, 11,8 % kempingekben realizálódott. 2007-re a szállodák aránya 70,2 %-ra növekedett elsősorban a turistaszállások és a kempingek forgalmának rovására. A folyamatot - figyelembe véve, hogy a vendégéjszakák összesített értékei abszolút értékben növekedtek - pozitív módon értékelhetjük, mivel a vendégforgalom a

magasabb kategóriájú szegmensekben növekedett, ami valószínűsíti a fajlagos bevételek (egy vendégéjszakára/napra jutó) országos szintű növekedését.

3. táblázat: Vendégéjszakák száma a szállodákban, az Észak-magyarországi régióban

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Borsod-Abaúj-Zemplén	239542	166816	116408	119798	160929	159508	169050	159560	157928
Heves	165276	154386	173751	241994	348274	343314	364034	346674	385253
Nógrád	40808	29365	40492	42214	47611	58064	66149	60132	52458
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>445626</i>	<i>350567</i>	<i>330651</i>	<i>404006</i>	<i>556814</i>	<i>560886</i>	<i>599233</i>	<i>566366</i>	<i>595639</i>
Magyarország összesen	7748564	7100628	7407930	8281692	9267962	9186920	9833845	10108343	10491006
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Borsod-Abaúj-Zemplén	207224	211833	199908	202213	218929	220356	211593	247212	273546
Heves	410729	405423	394092	375609	344412	357730	400453	413319	446485
Nógrád	44859	35200	33527	27932	23948	22160	31324	24548	27639
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>662812</i>	<i>652456</i>	<i>627527</i>	<i>605754</i>	<i>587289</i>	<i>600246</i>	<i>643370</i>	<i>685079</i>	<i>747670</i>
Magyarország összesen	10798198	11480284	11625638	11680842	11698560	12638477	13598733	13700998	14128626

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

Az Észak-magyarországi régió összesített vendégforgalmának 2000 és 2007 közötti növekedése meg sem közelítette az országos 9,6 %-ot, ami a régiók körében relatív pozícióromlást jelentett.

A vizsgált időszakban, a szállodákban 14,6 %-al az ifjúsági szállásokon 69,9 %-al nőtt, a panziókban jelentéktelen, a turisztaszállásokon, üdülőházakban és kempingekben jelentős, 23,6, 14,5 illetve 30,8 %-os csökkenés volt megfigyelhető.

A régióakra kevésbé jellemző a magasabb kategóriájú szállások kínálatának irányába történő átrendeződés. Annak ellenére, hogy a régiókban nőtt a szállodákban (+14,6 %) és az ifjúsági szállásokban (+69,9%) eltöltött vendégéjszakák száma, annak növekedése csak az ifjúsági szállások esetében haladta meg az országos dinamikát (-0,4 %). Jelentős eredményeket csak az ifjúsági szállások könyvelhetnek el, melyek vendégforgalma több mint 69,9 %-al nőtt, a többi szegmensekben lényegében az országos értékekhez hasonlóan csökkent a vendégforgalom.

A shift-share elemzés eredményei szerint a régió turizmusának növekedésének dinamikája elmarad az országos értéktől (-137558 vendégéjszaka az országos növekedési szintet feltételezve), amelynek egyaránt vannak térség adottságaiban (-49841) illetve az ágazat szerkezetében rejlő (-97718) okai.

4. táblázat: A vendégéjszakák száma szerint elvégzett shift-share elemzés összefoglaló adatai Magyarországi régióiban (2007/2000)

	<i>a szállodákban</i>	<i>a panziókban</i>	<i>a turista-szállásokon</i>	<i>az ifjúsági szállókban</i>	<i>az üdülőházakban</i>	<i>a kempingekben</i>	Sr területi	Sa ágazati	Si összes
Közép-Magyarország	326998	-34688	-30431	99652	-25697	514	336347	519627	855974
Észak-Alföld	217185	9463	3676	11821	33826	59711	335682	-51632	284050
Dél-Alföld	8753	-14867	43928	12194	32620	28469	111096	-23949	87147
Nyugat-Dunántúl	-41076	-7319	-85487	7763	-21598	60930	-86786	23735	-63052
Észak-Magyarország	-55299	-20912	-1527	42341	-12660	-1784	-49841	-87718	-137558
Közép-Dunántúl	-62848	49587	43683	-74873	1936	-73106	-115620	-284192	-399813
Dél-Dunántúl	-393712	18735	26159	-98898	-8427	-74734	-530878	-95871	-626749

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

5. táblázat: A vendégéjszakák száma szerinti összes, területi és ágazati hatás területi eloszlása Magyarországi régióiban (2007/2000)

	Si+	Si-	Sr+	Sr-	Sa+	Sa-
Közép-Magyarország	69,8%		42,9%		95,6%	
Észak-Alföld	23,1%		42,9%			9,5%
Dél-Alföld	7,1%		14,2%			4,4%
Nyugat-Dunántúl		5,1%		11,1%	4,4%	
Észak-Magyarország		11,2%		6,4%		16,1%
Közép-Dunántúl		32,6%		14,8%		52,3%
Dél-Dunántúl		51,1%		67,8%		17,6%
Ország összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

Regionális összehasonlításban „az összes hatás” pozitív értékeinek túlnyomó többsége (69,8 %) a Közép-magyarországi régióban, kisebb része az Észak-alföldi régióban (23,1 %), és a Dél-alföldi régióban (7,1 %) realizálódott, ezzel szemben az országos szinttől való lemaradás elsősorban a Dél-dunántúli régióban (51,1 %), és a Közép-dunántúli régióban (32,6 %), (a két régió területén található a Balaton!) kisebb mértékben a Észak-magyarországi (11,2 %) és a Nyugat-dunántúli régióban (5,1 %) volt tapasztalható (5. táblázat).

A „területi hatások” esetében lényegében az „összes hatás” értékeihez hasonló számokkal találkozhatunk a különbséggel, hogy a pozitív értékek kisebb része jut a Közép-magyarországi régióra, nagyobb hányada az Észak-alföldi (42,9 %), és a Dél-alföldi régióra (14,2 %). A negatív értékek esetében sajnos ismét találkozhatunk régiókkal (6,4 %), a legnagyobb mértékű a Dél-dunántúli (67,8 %), Közép-dunántúli (14,8 %), és a Nyugat-dunántúli (11,1 %) régió részesedése.

Az „ágazati hatások” pozitív értékeinek szinte teljes egésze a Közép-magyarországi régióra jut (95,6 %), miközben a negatív értékek térben dekoncentráltak, legnagyobb részük a Dél-dunántúli (17,6 %), a Közép-dunántúli (52,3 %), illetve az Észak-magyarországi régióra (16,1 %) jut. Érdemes kiemelni, hogy a negatív „területi és ágazati” hatások esetében a Dél-dunántúli, a Közép-dunántúli régió helyzete fordított: a Dél-dunántúli régióban a kedvezőtlen területi, míg a Közép-dunántúli régióban az szerkezeti problémák dominálnak.

6. táblázat: A vendégéjszakák száma szerint elvégzett shift-share elemzés összefoglaló adatai az Észak-magyarországi régióban (2007/2000)

	<i>a szállodákban</i>	<i>a panziókban</i>	<i>a turista-szállásokon</i>	<i>az ifjúsági szállókban</i>	<i>az üdülő-házakban</i>	<i>a kempingekben</i>	Sr területi	Sa ágazati	Si összes
Borsod	12846	6813	11621	54087	2356	8382	96106	-58117	37989
Heves	-52463	5666	-11355	3234	-7975	-9421	-72315	-19244	-91559
Nógrád	-15681	-33391	-1793	-14980	-7040	-745	-73631	-10357	-83987

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

Tovább árnyalhatóak a régió vendégforgalmának folyamatai, amennyiben az elemzést megyei szinten is elvégezzük. A megyék közül egyedül Borsod-Abaúj-Zemplén megye vendégforgalmának növekedése haladta meg az országos átlagot (29,1 %), Heves megyében enyhe (-3,9 %) Nógrád megyében drasztikus (42,1 %) csökkenés volt tapasztalható (6. táblázat).

Borsod-Abaúj-Zemplén megye minden szálláshely típus esetében az országos szintet meghaladó növekedési ütemet tudott felmutatni, figyelemre méltó az ifjúsági szállások 640 %-os növekedése. Különösen fájó a régió szempontjából Heves megye térszerte a szállodai vendégéjszakák esetében az országos növekedéshez képest (-52473) (7. táblázat). Nógrád megye a vendégforgalom tekintetében tovább marginalizálódik, minden kereskedelmi szálláshely csoportokban legkevesebb 21,5 %-os csökkenés figyelhető meg (a kempingekben 70,5 %-os!).

Heves és Nógrád megyének negatív „összes hatás” értékének döntő többsége a „területi” tényezőknek köszönhető azaz, egyik megye sem volt képes megfelelő válaszokat adni a szállodák, illetve panziók vendégforgalmát pozitívan érintő fogyasztói szokások változásaira.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye az országos „összes hatás” 2,6 %-ából, a „területi hatás” pozitív részének 8,3 %-al részesedik, miközben a negatív „ágazati hatás” értéke is jelentős (-58117). Miközben a megye növekedése átlag feletti volt, a szálláshelyek szerkezetében bekövetkező kedvező országos tendenciák kevésbé jelentek meg.

Heves és Nógrád megye 6,3 és 5,7 %-al részesedik az „összes hatás” negatív értékeiből, amelyek elsősorban „területi” okokra vezethetők vissza.

7. táblázat: A vendégéjszakák száma szerinti összes, területi és ágazati hatás területi magoszlása a megyékben (%) (2007/2000)

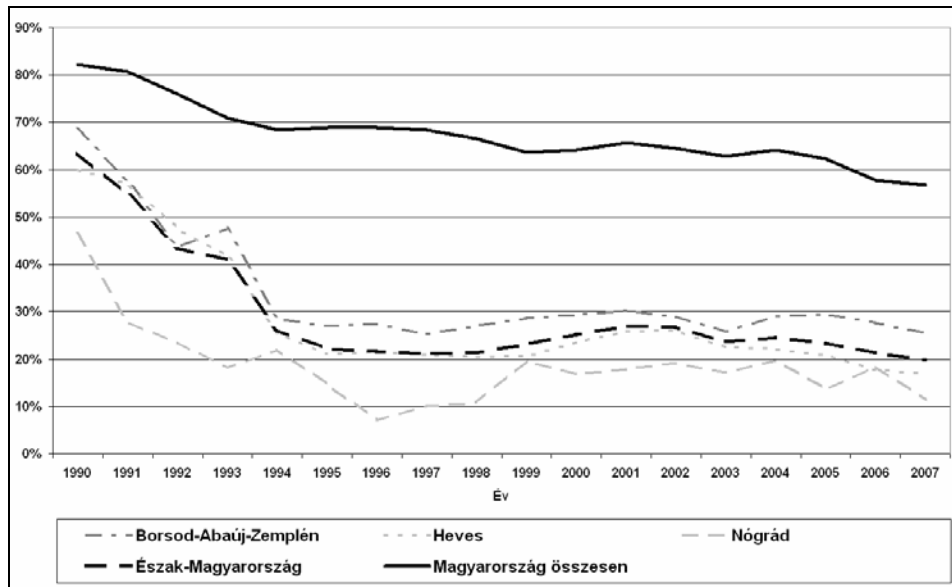
	Si+	Si-	Sr+	Sr-	Sa+	Sa-
Budapest	55,8		25,0		82,6	
Hajdú-Bihar	12,9		14,9		2,6	
Vas	5,2		11,1			8,2
Jász-Nagykun-Szolnok	4,6		11,1			9,5
Csongrád	4,5		7,0			2,4
Békés	3,6		3,0		2,8	
Pest	2,8		4,2			1,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,6		8,3			9,1
Tolna	2,5		3,6			0,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1,9		3,1			1,2
Zala	1,9			1,6	7,2	
Fejér	1,7		5,9			6,9
Komárom-Esztergom		1,6	2,9			8,8
Bács-Kiskun		2,2		0,4		4,2
Nógrád		5,7		6,4		1,6
Heves		6,3		6,3		3,0
Baranya		9,5		9,5		4,4
Győr-Moson-Sopron		11,4		17,0	4,7	
Veszprém		27,4		18,8		28,8
Somogy		35,9		40,0		9,9
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

A turizmus kínálatának hazai és térségi tendenciái

A turizmus keresletét jellemző legfontosabb mutatószámok kiértékelését követően, szükségesnek tartottam a turisztikai kínálat bemutatását, hiszen annak összetétele nagymértékben hozzájárulhat a válságjelenségek kivédéséhez, vagy azok elmélyüléséhez.

A turizmus fejlesztésével, fejlődésével kapcsolatban gyakran felmerülő kérdés, hogy azért alacsony a turisták száma, mert nincs elegendő, az igényeknek megfelelő szállás, vagy azért alacsony a szállásférőhelyek száma, mert kevés a térségbe érkező vendég. A kérdés e tanulmány segítségével sem válaszolható meg, azonban kutatási eredményeim adalékkul szolgálhatnak a kérdéskörrel kapcsolatos elképzelések bővüléséhez.

3. ábra: Külföldiek által eltöltött vendégéjszakák aránya a szállodákban

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

Szállodában megszállni Magyarországon 1990-ben még szinte kizárólag a külföldiek „privilegiuma” volt. Mindez manapság már egyáltalában nem állítható, hiszen 2007-re a vendégek közel 45 %-a hazai. Sajnálatos módon régióink „túlzottan is megelőzi” az országos tendenciákat, hiszen 2007-ben 20 % alatti volt a külföldiek aránya (3. ábra).

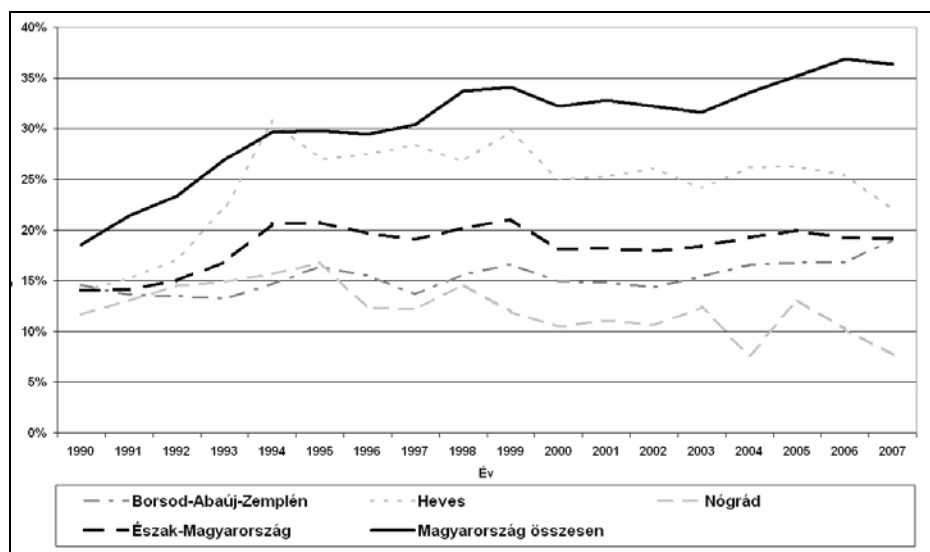
1990-től napjainkig hazánkban a szállodák szállásférőhelyeinek aránya a kereskedelmi szállásférőhelyekből 18 %-ról 36 %-ra emelkedett. Régióinkban ilyen dinamikus növekedés nem volt megfigyelhető (4. ábra).

Mivel a szállodák vendégforgalmának nagyobbik része a mai napig külföldi, fölmerül a kérdés, hogy a válság időszakában az esetleges külföldi vendégforgalom csökkenést képes lehet-e ellensúlyozni a hazai turisták preferenciáinak (külföldi úticélt belföldre cserélő) kedvező irányú változása.

2000-ben Magyarországon a kereskedelmi szállások férőhelyeinek száma 312.714, 2007-ben 314.742 volt, ami 0,6 %-os növekedést jelentett a vizsgált időszakban. A férőhelyek szálláshely-kategóriák szerinti megoszlása követte a turisták igényeinek változását. 32,3 %-ról 36,3 %-ra növekedett a szállodai férőhelyek aránya, elsősorban a kempingek férőhelyeinek a rovasára (32,8-ról 29,8-ra). Jelentősebb növekedés következett be az ifjúsági szállások (+8,8 %) férőhelyeinek számának esetében (igaz alacsony bázisról indulva).

A kínálattal kapcsolatos megállapításaim pontosítására, hasonlóan a keresleti vizsgálatokhoz, shift-share elemzést készítettem.

Régióink esetében a szálláshely-kínálat alakulása lényegesen eltér az országos tendenciáktól. A régió szállásférőhelyeinek bővüléséhez képest (+18,5 %), jelentősebb (+25,5 %-os) szállodai férőhelyszám növekedés ellenére, annak aránya mindössze 19,1 %-os volt (az országos 36,3 %-os értékhez képest) az összes férőhelyhez képest. A régióban az országos szinthez képest nagyobb a panziók, turistaszállások, ifjúsági szállók, üdülházak és kempingek férőhelyeinek aránya.

4. ábra: Szállodák szállásférőhelyeinek aránya a kereskedelmi szállásférőhelyekből
 Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

8. táblázat: A kereskedelmi szállások férőhelyeinek száma szerinti shift-share elemzés összefoglaló adatai Magyarország régióiban (2007/2000)

	<i>a szállodákban</i>	<i>a panziókban</i>	<i>a turista-szállásokon</i>	<i>az ifjúsági szállókban</i>	<i>az üdülőházakban</i>	<i>a kempingekben</i>	Sr területi	Sa ágazati	Si összes
Észak-Magyarország	722	-992	900	1403	-173	4969	6829	-858	5971
Észak-Alföld	934	-801	-445	955	154	4872	5669	-996	4673
Dél-Alföld	-103	-937	3528	492	-61	69	2988	-566	2422
Közép-Magyarország	2829	-338	-789	-991	-703	-2663	-2655	3252	597
Nyugat-Dunántúl	293	1381	-2437	408	-545	-923	-1824	4	-1819
Közép-Dunántúl	-834	755	150	-658	562	-3708	-3733	-1058	-4791
Dél-Dunántúl	-3841	932	-907	-1609	765	-2615	-7275	221	-7053

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

Régióink esetében az egyes kategóriákra jellemző országos dinamikához képest a szállodák, turistaszállások, ifjúsági szállók, és kempingek esetében figyelhetünk meg kedvezőbb

tendenciákat (8. táblázat). Érdekes kiemelni, hogy a szállodai férőhelyek számának 25,5 %-os növekedése jelentős mértékben meghaladta az országos bővülést (+13,5 %).

A férőhelyszám, mint a turisztikai kínálat kiemelten fontos eleme esetében elmondható, hogy a régiók között az Észak-magyarországi régió pozíciója javult a legnagyobb mértékben. A többi régióban a vizsgált időszakban tényleges csökkenésről csak a Dél-dunántúli (-10,5 %) a Közép-dunántúli (-7,8 %) és a Nyugat-dunántúli régió (-3,1 %) számolhat be

9. táblázat: A kereskedelmi szállások férőhelyeinek száma szerinti összes, területi és ágazati hatás területi eloszlása Magyarországi régiókban (2007/2000)

	Si+	Si-	Sr+	Sr-	Sa+	Sa-
Észak-Magyarország	43,7%		44,1%			24,7%
Észak-Alföld	34,2%		36,6%			28,6%
Dél-Alföld	17,7%		19,3%			16,3%
Közép-Magyarország	4,4%			17,1%	93,5%	
Nyugat-Dunántúl		13,3%		11,8%	0,1%	
Közép-Dunántúl		35,1%		24,1%		30,4%
Dél-Dunántúl		51,6%		47,0%	6,4%	0,0%
Ország összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

Az 9. táblázat értékei némileg árnyalják az elsöre rendkívül kedvező képet. Régiók pozitív „összes” illetve „területi” hatások értékekkel büszkélkedhet, azonban a szálláshelykínálat szerkezetének pozitív irányú változása elmarad az országos kínálat „megtisztulásának” mértékétől (a magasabb kategóriájú szálláshelyek irányába).

10. táblázat: A kereskedelmi szállások férőhelyeinek száma szerint elvégzett shift-share elemzés összefoglaló adatai az Észak-magyarországi régió megyéiben (2007/2000)

	a szálloda-ban	a panziókban	a turista-szállásokon	az ifjúsági szállókban	az üdülő-házakban	a kempingekben	Sr területi	Sa ágazati	Si összes
Borsod	981	-1012	1041	1523	272	1126	3930	-643	3287
Heves	0	455	-175	279	-316	3352	3596	-92	3504
Nógrád	-258	-435	34	-399	-129	490	-697	-123	-820

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

A férőhelyek számának növekedése a vizsgált időszakban az „összes hatás” értékének arányában leginkább az Észak-magyarországi (43,7 %) és Dél-alföldi régióban (23,2 %) volt megfigyelhető, miközben a férőhelyszám csökkenés 51,6 %-a a Dél-dunántúli és a Közép-dunántúli régióban (36,6 %) koncentrált. Érdekes kiemelni, hogy a férőhelyszám növekedése minden esetben (a Közép-magyarországi régió kivételével) negatív, míg a férőhelyszám csökkenés pozitív strukturális hatásokkal párosult.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a szállásférőhelyek számának csökkenése egyfajta strukturális „megtisztulással” párosul, miközben annak növekedése strukturális romlásokat is előidéz, ami a tökéllátottsággal kapcsolatos problémákra, illetve a fejlesztési források nem megfelelő felhasználására utalhat.

A megyei adatok tovább pontosítják az elemzések eredményeit. Régiók három megyéje közül kettőben az országos növekedéshez képest gyorsabban bővült a szállásférőhelyek száma.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében érdemes kiemelni, hogy a szállodák férőhelyeinek bővülése (+53,5 %) jelentős mértékben meghaladta az országos értékeket (+23,4 %), Heves megye növekedése elmaradt attól (+13,5 %), miközben Nógrád megye 40 %-os visszaesést mutatott (10 táblázat).

A kereskedelmi szállások férőhelyeinek száma szerint elvégzett shift-share elemzés esetében mindhárom megyében a „területi hatás” értékei (abszolút értékben) meghaladták az ágazati értékeket, azaz egyik megye sem tudta követni a kedvező, a szálláshelykínálat struktúráját jellemző országos folyamatokat.

A kereslet eddig vizsgált mutatóihoz képest (vendégéjszakák, külföldiek, belföldiek által eltöltött vendégéjszakák) jelentős eltérés mutatkozik az összes hatás értékeinek területi eloszlásában. A pozitív „összes hatás” értékeinek térbeli eloszlása egyenletesebb, míg a negatív értékek 89,2 %-ban öt megyére (Baranya, Somogy, Pest, Veszprém, Vas,) koncentrálnak. A „területi hatások” értékei az „összes hatáshoz” hasonlóan alakult, azzal a különbséggel, hogy a „területi hatások” esetében 13 megye részesedett a pozitív, 7 megye a negatív értékekből (11. táblázat).

11. táblázat: A kereskedelmi szállások férőhelyeinek száma szerinti összes, területi és ágazati hatás területi eloszlása a megyékben (2007/2000)

	Si+	Si-	Sr+	Sr-	Sa+	Sa-
Heves	15,1%		15,2%			2,3%
Borsod-Abaúj-Zemplén	14,2%		16,6%			16,0%
Csongrád	13,6%		14,7%			8,2%
Jász-Nagykun-Szolnok	9,1%		11,2%			13,2%
Budapest	9,0%		0,0%	4,6%	78,5%	
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8,3%		9,6%			9,1%
Zala	7,1%		6,4%		3,3%	
Fejér	6,9%		8,3%			9,0%
Békés	6,8%		6,1%		3,3%	
Tolna	5,6%		5,3%		1,3%	
Hajdú-Bihar	2,8%		3,2%			2,5%
Komárom-Esztergom	1,5%		3,1%			9,3%
Vas		0,9%	0,4%			7,2%
Nógrád		3,5%		2,9%		3,0%
Pest		6,4%		6,7%	2,2%	
Bács-Kiskun		9,9%		8,1%		9,2%
Baranya		11,4%		10,6%		3,1%
Győr-Moson-Sopron		14,1%		14,5%	4,0%	
Somogy		24,7%		25,4%	7,3%	
Veszprém		29,1%		27,1%		8,0%
Ország összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítások

Az ágazati hatások pozitív értékei túlnyomó részben a fővárosra jutnak (78,5 %). A pozitív értékekből mindössze 6 további megye, a negatív értékekből viszont 13 megye részesedik.

A megyei vizsgálat eredményei megerősítik a régiós vizsgálat eredményeit. Miközben a szálláshelyek férőhelyeinek száma a vidék számos térségében dinamikusan növekszik, a szálláshely összetételében bekövetkező, a magasabb szálláshely kategóriák irányába történő elmozdulás elsősorban a fővárosban jelentkezik, bár hasonló irányú, kevésbé intenzív szerkezeti átalakulás vidéken is megfigyelhető.

Az elemzések eredményeinek összevetése a turizmus válságának jellemzőivel

Az kereslet és kínálat elemzésének segítségével megismerhetők hazánk és régióink turizmusának alapvető folyamatai, a változások irányai. Az értékelések és a turizmus általános hazai és nemzetközi tendenciáinak összevetésével az alábbi összefüggések fogalmazhatóak meg.

Hazánk a legfontosabb küldő országokhoz közel helyezkedik el, így az utazásán „spórolni kívánó közeli országok állampolgárai számára vonzóvá válhat.

A térségek elérhetősége alapvetően meghatározza a külföldi vendégforgalmat, legnagyobb esélye a Budapesttől max. 1 óra távolságra található turisztikai desztinációknak van.

A versenyképességüket javító fapados légitársaságok forgalmának növekedése fővárosunk turizmusára kedvező hatásokkal lehet.

A középkelet-ázsiai szállodák forgalmának általános erősödése kedvező lehet régióink számára (ahol jelenleg mindössze egy 5 csillagos szálloda van). Érdemes megemlíteni, hogy hazánkban több szálloda is négycsillagosként pozicionálja magát, bár ötcillagos besorolást is kaphatna, mivel így kevésbé gondolják drágának az érdeklődők.

Az autós utak számának növekedése elsősorban az Észak-dunántúli régiót érintheti kedvezően, számunkra a keleti piacok erősítése jelenhet meg kívánatos célként.

12. táblázat: Miskolc turizmusának összefoglaló adatai 1995-2008

Év	Vendégszám (fő)			Vendégéjszakák Összesen	Férőhely Ágy	Átlagos tartózkodási Idő Nap
	Külföldi	Belföldi	Összesen			
1995	28 409	73 837	102 246	232 939	5 427	2,30
1996	30 942	73 837	104 779	252 465	6 149	2,40
1997	25 164	74 124	99 288	235 517	5 517	2,40
1998	24 694	83 253	107 947	252 633	4 887	2,30
1999	22 463	96 108	118 571	274 472	5 534	2,30
2000	21 109	102 625	123 734	269 380	6 294	2,20
2001	20 813	94 940	115 753	232 650	6 225	2,00
2002	20 460	107 715	128 175	265 124	5 842	2,10
2003	20 396	110 059	130 455	258 925	5 532	2,10
2004	20 569	95 606	116 175	237 561	5 532	2,04
2005	19 900	96 819	116 719	224 026	4226	1,90
2006	20 798	91 175	111 973	234 105	4200	2,10
2007	21 229	96 339	117 568	246 242	4 875	2,10
2008	20 467	89 135	109 602	225 109	4 639	2,10

Forrás: A KSH adatai alapján szerkesztés

A belföldi vendégforgalom növekedéséből profitálhat régióink, míg a külföldi vendégek számának csökkenése (rendkívül alacsony arányuk miatt) kevésbé fogja érinteni.

Térségünk árszínvonala országos összehasonlításban alacsony, ami csak kedvező ár/érték arány esetében vonzó a turisták számára.

Adalékok régióink turizmusának helyzetére a válság időszakában

2009-re vonatkozóan regionális összesítésben még nem állnak rendelkezésre a turizmussal kapcsolatos adatok, Miskolcon már elkészültek a 2009. I. és II. negyedévre vonatkozó statisztikák. Annak ellenére, hogy a régióra vonatkozó következtetések levonására egy település turisztikai adatai nem elégségesek, mégis a széles körű szolgáltatásokat nyújtó, népességszámát tekintve legnagyobb településének adatai iránymutatást adhatnak.

Az 1995-2008-as időszakban 2003-tól egyértelmű vendégszám csökkenést figyelhetünk meg (12. táblázat) Miskolcon. A tendencia 2009-ben is folytatódott, a kereskedelmi szálláshelyek belföldi és külföldi vendégforgalma egyaránt csökkent az I. és II. negyedévben (13. táblázat).

13. táblázat: A miskolci kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakái Miskolcon 2007-2009

		2007	2008	2009
I. negyedév	külföldi	7 378	7 956	6 534
	belföldi	34 745	27 545	21 872
	összes	42 123	35 501	28 406
II. negyedév	külföldi	15 443	14 247	13 311
	belföldi	48 161	40 628	36 152
	összes	63 604	54 114	49 463
III. negyedév	külföldi	21 752	16 709	0
	belföldi	72 429	74 713	0
	összes	94 181	91 422	0
IV. negyedév	külföldi	8 746	9 003	0
	belföldi	37 578	36 682	0
	összes	46 324	45 685	0
Összesen	külföldi	53 319	47 915	19 845
	belföldi	192 913	179 568	58 024
	összes	246 232	226 722	77 869

Forrás: A KSH adatai alapján szerkesztés

A szállodák esetében némileg eltérő folyamatokat regisztráltak. Az I. negyedév egyértelmű csökkenését követően úgy tűnik a II. negyedév mutatószámai már kedvezően alakultak a külföldi és belföldi vendégforgalom esetében egyaránt (13. táblázat). Úgy tűnik Miskolc középkategóriás, országos összehasonlításban olcsó szállodai kínálata, megfelel a válság időszakának keresletének, ami többek között az áremelések elhalasztásának, a marketing aktivitás növelésének köszönhető (14. táblázat).

14. táblázat: A miskolci szállodák vendégéjszakái 2007-2009

		2007	2008	2009
I. negyedév	külföldi	4 718	6 053	5 750
	belföldi	19 170	16 088	12 011
	összes	23 888	22 141	17 761
II. negyedév	külföldi	4 405	10 367	11 185
	belföldi	10 775	17 401	17 588
	összes	15 180	27 768	28 773
III. negyedév	külföldi	16 017	12 553	0
	belföldi	27 314	33 120	0
	összes	43 331	45 673	0
IV. negyedév	külföldi	6 485	7 689	0
	belföldi	20 947	21 687	0
	összes	27 432	29 376	0
Összesen	külföldi	31 625	36 662	16 935
	belföldi	78 206	88 296	29 599
	összes	109 831	124 958	46 534

Forrás: A KSH adatai alapján szerkesztés

Összefoglalás

A válság hatásai valószínűleg csak rövidtávon, érintik hazánk és az Észak-magyarországi régió turizmusát. Annak elmúltával a korábbi tendenciákhoz hasonlóan fog alakulni a turizmus teljesítménye.

A turisták takarékosak, csökken a 4-5 csillagos szállások forgalma, miközben a közép kategóriás szállodák kevésbé érezték meg a válságot, egyes térségekben még növekedést is regisztráltak.

A válság hatására elsősorban a külföldi, különös mértékben a tengerentúli vendégek száma csökkent.

Régióinkat kevésbé érinti a külföldi vendégforgalom csökkenése (annak nagyon alacsony arányából adódóan).

A kvalifikált munkaerőt foglalkoztató szállodák piaci aktivitásuk növelésével forgalomcsökkenést is felmutathatnak, azonban az árak stagnálása, ill. az infláció mértékénél alacsonyabb mértékű áremelések reálértéken csökkenő bevételeket eredményezhetnek.

Felhasznált irodalom

- Javier Capó Parrilla, Antoni Riera Font, Jaume Rossello Nadal: *TOURISM AND LONG-TERM GROWTH* A Spanish Perspective. *Annals of Tourism Research*, Vol. 34, No. 3, pp. 709–726, 2007.
- KSH gyorstájékoztató. *Bruttó hazai termék*, 2009. II. negyedév. Budapest, 2009. augusztus 13. Yearbook of Tourism Statistics, 2009 Edition (Data 2003 – 2007)
- Matolcsy György: *Éllovasból sereghajtó*. Éghajlat könyvkiadó, Budapest, 2008.
- <http://www.gazdasagradio.hu/cikk/26942/> (2009.09.03)
- http://www.wanderlust.co.uk/article.php?page_id=2385 (2009.09.03)
- A világgazdasági válság és a turizmus* - A Magyar Turizmus Zrt. tájékoztatója a turisztikai külképviseletektől érkező információk alapján. Budapest, 2009. február 23.
- A világgazdasági válság és a turizmus* - A Magyar Turizmus Zrt. tájékoztatója a turisztikai külképviseletektől érkező információk alapján. Budapest, 2009. március 31.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. április 14.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. április 30.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. május 19.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. június 2.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. június 9.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. június 26.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. július 14.
- A világgazdasági válság és a turizmus* – Információk első kézből a Magyar Turizmus Zrt. Külképviseleitől. Budapest, 2009. július 27.

Győrffy Ildikó – Roncz Judit

A szakképzés válsága?

Adalékok az Észak-magyarországi régióban tanuló diákok véleménye alapján

A szakképzés versenyképesebbé tétele stratégiai jelentőségű feladat. Színvonalára és dinamikájára megalapozhatja adott térség gazdaság fejlődését, teljesítményét. A hazai szakképzés rendszere az elmúlt években jelentős változásokon ment át. Ennek ellenére a munkaerő utánpótlás sem minőségileg, sem mennyiségileg nem alkalmazkodik a kereslethez, a gazdasági elvárásokhoz. A képzés változatlanul rugalmatlan, alacsony az alkalmazkodó képesség; a gyakorlati képzés követelményrendszere nem éri el a modern technológiával rendelkező cégek igényeit. Az átalakulás alapvető feltétele, hogy az iskolák, képzési formák, az elméleti és gyakorlati képzés aránya és színvonala a gazdasági igényekhez jobban igazodjon (Kocziszy 2007).

Kulcsszavak: szakképzés, versenyképesség, válság.

Az 1990-es években a szakmunkásképzés helyzete alapvetően változott meg, hiszen a továbbtanulók fokozatosan ismét az érettségit adó iskolatípusokba kezdtek átáramlani, így reagálva arra, hogy a szakközépiskolák és gimnáziumok a korábbinál erőteljesebben törekedtek a tanulói létszámuk növelésére. Bár területenként eltért, hogy a verseny győztese a gimnázium, vagy a szakközépiskola lett, Borsod-Abaúj-Zemplén volt az egyik olyan megye, ahol a szakközépiskolák helyzete különösen megerősödött (Forray 2002).

Miközben újra és újra növekedésnek indul az oktatási rendszer különböző szintjein tanulni vágyók száma, sokszor komoly problémát jelentett az oktatás tartalmának frissítése és az infrastrukturális feltételek biztosítása. Különösen igaz ez a szakmunkásképzésre, amelynek súlya és szerepe drámai módon csökkent az egész országban az utóbbi másfél évtized során (Híves, 2005).

Az ezredforduló idején megkezdődött ugyan a vonzónak ítélt szakmák képzésének beindítása, azonban az elavult szakmák képzési infrastruktúrájának leépítése, illetve átalakítása elmaradt (Balogh 2000). A szakképzés természetesen nehéz helyzetben van, hiszen folyamatosan szembesülni kényszerül annak problémájával, hogy a pillanatnyi, vagy a jövőbeni (becsült) igényeknek megfelelően képezzen-e. Ezen folyamatokkal párhuzamosan az oktatás fizikai környezete is egyre nagyobb hangsúlyt kap szakmai és politikai körökben egyaránt.

A közoktatásról szóló törvény, valamint a szakképzési hozzájárulásról szóló törvény a keresletvezérelt szakképzés rendszerének kialakulása érdekében jelentős szakmai hatáskörökkel ruházta fel a regionális fejlesztési és képzési bizottságokat (RFKB). Ezzel létrejött az a jogi keret, amely megteremtette a szakképzés feladatainak regionális szintű összehangolásának feltételeit (1993. évi LXXIX. törvény 2007. évi módosítása).

A regionális fejlesztési és képzési bizottságok kiemelt feladata a munkaerő-piaci igények és a közoktatásban folyó szakképzés fejlesztésének koordinációja. Emellett közreműködnek az iskolai rendszerű és az iskolarendszeren kívüli szakképzés, a közoktatásban és felsőoktatásban folyó szakképzés összhangjának megteremtésében, továbbá a pályakövetési rendszer működtetésében (1993. évi LXXIX. törvény).

A bizottságok eredményes munkájának, az együttműködő fenntartók szervezett és hatékony működésének elősegítése érdekében az Észak-magyarországi régió szakképzési helyzetének megismerése érdekében kérdőíves felmérést végeztünk 24 iskola vezetőjének és 1581 tanulójának bevonásával (1. táblázat). Az Oktatási Hivatal közreműködésével végzett kutatás célja az volt, hogy felmérjük, milyennek látják a megkérdezettek a képzés színvonalát az iskolákban és a gyakorlati helyeken.

1. táblázat: Az iskolák száma és a tanulói létszám megyei megoszlásban

Megye	Szakképző iskolák száma	Tanulói létszám	A felmérésbe bevont iskolák száma	A felmérésbe bevont tanulók száma
Borsod-Abaúj-Zemplén	59	20245	14	866
Heves	33	8888	7	458
Nógrád	19	4252	3	257
Összesen	127	33385	24	1581

Forrás: KIR adatbázis alapján saját szerkesztés

Tanulmányunkban a kutatásról készült átfogó jelentés főbb megállapításait összegezzük, ill. a lehetséges beavatkozási irányokat körvonalazzuk. A tanulmány első részében a szakmacsoportok létszámadatait, majd a gyakorlati képzés feltételeit és az egyes foglalkoztatási formákra jellemző sajátosságokat elemeztük, az itt megjelenő problémákat, illetve az általános elégedettség jellemzőit vizsgáltuk.

A kutatás módszertana

A kutatás során rétegzett véletlenszerű mintavételi eljárást alkalmaztunk. Az elemzésbe az Észak-magyarországi régió azon iskoláit vontuk be, amelyekben élelmiszeripar, kereskedelem-marketing, üzleti adminisztráció és vendéglátás-idegenforgalom szakmacsoportban képeznek szakmunkásokat. Ennek keretében a kiválasztási elvnek megfelelő intézmények teljes körűen a mintába kerültek, az intézményeken belül a megkérdezett tanulókat egyszerű véletlen mintavételi módszerrel választottuk ki a releváns szakmacsoportok tanulói közül. Az egyes intézmények között a kiválasztott tanulók számát az iskolák létszamarányai alapján osztottuk el.

A felmérés fegyelmezett lebonyolításának köszönhetően a kiválasztott tanulók hiánytalanul töltötték ki a (tanulói) kérdőíveket. A kérdéscsoportok kiértékelése során magas tanulói aktivitást tapasztaltunk, a diákok igyekeztek a kérdőívet legjobb tudásuk szerint kitölteni (több esetben saját véleményükkel, javaslataikkal egészítették ki a kérdéseket). A kiértékelés alapján valós képet kaptunk arról, mennyire elégedettek a szakképzés bizonyos feltételeivel, hogyan látják szakmai előmenetelüket, jövőbeni lehetőségeiket.

Az oktatási intézmények vezetői esetében szintén 100%-os volt a válaszadási arány. A kérdőívek szerkesztésével az volt a célunk, hogy a tanulói és a vezetői vélemények összemérhetővé váljanak. Ennek révén megítélhettük, hogy az intézmények vezetői érzékelik-e az intézmények működésében jelentkező problémákat.

A kérdőív kettős célcsoportjának kiválasztásával lehetőségünk nyílt a szakképzés helyzetének minősítésére, információgyűjtésre, a működési zavarok feltárására és beavatkozás szükségességének felmérésére. A kutatás hozzájárulhat a vezetői döntések meghozatalához, az eredmények megítéléséhez és a szükséges ellenőrzési pontok kijelöléséhez.

Az 50 kérdésből álló tanulói kérdőív több kérdéscsoportból tevődött össze. Az alapvető információkra (szakma, évfolyam, gyakorlati képzés formája) vonatkozó kérdéseket az intézmény gyakorlati képzését érintő kérdések követték. Ezen csoporton belül a kérdések zöme feleletválasztós (zárt) jellegű volt, köztük azonban az oktatás minőségére vonatkozóan néhány Likert-skálás kérdést is megfogalmaztunk. Ezután a külső gyakorlati hely jellemzőire irányuló kérdésekre adtak a tanulók választ. A diákok értelemszerűen vagy csak a saját iskola gyakorlati képzését, vagy, ha ilyenben részt vesznek, a külső gyakorlati helyet is értékelték. A külső gyakorló helyre vonatkozó kérdések között lényegesen nagyobb arányban szerepeltek Likert-skálák, amelyek nemcsak a gyakorlati hely minőségére, hanem a gyakorlati hely és a jövőt érintő szakmai–munkahelyi elképzelések kölcsönhatásaira is vonatkoztak. Alkalmazásuk azért bizonyult célszerűnek, mert ennek alapján lehetőségünk nyílt az iskolák és szakmák globális indexekkel (GI) való jellemzésére.

A globális indexet a

$$GI = \frac{\sum_{i=1}^m \frac{V_{ij}}{n}}{m}$$

összefüggés alapján határoztuk meg, ahol:

- i : a kérdések száma;
- m : a kérdőívben szereplő, a külső gyakorlati helyre vonatkozó, s a globális index számításánál figyelembe vett kérdések száma;
- n : az adott iskolában külső gyakorlati helyen képzésben részt vevő, válaszadó tanulók száma.

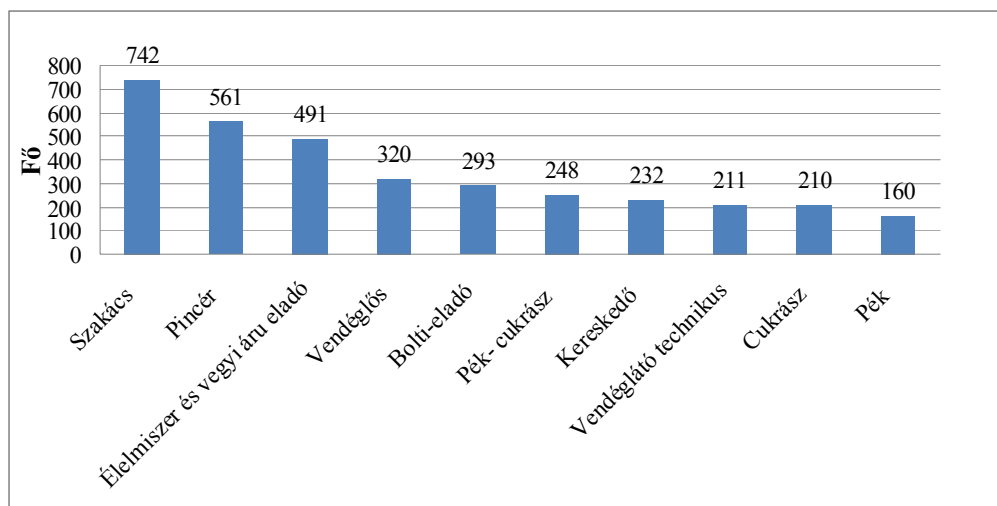
A globális indexek révén összehasonlíthatóvá váltak az iskolákhoz tartozó képzőhelyek. Az iskolák és szakmacsoportok szerinti bontás ahhoz nyújtott segítséget, hogy több szemszögből megvizsgálhassuk az esetleges problémákat, javítva a jövőbeni hatékonyságot.

Az iskolák szakmacsoportok szerinti kínálatának elemzése

A régió felmérésbe bevont iskoláinak szakmacsoportos létszámadatait a vezetői kérdőívben mértük fel. 100 fő fölötti tanulólétszámról 10 szakma esetében beszélhetünk.

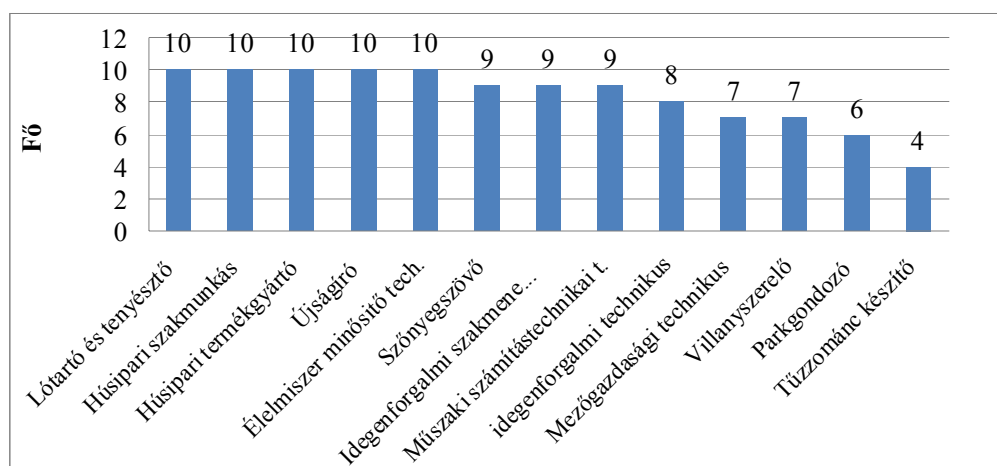
A tanulói létszám szerinti rangsor élén a szakács mesterség áll a csoporton belüli 21%-os tanulói részarányával. Ahogy az 1. ábrán is látható, a szakács mellett a pincér, valamint az élelmiszer- és vegyi áru eladói szakmák rendelkeznek kiemelkedően magas létszámadatokkal.

A három legkevésbé keresett szakma közé a tűzzománc-készítő, a parkgondozó és a villanszerelő tartozik, de ebbe a csoportba sorolhatjuk a húsipari szakmákat, valamint a négy, eltérő területhez tartozó technikus foglalkozást is. A szakmák tanulói létszámadatai bizonyos esetekben pontosan tükrözik a szakmai képzéssel szemben jelentkező piaci igényeket.

1. ábra: 100 fős tanulólétszám feletti szakmák

Forrás: saját szerkesztés

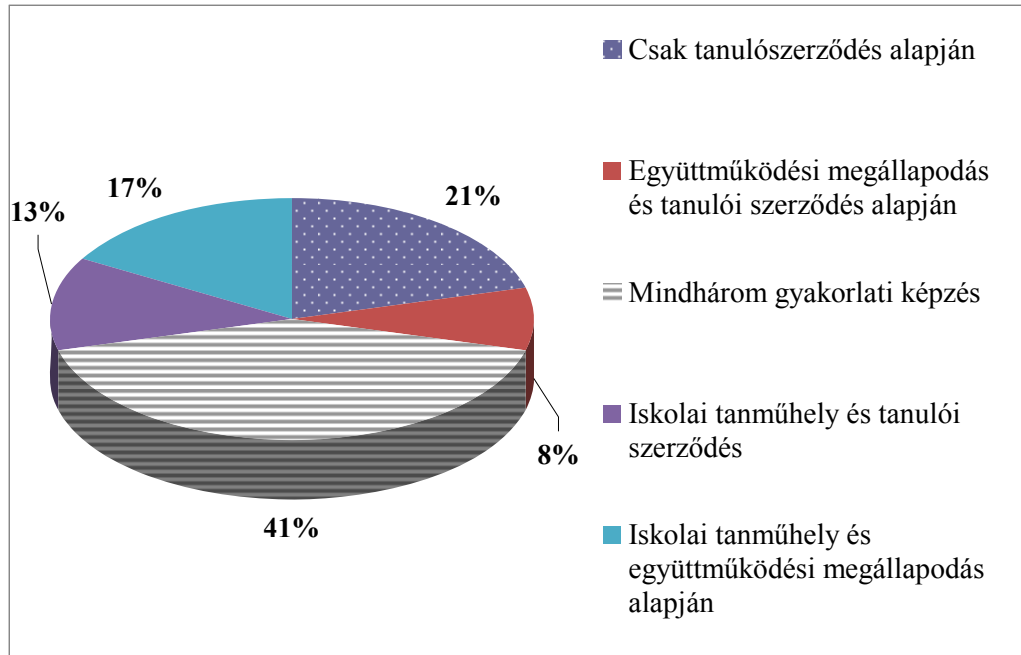

2. ábra: A legalacsonyabb tanulólétszámmal rendelkező szakmák

Forrás: saját szerkesztés

A gyakorlati képzés feltételeinek értékelése

A szakképzésben részt vevő diákok számára az iskolák saját tanműhelyben, illetve külső gyakorlati helyen szerveznek gyakorlati oktatást. A foglalkoztatók a külső képzőhelyen együttműködési megállapodás, illetve tanulószerveződés formájában alkalmazhatják a diákokat. Saját tanműhellyel a megkérdezett 24 iskola közül 17 rendelkezik.

3. ábra: A gyakorlati képzés formái

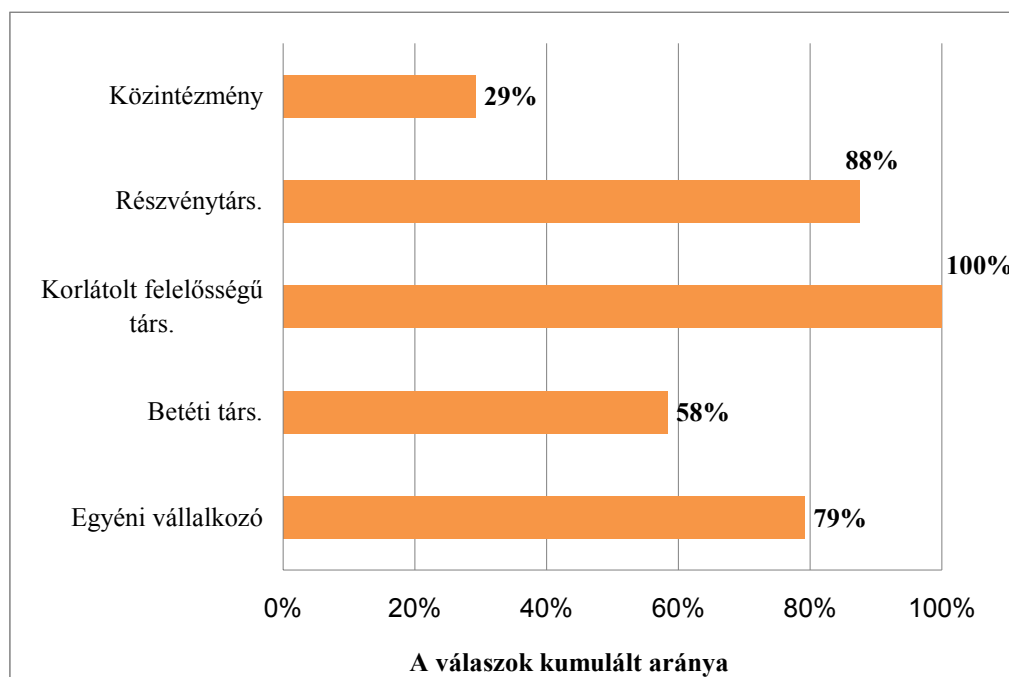
Forrás: saját szerkesztés

Az iskolai gyakorlat intézményenként a felsorolt formák kombinációjaként kerül lebonyolításra. Az esetek többségében a külső képzőhelyeknél magasabb létszámban, átlagosan 33 fős csoportokban zajlik a képzés. Tanulószződéssel 15 iskola diákjait foglalkoztatják külső gyakorlati helyen, együttműködési megállapodást 20 iskola tanulóival kötöttek a foglalkoztatók. Összességében az iskolák 41,6 százalékában mind az együttműködési megállapodás, mind a tanulószződéses foglalkoztatási forma jelen van az iskolai gyakorlat mellett (3. ábra).

A külső gyakorlóhelyek típusa vállalozási formák szerint

A vezetői és tanulói válaszok értékeléséből az is kiderült, hogy milyen képzőhelyekkel állnak kapcsolatban az egyes intézmények. A válaszadók 42 százaléka esetében legalább három, 25 százalékánál három, 16,7 százalékánál pedig két gazdálkodási formát neveztek meg egyszerre. Mindössze két intézmény jelölt meg egyetlen kategóriát. Ez azt mutatja, hogy egyes iskolák esetében változatos összetételben jelennek meg az egyéni és társas vállalozási formák.

Szinte minden iskola együttműködik közös képzésben korlátolt felelősségű társasággal (4. ábra). A kft-k mellett magas a részvénytársaságok aránya, és jellemzően az iskoláknak csaknem 80 százalékánál gyakoronkoskodik diák egyéni vállalkozó által üzemeltetett gyakorlóhelyen. Közintézménynél az érintettek mindössze 29%-a tart fenn közös képzést.

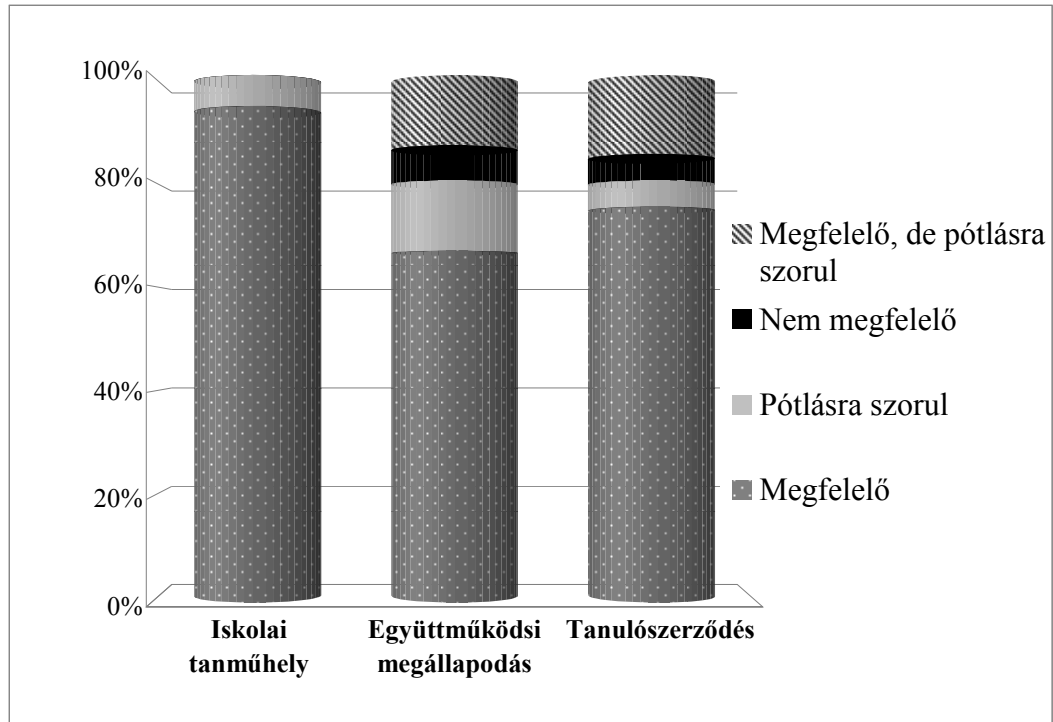
4. ábra: Az iskolák által bevont gyakorlati képzőhelyek típusai
 Forrás: saját szerkesztés

Gyakorlati képzőhelyek felszereltségének értékelése

A megkérdezett diákok külön-külön értékelték az iskolai tanműhely, valamint a külső képzőhely felszereltségét. A tanulók iskolánkénti értékeléséből láthatóan a külső gyakorlati helyek összességében jobb osztályzatot kaptak, ami valószínűleg az iskolák forráshiányával magyarázható.

Az igazgatók ezzel szemben leginkább megfelelőnek (94%) a közoktatási intézmény által fenntartott, iskolai tanműhelyek felszereltségét ítélték. Az elégedettség mértéke 27 százalékkal csökken az együttműködési megállapodások esetében, itt az igazgatók 13%-a jelezte, hogy az eszközeik még megfelelők, de már pótlásra szorulnak. A tanulószervezéses jogviszonnyal foglalkoztató képzőhelyek felszereltségét az igazgatók 75%-a tartja megfelelőnek, mindössze egy intézmény jelezte, hogy pótlásra, felújításra szorul a gyakorlólhelyen használt felszerelés. A 24 iskolából egy intézmény egyik gyakorlólhely esetében sem minősítette megfelelőnek az eszközellátottságot.

Összességében megállapítható, hogy az iskolai gyakorlatokon szerényebb körülmények között dolgoznak a tanulók: a munkaruhát és a védőeszközöket a legtöbb esetben nem tudják központilag biztosítani az intézmények.

5. ábra: Képzőhelyek felszereltségének értékelése

Forrás: saját szerkesztés

A diákok elhelyezése külső képzőhelyen

A külső gyakorlati munka esetében problémát jelent, hogy az iskolák nem tudnak minden diákot elhelyezni. Az intézmények 83%-a elfogadja, ha a diák saját magának szerez gyakorlati képzőhelyet. Öt iskola esetében a diákoknak kifejezetten maguknak kell gondoskodniuk arról, hol töltsék a kötelező gyakorlatot.

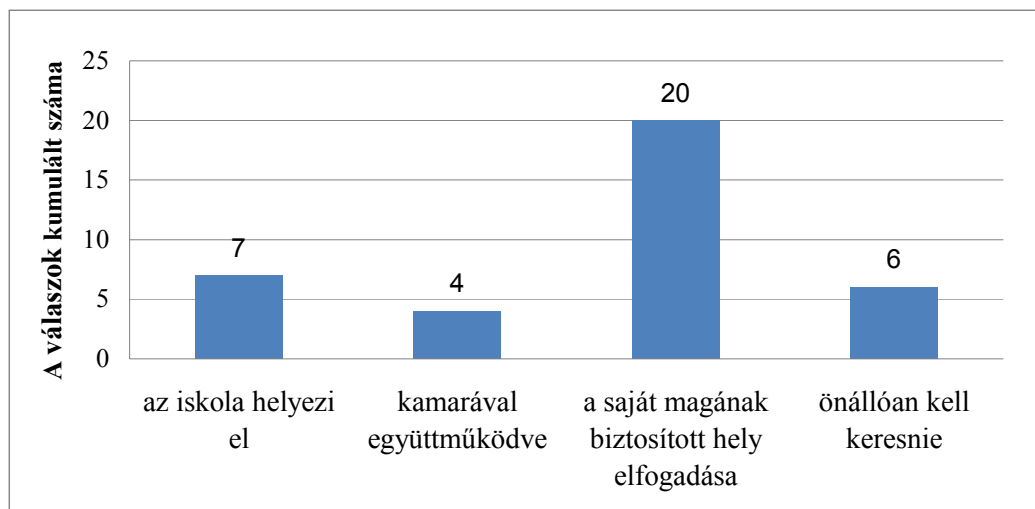
Az intézmények többségénél a válaszok különböző kombinációi fordulnak elő, de ha eltekintünk attól a tényről, hogy az iskolák többsége elfogadja a gyakorlati helyet, a következő megállapítások vonhatók le:

6 iskola esetében egyértelműen az intézmény választja ki a diákok gyakorlati helyét,

4 iskolánál a kamarával együttműködve biztosítják az elhelyezést.

Az első két kategóriából kimaradó iskolák esetében a fentiek kombinációja fordul elő.

A 2. táblázat és a 7. ábra a válaszok gyakoriságát mutatja a globális index alakulására vonatkozóan. 23 iskola mutatója került kiértékelésre, mivel egy iskola esetében a diákok csak iskolai tanműhelyben vesznek részt az oktatásban, így a külső képzőhelyre vonatkozó 15 kérdést nem kellett megválaszolniuk.

6. ábra: A gyakorlati képzőhelyek kiválasztásának módja

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: az egyes iskolák több választ is megjelölhettek

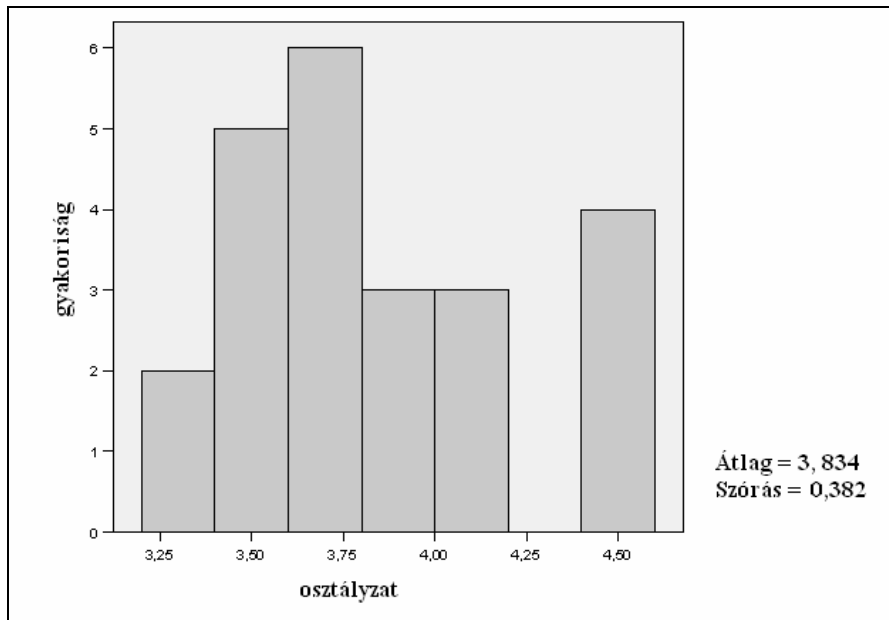
2. táblázat: A tanulók elégedettségének felmérése

Mennyire vagy elégedett...	Átlagolt osztályzatok (1-5-ig)
1. ...a munka jellegével, a munkával, amit végzel?	3,79
2. ...a munkaterhelésed mértékével?	3,60
3. ...a munkaszervezéssel?	3,70
4. ...az önálló munkavégzés lehetőségével?	4,08
5. ...a munkád elismerésével?	3,71
6. ...a juttatásokkal?	3,29
7. ...a szakmai fejlődés lehetőségével?	3,79
8. ...a munkahelyi légkörrel	3,95
9. ...a munkahelyi környezettel?	3,92
10. a technikai felszereltséggel?	3,82
11. Mindig tisztában vagyok azzal, hogy mi a feladatom a gyakorlaton.	4,19
12. A gyakorlat segít abban, hogy elmélyítsem a tudásomat.	4,00
13. A gyakorlat helyén az emberek tisztességesen bántak velem.	3,99
14. Elegendő támogatást kapok ahhoz, hogy elsajátítsam a szakmát.	3,81
15. A gyakorlati idő javítja a munkavállalási lehetőségeimet.	3,87

Forrás: saját szerkesztés

Az hisztogramról, valamint a táblázat adataiból leolvasható, hogy 16 iskola tanulói négyesnél rosszabbra értékeli a külső képzőhely munkakörülményeit. A kérdések feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy leginkább a juttatásokkal elégedetlenek a tanulók – összességében

közepesre értékelték ezt a szempontot. Rendkívül pozitív azonban az a tény, hogy átlagosan 4,00 feletti értékkel osztályozták a diákok az önálló munkavégzés lehetőségét, ami nagymértékben elősegíti szakmai fejlődésüket. A legmagasabb, 4,19-es átlag azt jelzi, hogy a gyakornokok mindig tisztában vannak azzal, hogy mi a feladatuk a képzőhelyen. Javítani szükséges azonban egyes külső foglalkoztatók hozzáállásán: többen érzik úgy, hogy nem kapnak elegendő támogatást a gyakorlóhelyen ahhoz, hogy elsajátítsák a szakmát. A tanulók véleménye szerint 4 iskola szakképző helyei kifejezetten magas (4,5-es) átlagot érdemelnek a felsorolt szempontok szerint.

7. ábra: A globális indexek megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

A képzőhelyeken felmerülő problémák

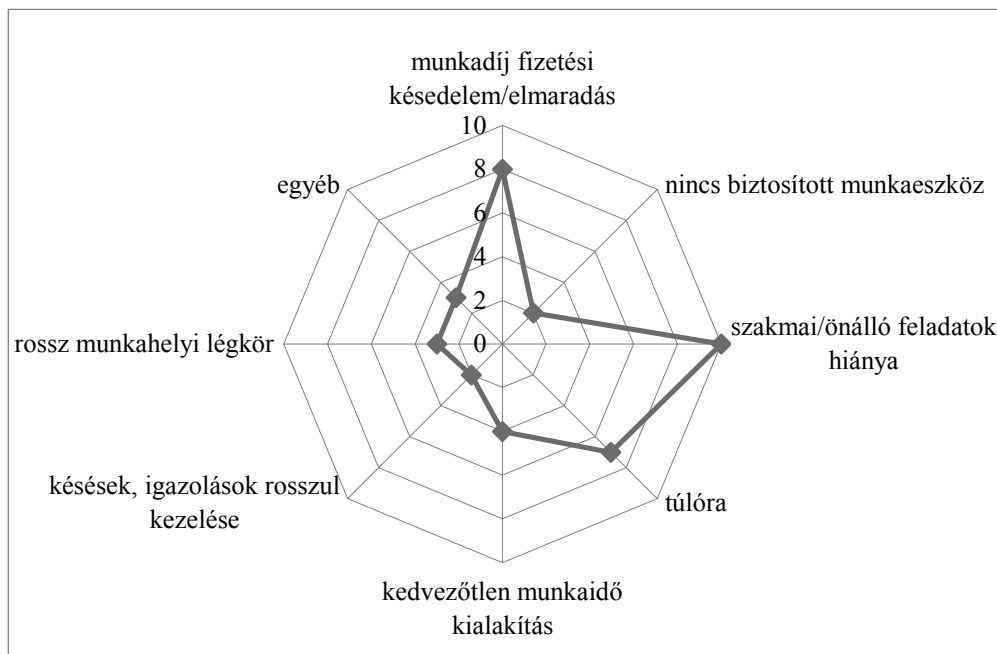
Arra a kérdésre, hogy milyen problémák jelentkeznek a gyakorlati képzés során, a következő főcsoportokat lehetett elkülöníteni:

- szakmai- és önálló feladatok meglétének hiányát,
- munkadíjfizetéssel kapcsolatos és munkaidőhöz kapcsolódó problémákat,
- valamint a rossz munkahelyi légkört.

A munkadíjfizetéssel kapcsolatos probléma az iskolák csaknem 30 százalékánál jelen van. Itt az esetek többsége az ösztöndíjak kifizetésének csúszását, vagy elmaradását jelezte, míg egy iskolában teljes mértékben hiányolják a gyakorlati munkáért járó pénzbeli hozzájárulást. Az iskolák a pénzbeli juttatásokat valószínűleg forráshiány miatt nem tudják biztosítani az iskolában végzett gyakorlatért, a diákok többsége így tisztító- és tisztálkodó-szereket, esetleg kedvezményes étkezési lehetőséget kap az intézményétől.

Az infrastrukturális körülmények szorosan összefüggenek a szakképző iskolák finanszírozási forrásainak nagyságával és felhasználásával. Az iskolarendszerű szakképző iskolák finanszírozása alapvetően négy forrásból valósul meg. Legjelentősebb részt a központi

költségvetés, illetve az önkormányzatoktól kapott támogatások jelentik. Ezeket egészíti ki a Munkaerő-piaci Alap képzési alaprésze és az államháztartáson kívüli esetleges források. Jellemző, hogy az önkormányzatok számára a rendelkezésükre álló szűkös pénzügyi források miatt egyre nehezebb feladatot jelent e szakképző intézmények fenntartása. Az állami finanszírozás reálértéke csökken, a tanulói létszám tendenciaszerűen fogy, s így az intézmények működési költségei felélik a fejlesztési forrásokat. Az iskolák beruházásokat tehát csak pályázatokon elnyert támogatásokból tudnak megvalósítani (B.-A.-Z., 2006). A forráshiány legszembeötlőbb módon az épületek állagának leromlásában jelentkezik, de a gyakorlati képzés eszközellátottságában is vannak természetesen komoly hiányosságok. Jellemző, hogy a megyei közoktatási fejlesztési terv kiemelt területként kezeli a szakképzés infrastrukturális feltételeinek, az eszközellátottság mielőbbi javítását.

8. ábra: A gyakorlati képzőhelyekkel kapcsolatban felmerülő problémák jellege

Forrás: saját szerkesztés

A szakmai- és önálló feladatok meglétének hiánya szintén gyakori panasznak mondható, amelyet a diákok és szülők egyaránt jeleznek. Emellett többségben jelenik meg a szakmai feladatok hiánya: több helyen takarítási feladatokat végeztetnek a diákokkal, akik sokszor gyenge színvonalúnak ítélik a kapott munkakör szakmai jellegét: a gyakorlati képzésekben gyakran megjelenik az unalmas, változatlan munkafeladatok problémája. A fenti problémát igazolja az is, hogy a megkérdezett diákok több mint egynegyede elsősorban nem szakmai munkával tölti a gyakorlati idejét (3. táblázat).

3. táblázat: Milyen jellegű feladatokat végeznek a diákok a külső képzőhelyen?

Feladatok	Elsősorban rakodással, takarítással, és egyéb segédmunkával bízzák meg a tanulókat.	Megfigyeljük, amit az ott dolgozók csinálnak.	Bemutatják a munkaműveleteket, amit ki is lehet próbálni.	Bemutatják a munkaműveleteket, és mindenkinek lehetősége van arra, hogy begyakorolja	Elvárják, hogy önállóan dolgozzunk.
Iskolák átlaga (%)	26,31	12,16	12,53	37,72	31,06

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: A diákok több választ is megjelölhettek.

A munkaidő kapcsán a panaszok legnagyobb részében a gyakorlólhelyi rugalmatlanság és túlóra jelentkezik – ezt a vezetők 29%-a jelölte meg. Sokszor a diákok arra panaszkodnak, hogy hétfélegre is berendelik őket dolgozni, valamint arra, hogy a munkaidőt nehezen tudják az életmódjukhoz illeszteni (korai kezdés, túl hosszú munkaidő, amely akkor jelenti a legnagyobb problémát, ha több munkaköre is van a tanulóknak). A megkérdezett vezetők 8%-ának esetében az is felmerült negatívumként, hogy a gazdálkodó egységek nem fogadják el az esetleges – és igazolt – hiányszásokat sem, és utólag ledolgoztatják azt.

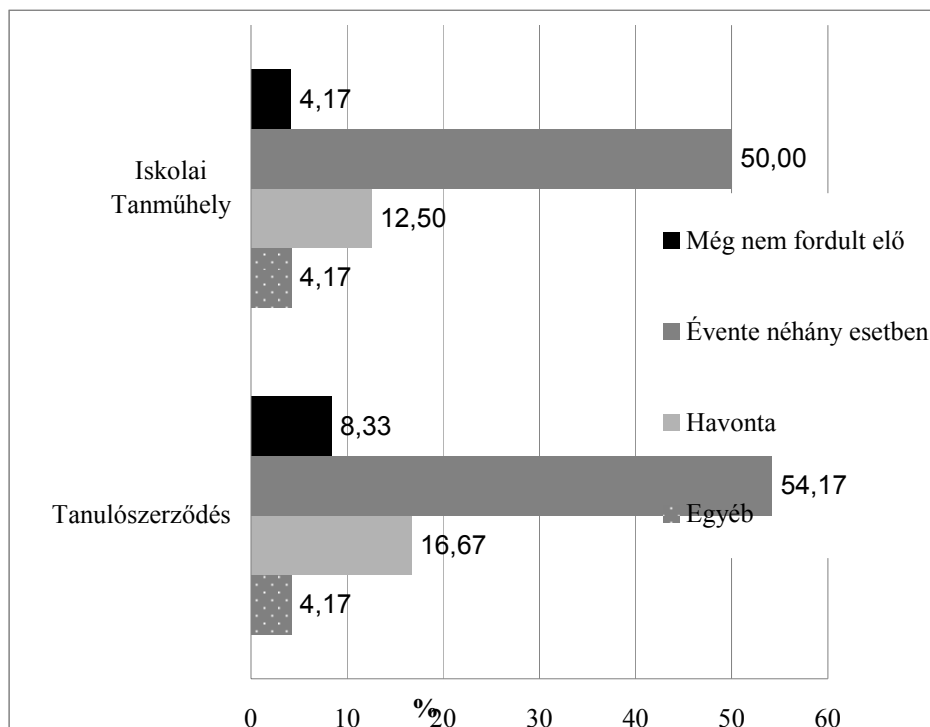
A rossz munkahelyi légkör többnyire már a fentebb említett problémákból adódik, azonban akkor is jelentkezik az egyes gyakorlati helyeken, ha a diák nem kap megfelelő, önálló, változatos szakmai munkát. Emellett az is jelentős problémaként jelentkezik, hogy a diákkal kifejezetten durván, tiszteletlenül, megalázóan bánnak egyes gyakorlati helyeken. Ez utóbbi panaszt az intézmények 8 százalékánál jelezték a szülők vagy a diákok a vezetőségnél.

A fentiek mellett a vezetők egyéb olyan eseteket is tapasztalnak, amelyek kisebb számmal, de jelen vannak az intézmények életében, például a munkaeszközök biztosításának hiánya, vagy a lopás.

Összességében az iskolák vezetőinek 29%-a jelezte, hogy nem kaptak semmilyen panaszt az utóbbi egy évben. Összevetve a tanulói és vezetői válaszokat az is megállapítható, hogy az intézmények többségénél az igazgatóknak részleges információjuk van a gyakorlati képzésen felmerülő problémákról. A megnevezett panaszokat a tanulói kérdőívek erőteljesebben tükrözik vissza. Itt meg kell említenünk azt a kérdőívbeli tisztán kirajzolódó tény is, hogy a problémákkal és annak megoldásával az esetek csaknem 80%-ban nem az intézményvezető, hanem gyakorlati oktatásvezető és osztályfőnök találkozik közvetlenül.

Az előző pontban taglalt problémák tényét és mértékét igazolhatja a következő ábra is. A vezetői válaszok alapján felmértük, hogy az egyes gyakorlati formák közül melyik esetében kérelmeztek többször a szülők gyermekeik gyakorlólhely-váltását. Az ábráról leolvasható, hogy iskolai tanműhelyeknél feleannyi esetben fordult elő áthelyezési kérelem, mint a tanulószervezővel rendelkező diákoknál, azaz a külső képzőhelyen.

A 9. ábra alapján jól látható, hogy tanulószervezővel foglalkoztatott diákok esetében az intézmények több mint 16 százalékában minden hónapban sor kerül áthelyezési kérelem benyújtására, míg ez az érték tanműhelyek esetében 4,2 százalékponttal kisebb. Hasonló tendenciát mutatnak az „évente néhány esetben” válaszlehetőséget megjelölő vezetők válasza is.

9. ábra: Gyakorlati hely módosításának előfordulási gyakorisága

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés, konklúzió

A diákok és vezetők körében végzett elemzés rávilágított arra, hogy a szakképzés jelenlegi helyzete jelentős átalakítást igényel. Fontos cél a képzés modernizációja, az elmélet-centrikus képzés gyakorlatiasabbá tétele, az iskolák és a külső gyakorlati képzőhelyek intenzívebb együttműködésének biztosítása. Ehhez szükséges egy olyan, szakképzésben érdekelt hálózat (pl. kamara, önkormányzat, munkaügyi központ, szakképző helyek) kialakítása, amely tényleges koordinációs, érdekegyeztető, közvetítő feladatokat lát el a szakképzés eredményesebbé tétele érdekében.

Kiemelt feladat a gazdaság igénye és a szakképzés szerkezete közötti nagyobb összhang megteremtése, a szakképzés társadalmi presztízsének helyreállítása, melyben a külső képzőhelyeknek, vállalkozóknak is jelentős szerep jut.

A kérdőívek feldolgozása során több esetben talákoztunk azzal a problémával, hogy a diákok nem szakmai munkával töltik a gyakorlati idejük nagy részét, nem érzik, hogy megbecsülnék a munkájukat, amely a kapott pénzbeli, vagy egyéb juttatások esetében is tükröződik. A képzőhelyek tárgyi felszereltsége általában megfelelőnek bizonyult, de a folyamatos korszerűsítést, fejlesztést mind a tanulók, mind a vezetők szorgalmazzák. A munkaidő rugalmatlansága, a gyakori túlóra vagy hétvégi munka gyakori problémaként merült fel, amely a fentiek mellett szintén hozzájárulhat a munkahelyi légkör romlásához, megnehezítve a szakma elsajátítását.

Az iskolák globális indexeinek alakulásából jól látható, hogy a tanulók nagy része összességében közepes színvonalúra értékeli a munkakörülményeket, a szakma elsajátításának

feltételeit. A felmérés során feltárt problémák ismeretében a szakképzés szervezésének hatékonyabb koordinációját látjuk indokoltnak ahhoz, hogy a diákok elégedettek legyenek a munkafeltételeikkel és optimistán lássák a jövőbeni lehetőségeiket a szakmában.

Felhasznált irodalom

- Balogh Miklós et al. (szerk.) (2000): *Jelentés a magyar közoktatásról 2000*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet.
- Borsod-Abaúj-Zemplén (2006): *A Borsod-Abaúj-Zemplén megye közoktatási, feladatellátási, intézményhálózat-működtetési és fejlesztési terve 2007–2013*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés.
- Forray R. Katalin (2002): *Expanzió középfokon*. In: *Educatio*, 2002/1. pp. 13–27.
- Híves Tamás (2005): *A középfokú képzés szerkezetének változása Budapesten, 1990–2003*. In: *Educatio* 2005/1. pp. 165–194.
- KIR- stat. adatbázis, Oktatási Hivatal, Közoktatási Információs Iroda, Győr*
- Kocziszky György (2007): *Észak-magyarországi régió szakképzés fejlesztési stratégiája*. Miskolc, pp. 144.
- 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.*

Műhely

Tóbi István

Vállalkozói siker és a társadalmi tőke (Entrepreneurial Success and the Social Capital)

A dolgozat a szociológia által leírt társadalmi tőke, és a vállalkozások kapcsolatát, a társadalmi tőke vállalkozói sikerre gyakorolt hatását vizsgálja. A tanulmány a vállalkozói világ ezen aspektusának jobb megismerése céljából készült. A témakör mélyebb összefüggéseinek megértéséhez szükséges ismeretanyag lényegre törő leírása olvasható. Mindezt a környezeti helyzet bemutatása követi a következő fejezetben, ahol olyan kérdésekre kapunk választ, mint: „Milyen tényezők hatnak a vállalkozói szférára ma Magyarországon? Milyen irányba mutatnak a tendenciák?”. Végül a primer kutatás eredményei kerülnek bemutatásra. Itt már gyakorlati oldalról közelíti a szerző a vizsgált témakört, így olyan további kérdésekre kapunk választ, mint: „Mennyire szükséges a társadalmi tőke a vállalkozás sikerességéhez? Minden vállalkozás számára ugyanolyan fontosságú-e a társadalmi tőke?”.

Kulcsszavak: kapcsolati tőke; társadalmi tőke; kapcsolati háló, vállalkozó, vállalkozói siker.

Bevezetés

Milyen a jó vállalkozás és a jó vállalkozó? Miért lesz valaki kiváló vállalkozó, és a „papíron” képzettebb miért sikertelen?

Sokan állítják, hogy megfejtették a sikeres vállalkozás titkát, ezt a tudást szívesen meg is osztják, mégsem vállalkozik mindenki. Ahogy a vállalkozásokról szóló tanulmányokban egyre inkább elmélyedünk, úgy válik egyértelművé, sok tényező együttese szükséges a sikerhez. Például: a szakértelem, az elhivatottság, a szorgalom, továbbá a vállalkozások kapcsolatrendszere.

Kutatásomban arra kerestem választ, mennyire- és milyen területeken könnyíti meg a társadalmi tőke a vállalkozások működését, és felállítható-e fontossági sorrend társadalmi, gazdasági és kulturális tőke között?

A tanulmány némiképp túllép a társadalmi tőke és vállalkozás kapcsolatának vizsgálatán. A kutatások során akarva-akaratlanul is megismerkedtünk a vállalkozás más aspektusaival is. Így a vállalkozóval kapcsolatos attitűdökre is röviden kitér a dolgozat, valamint a magyar vállalkozói szférát is tárgyalja.

A kutatás megkezdésekor öt hipotézisen fogalmazódott meg, melyek igazolása, vagy éppen megcáfolása volt a kutatás célja:

- A vállalkozó szemszögéből a társadalmi tőke „homogén”, típusai nem számítanak, csak az, hogy a vállalkozó rendelkezzen vele.
- Minden vállalkozónak, vállalkozásnak szüksége van a társadalmi tőkére a sikeres működéshez.
- A társadalmi tőke önmagában nem elég a sikeres működéshez.
- Adott közösség társadalmi tőkése elősegítheti a vállalkozások kialakulását.
- A magyar fiatalok számára a vállalkozói lét nem vonzó, viszonylag kevesen számban vállalják önként (nem kényszerpályaként) a megélhetésnek ezt a formáját.

Vállalkozó

Számos definíció olvasható a vállalkozóról és arról, miért vállalkoznak az emberek. A kutatásban a *vállalkozó közgazdaságtani definícióját* tekintjük irányadónak, így a vállalkozás jogi definíciójáról ebben a tanulmányban nem esik szó.

A vállalkozó nem csak a vállalkozás tulajdonosa, nem csak jogilag körülhatárolt, hanem olyan motivált személy, aki a maga ura, képes „az ötletét eladni”, az *átlagembertől eltérő szemléletmóddal rendelkezik*, mely sikeressé teszi.

A kutatáshoz a vállalkozói kört leszűkíteni kell annak érdekében, hogy érthető legyen, ki a tanulmány célcsoportja.

Statisztikai adatok szerint ma Magyarországon több mint egy millió működő vállalkozás van (2008). A statisztika arra nem tér ki, hogy ezek közül melyik tekinthető valóban vállalkozásnak (a jogi keret erre nem ad lehetőséget).

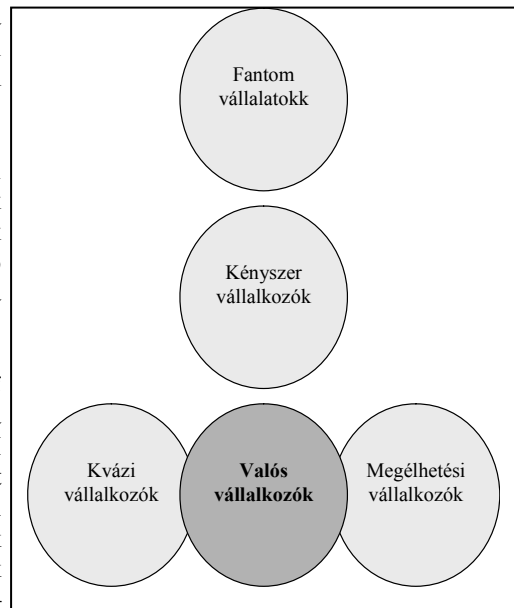
A halmazból ki kell emelni a *fantomvállalkozásokat*, melyek csak jogi értelemben vállalkozások, valójában adóelkerülés, pénzmosás céljából indították.

A következő csoport a *kényszervállalkozók*, akik csak formailag tartoznak a vállalkozói körbe, munkahelyi nyomásra váltak vállalkozóvá. Valójában alkalmazottak maradtak, csak a vállalkozókra vonatkozó törvények szerint adóznak, ezzel könnyítve a munkaadójuk adózási terheit (pl.: társadalombiztosítási járulékfizetés).

Nem tartozik a vizsgált halmazhoz a *kvázi vállalkozók* csoportjának nagy része. Ide a pénzügyi tanácsadással foglalkozók és MLM (Multi Level Marketing) rendszerek tagjait soroljuk, akiket nagy nyereség ígérletében csábítottak a rendszerbe (de csak kb. 10 %uk tesz komolyabb nyereségre szert, azok, akik rendelkeznek a vállalkozói szemléletmóddal – a fennmaradó 90% tengődik egy ideig, és jelentős részük egy éven belül feladja).

Végül a *megélhetési vállalkozók* jelentős részét sem soroljuk a vizsgálandó halmazba. Ide azok tartoznak, akik kiszorultak a munkaerőpiacról, képességeikre nem tartanak igényt, ezért kénytelenek vállalkozást indítani, hogy valami módon megéljenek, azonban nagyon keveseknek sikerül valójában sikeres vállalkozóvá válni. Sajnos a mai magyar statisztikai háttér nem ad lehetőséget a vizsgált réteg számszerűsítésére.

A vizsgáldás további terét az ekként megmaradt „*valós vállalkozók*” csoportja képezi.

Schumpeter vállalkozóképe

Joseph Schumpeter a XX. század nagyhatású közgazdásza, a közgazdaságtani és a szociológiai ismeretkör integrálásával határozta meg mai napig is érvényes vállalkozó elméletet.

A tőkés vállalkozások kialakulását és működését a társadalmi tények két csoportjával köti össze:

1) “A termelési eszközök és eredmények fölötti szerződésen alapuló magánrendelkezés

lehetősége.” 2) “A gazdálkodásra beállítódott mentalitások” (Lengyel 1982) – a működéshez szükséges kiépített, modern adminisztrációs rendszer - számvitel, jog, és gazdaságpolitika.

Mai napig vita tárgyát képezi, hogy a vállalkozás a civilizáció nélkülözhetetlen velejárója, vagy a civilizáció által kitermelt egység. A gazdasági elemzés, bármennyire is a vállalkozáshoz a legközelebb, nem elégséges, mivel a mainstream közgazdaságtan e téren nem veszi a vizsgálati tényezők közé ezeket:

- „a társadalmi szerkezet nem tőkés jellegű alkotórészei (például prekapitalista földbirtokviszonyok);
- a társadalmi viszonyokon kívül eső mozzanatok (találmányok, felfedezések, a nemesfémtermelés esetlegességei);
- a nem vagy nem tisztán gazdasági körülmények, amelyek a korai tőkés monopolista merkantilista politikához vezettek;
- állam pénzügyi politikája;
- pénz- és hitelügyek, valamint munkaviszonyok állami szabályozása;
- a vállalkozásokat alapító és az azokban résztvevő emberek sajátosságai: személyiségük, etnikumuk, társadalmi helyzetük.” (Lengyel 1982)

„Ha eltekintünk a legfejletlenebb táplálékszerzés esetétől, akkor a vállalkozás az ismert történelmi viszonyok között mindig föllelhető és alapvetően csak szocialista módon szerveződő társadalomból hiányozhat.” (Lengyel 1982)

Egyes időszakok vállalkozásai közti különbséget nem a különböző gazdasági alapelvek adják, hanem a *gazdaságtól független tényezők*, ezek:

- technikai fejlettség
- politikai helyzet
- kulturális helyzet
- szociális helyzet

Schumpeter a gazdasági fejlődésnek három fajtáját különbözteti meg, ebből a harmadik típus nagyon fontos a dolgozat szempontjából: “A fejlődést kiválthatja az is, hogy egyes személyek, túllépve gazdasági tapasztalatokon és a kipróbált rutinszerű cselekvéseken, felismerik a gazdasági élet adott viszonyai között kínálkozó új lehetőségeket, és ki is aknázzák azokat” (Lengyel 1982). Így a vállalkozói szerepet öt fontos tényezőre bontja szét:

1. „Új vagy más minőségű termékek előállításának és elismertetése
2. Új termelési módszerek bevezetése
3. Az ipar új szervezeteinek kialakítása (például trösztösítés)
4. Új felvevőpiacok föltárása
5. Új beszerzési források föltárása” (Lengyel 1982)

Ezen öt tényező nagyon fontos közös tulajdonsága, hogy mindegyik a meglévő termelési tényezők egy új kombinációját jelenti.

Schumpeter a vezetés szerepét a forgalomgazdaságban a vállalkozónak tulajdonítja, ennek sajátosságai:

1. „az önérdéken alapul
2. sajátos a vezetők kiválasztási módja
3. sajátos a szükséges termelőeszközök előteremtésének módja, hiszen a vállalkozó (akinek nincs parancsnoki hatalma) a piacon jut hozzá a termeléshez szükséges eszközökhöz.” (Lengyel 1982)

A következőkben olvasható a Schumpeter által megfogalmazott négy vállalkozói típust, ezen belül is különböző alakokban tűnnek fel a vállalkozók, és a harmadik vezetési sajátosság minden típusra jellemző:

a) *A gyáros és kereskedő* – A szabadverseny korának emblematikus figurája. A típus vállalkozókra nem jellemző vonása, hogy tőkés volt, ami megkönnyítette a vállalkozói szerep ellátását, viszont annak sikerét egyáltalán nem tette biztossá. Jellemző rá a polgári értékrend, családcentrικusság, „saját üzemének egyeduralkodója” (Lengyel 1982).

b) *Modern ipar kapitánya* - Ez a típus a részvényes, az előző típusnál tisztább, nem kötődik a tulajdonában lévő gazdasági szervezethez, annak vezető funkcióit látja el. Nem családcentrικus típus, az ő esetében „az „üzlet” háttérbe szorul, a „probléma”, azaz a megoldásra váró föladat kerül a helyébe” (Lengyel 1982).

c) *Igazgató* – Vállalatvezetési funkciót lát el, a mai menedzser megfelelője. Ennél a típusnál figyelhető meg a menedzsmet (vezetés) és tőke (tulajdonos) funkciók elválása. Nem a profit növelése az elsődleges célja, hanem a kielégítő jövedelem elérése.

d) *Gründoló* – A folyamatos alkotásvágytól fűtött típus, aki felépít egy vállalkozást, sikeressé teszi azt, majd utána nekikezd egy újnak, a siker kiélvezése nem jellemző rá. Schumpeter szerint ez a típus az igazi vállalkozó.

Schumpeter tanulmánya végén néhány igen fontos, napjainkban is gyakran felmerülő kérdésre ad választ. Az egyik, hogy miért jobb a magánvállalkozás a köztulajdonban lévővel szemben? A válasz nem ragad le a „saját tulajdonával mindenki jobban gazdálkodik” közhelyre, hanem a verseny kiválasztó tulajdonságát hozza fel – „... a magánszektor vezető körének személyi összetétele a verseny kiválasztó hatását tükrözi.” (Lengyel 1982). Schumpeter a szabadversenyre utal, és ez a megállapítás ma is megállja a helyét, főleg a jelenlegi nehéz körülmények között. A másik fontos kérdés, hogy nő-e a jövőben a vállalkozói szerep jelentősége. Erre úgy válaszol, hogy a jövőben a *vállalkozói szerep demokratikusabb lesz, és veszt a jelentőségéből* – ami akkor „jó szemet” és „személyiséget” kívánt” (Lengyel 1982) az a jövőben megtanulhatóvá, elsajátíthatóvá válik – Ezt a választ az eltelt idő némiképp megcáfolta. Annyiban igaz, hogy ami *egy korban kompetitív előny, újdonság, az rövid idő alatt kiaknázásra kerül, és az alapkompeticenciák közé sorolódik – megtanulhatóvá válik*. Viszont ezzel egyidejűleg, ahogy az újdonság kiaknázásra kerül, *új kompetitív előnyök jönnek létre*, melyek még nem tanulhatóak, és jó vállalkozói érzék kell azok létrehozásához.

Összefoglalva: a vállalkozó a kapitalizmus megújító folyamatának egy fontos szereplője, ő az, aki új terméket visz a piacra, újító szándékot halmoz fel, és háttérbe szorítja a régi eljárásokat, felelős a megújulásért.

Churchill és a vállalkozó

Winston Churchill angol miniszterelnök a vállalkozó lehetséges megítélésének három típusát írja le egy beszédében. Számára az a kérdés, hogy bizonyos társadalmak, politikai rendszerek hogyan viszonyulnak a vállalkozóhoz. Churchill véleménye az volt, hogy el kell jutni a harmadik típusig.

- a) Rühes farkas: A negatív vállalkozói kép, a vállalkozókat nem türik meg, a nép ellenségei.
- b) Fejőstehén: Vég nélkül kell fejni, ki kell zsigeregni.
- c) Kocsit húzó ló: Neki köszönhető a fejlődés, az előrehaladás.

Nyilván voltak, illetve vannak olyan politikai rendszerek (pl.: szocializmus) melyek a likvidálást tartották a járható útnak. De tény, hogy *vállalkozó nélkül nincs haladás, fejlődés, innováció, hiszen ő hozza létre a termelési tényezők új típusú kombinációit*. Viszont ennek ellenére is úgy tűnik, hogy mind a mai napig a domináns hozzáállás megrekedt a „fejőstehén” koncepciónál.

Vállalkozói életutak

Kuczi (Kuczi, 1999) a rendszerváltás utáni Magyarországot vizsgálja, mikor szinte egyik pillanatról a másikra tömegével indultak új vállalkozások. Több interjú után arra a következtetésre jut, hogy a *későbbi vállalkozók életének van egy finalitása: az életmódjuk, életszemléletük vezet a vállalkozóvá váláshoz*. A megkérdezett emberekre nagy szaktudás, elhivatottság volt jellemző, ezek a tényezők elengedhetetlenek a sikeres vállalkozói létehez, viszont ugyanekkor önmagukban nem elégségesek hozzá. Mindnyájuknál megfigyelhető az autonómiára való törekvés, a folyamatos fejlesztés, újítás vágya.

Másik fontos konklúzió, hogy a rendszerváltás után hihetetlen számokban induló vállalkozások oka az volt, hogy a későbbi vállalkozók már a *rendszerváltás előtt is az önállóság irányába haladtak*, így mikor lehetővé vált a vállalkozói tevékenység folytatása, sokan már felkészülten tudtak saját üzletet indítani.

Több, a tanulmány szempontjából fontos példát mutat be Kuczi, ebből kettőt emelünk ki:

Az első egy pék életútja, akinek már az édesapja is a pék mesterséget gyakorolta. Ennek köszönhetően a fia (János) péknek tanult, kenyérgyárban dolgozott, majd a katonaságtól való leszerelés után beállt apja pékségébe. Idővel teljes önállóságra törekedett, ezért épített egy saját sütőkemencét egy másik településen. Ebben az időszakban apja kiterjedt kapcsolati rendszerének köszönhetően megkérték, hogy kapcsolódjon be a pékek akkortájt alakuló országos szervezetének munkájába. Ennek később nagy jelentősége lett. János a szervezetnek köszönhetően kijutott külföldi mesterkurzusokra – az itt szerzett tapasztalatokkal új termékeket hozott a hazai piacra, és az interjú készítésekor már az egész országban terítette bizonyos termékeit és vállalkozása 22 embert alkalmazott.

Látható, hogy János autonómiára való törekvése utat talált magának, de ehhez szükséges volt megfelelő családi háttérre, nemcsak abban az értelemben, hogy apja mesterségét vitte tovább. Valójában *a gyerekként megszerzett készségek, képességek és motivációk és tudás* vezették Jánost ebbe az irányba.

A tanulmányban leírt két példa mutatja be számunkra a következő alfejezetek egyikében olvasható hálózati bizalom és reciprok altruizmus jelenségét. Itt Géza, egy vasesztergályos esetét taglalja Kuczi, akinél a vállalkozói lét első lépése egy esztergagép vásárlása volt a '70-es évek végén. Ezt azért vásárolta, hogy az éppen lejárt gyes után a felesége úgy tudjon dolgozni, hogy a gyermekek felügyelete is megoldott legyen. A következő évtizedben Géza és a felesége lassan további gépekkel bővítette a műhelyt, a bedolgozást átmenetinek tartották, nem gondoltak az önállósodásra.

A műhely fejlesztése során Géza „ellátogatott kollégáihoz, rokonaihoz és a bedolgozás során szerzett ismerőseihez, *megnézte, hogyan dolgoznak, milyen műszaki megoldásokat alkalmaznak*” (Kuczi 1999). Saját maga is *tanácsokat adott nekik (hálózati bizalom és reciprok altruizmus megjelenése)*. Ennek következtében a '80-as évek végére kiterjedt kapcsolathálójával rendelkezett.

Gézának (vasesztergályos) sokat kellett tanulnia az otthoni famegmunkáláshoz, és a gépeket is alkalmassá kellett tennie. Az évek során (amíg feleségének segített a műhely kiépítésében, a megmunkálási folyamatok tökéletesítésében) kialakult egy életképes vállalkozói rendszer, amely volt nem tudatos, mégis a kilencvenes évek elejére magától értetődővé tette *vállalkozóvá válásukat*.

Társadalmi tőke

A *társadalmi tőke* a megfelelő intenzitású társadalmi kapcsolatokat, információkat és tudás kölcsönös, reciprocitáson alapuló átadását jelenti. Ezt nem lehet kizárólag az egyén szintjére redukálni, mindig egy bizonyos zártsgú csoporthoz kötődik. A szociológia szerinti fontosabb tőketípusok a gazdasági, társadalmi, kulturális és szimbolikus tőke. A tanulmányban az utóbbi kettőre nem térünk ki, a vizsgált kérdéskör szempontjából fontosságuk elenyésző.

Pierre Bourdieu jelentős hatású francia szociológus a XX. században, először a "Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke" c. művében találkozhatunk a "társadalmi tőke" kifejezéssel. Definíciója szerint:

"A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek *kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak*, vagy másképp kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak." (Lengyel, Szántó 2006)

Példa a társadalmi tőke és annak hasznosítására a jelen nagyvállalkozó köre, mely szinte kizárólag férfiakból áll, meghatározó a 40-60 éves korosztály. Az előző rendszerben szocializálódtak, ott halmozták fel a társadalmi tőkét, kapcsolatrendszert, ebből a rendszerváltás után jelentősen profitáltak, mai birodalmaik erre épülnek.

Természetesen a társadalmi tőke nem jelent gazdagságot, sikerességet, amennyiben viszont rendelkezik vele a vállalkozó, akkor segítségével *olyan információkhoz, helyzetelőnyökhöz juthat, melyhez versenytársai nem* – mások számára zárt ajtók megnyílnak előtte.

James S. Coleman, amerikai szociológus a *társadalmi tőkét többfajta "entitásként"* írja le. Ebben két vonás közös: "mindegyik valamilyen társadalmi struktúra aspektusa, és mindegyik megkönnyíti e struktúrán belül cselekvők – akár személyek, akár testületi aktorok – bizonyos cselekedeteit." (Lengyel, Szántó 2006) Hasonlóan a tőke többi formájához, a *társadalmi tőke is termelő típusú*, így olyan célok elérhetését teszi lehetővé, amire a többi tőketípus nem képes. Coleman a társadalmi tőkét működése közben vizsgálja, bemutatja annak folyamatát.

Egyik tárgya a New York-i csiszolatlan gyémántkereskedés. A piac zsidó családok ellenőrzése alatt áll, akik nagyon erős zárt közösséget alkotnak (azonos zsinagógába járnak, egy utcában laknak, lakásuk alatt vannak az üzleteik, közösségen belül házasodnak), megbíznak egymásban. Akkor is, amikor több ezer, vagy akár tízezer dollár értékű árumintát adnak át egymásnak. Amennyiben a csoport egyik tagja a másikat meglopna, a *következmény a közösségből való kizárás* lenne.

Másik példa egy hatgyermekes anya esetét dolgozza fel. Az asszony férjével és gyerekeivel Detroitból átköltözött Jeruzsálembe, és ennek okai között megemlíti azt is, hogy „gyerekei nagyobb szabadságot élveznek Jeruzsálemben” (Lengyel, Szántó 2006). Itt gond nélkül megengedheti, hogy gyermekei felügyelet nélkül lemelessenek a játszótérre, vagy a 6 és 8 éves gyermekei átbuszozzanak a város túlsó végében található iskolába. Ennek magyarázata a társadalmi tőkében, vagyis annak létében keresendő. Jeruzsálemben a „*normatív struktúra*” *biztosítja*, hogy a közelben lévő felnőttek vigyáznak a felügyelet nélkül lévő gyerekekre. Ugyanez Detroitban nem fordult elő.

A hálózati bizalom és a reciprok altruizmus

A *hálózati bizalomról* Hámori Balázs könyvében találhatunk találó definíciót: „A hálózati bizalom – a piacgazdasági önzés rendszerébe szövéődve – nemcsak az egyéni kockázatvállalási hajlandóságot erősítheti, hanem érzékelhetően csökkenti a piaci tranzakciók költségeit is.” (Hámori 1998)

Ezt a *reciprok altruizmus*nak nevezi, amely a társadalmi tőke egyik alappontja, a kölcsönösség nélkül a társadalmi tőke nem létezne. Ez a jelenség a gazdaságba beágyazódva megtalálható, minden tevékenységben megjelenik a „lekötelezettségek és érdekszövetségek kötése” (Hámori 1998). „A reciprok altruizmus egyfajta cserekapcsolatként, pontosabban a jótétemények kliringrendszereként is leírható, de épp ezért egyúttal kockázatközösség is.” (Hámori 1998) Ez azért fontos, mert így egyértelművé válik, hogy a hálózatban szereplők érdeke, hogy a hálózat minél nagyobb és megbízhatóbb legyen.

Ez az üzleti életben formális hálózatként is materializálódhat, legjellemzőbb esete a megrendelő-beszállító kapcsolat, ahol a megrendelő mindig arra törekszik, hogy megbízható beszállítói rendszert építsen ki.

A társadalmi „tőke” vizsgálata

Robison, Schmid, Siles 2000 behatóbban is megvizsgálta (közel az összes) rendelkezésre álló társadalmi tőke definíciót (12-öt). Ezek mindegyike válaszol a társadalmi tőkével kapcsolatos fontos kérdésekre egy részére, viszont abban különböztek, hogy a *válaszok eltérnek a definíciók között*, és egyetlen olyan definíció se volt, amely választ tudott volna adni az összes kérdésre. Ezek a kérdések: *Mi a társadalmi tőke? Hol, miben található a társadalmi tőke? Mit termel/mire használják fel a társadalmi tőkét? Hogyan keletkezik a társadalmi tőke?*

Ezen kérdések közül az elsőt – *Mi a társadalmi tőke?* – vélték a tanulmány írói a jelenség gyenge pontjának, arra rámutatva, hogy nevezhető-e ez az „erőforrás” tőkének vagy sem?

Nagyon fontos azt megérteni, hogy a társadalmi tőke, ellentétben a többi tőketípussal, *nem egyéni tulajdonban áll, hanem egyének kapcsolatainak a következménye*. A mainstream közgazdaságtan haszonmaximalizáló egyénről beszél, és ha a társadalmi tőkét úgy vizsgáljuk, mint a többi tőketípust, akkor ez is konvertálható más tőkékre, így e feltételezés szerint a társadalmi tőkét az egyén csak saját vágyainak kielégítésére használja fel. A szerzők itt kifejtették annak szükségességét, hogy az elemzésbe a közgazdaságtannak be kell vezetnie más motivátorokat is a haszonmaximalizáláson kívül, mint például a szimpátia és a törődés. Az általuk leírt definíció az alábbi:

„A társadalmi tőke egy egyén vagy egy csoport egy másik egyénnel vagy csoporttal kölcsönös szimpátián alapuló kapcsolata mely potenciális hasznokat, előnyöket hozhat létre a kapcsolat tagjai között annak jövőbeni viszonzása lehetőségével.” (Robison, Schmid, Siles 2000)

A tőke kifejezés alátámasztására a szerzők megvizsgálták a társadalmi tőkét a gazdasági tőkére jellemző aspektusokból, mint a konvertálhatóság, tartósság, flexibilitás, felcserélhetőség és komplementaritás, stb. Ezeknél mind igazolják a társadalmi tőke tőketípusra jellemző mivoltát.

Közösségi hálózatok – kézfogások elmélete

A „közösségi hálózatok” kifejezés szervesen kapcsolódik a társadalmi tőke fogalmához. Társadalmi hálónak adott társadalmi csoport és/vagy réteg tekinthető, melynek szereplőit pontoknak tekintjük, és e pontokat összekötjük, ha köztük kapcsolat áll fenn. Nehézsége ennek, hogy a szereplők közti kapcsolatok intenzitása eltérő és folyamatosan változik. Így súlyozással is nehéz a kapcsolatok erősségét determinálni, főleg ha azt is figyelembe vesszük, hogy a kapcsolatok nehézkesen kvantifikálhatóak.

Milgram, amerikai szociológus '70-es években végzett kísérletsorozata arra irányult, hogy hány szereplőn keresztül jut el egy csomag a kiválasztott személytől egy, számára teljesen ismeretlen személyig, vagyis mennyire vannak közel egymáshoz a kapcsolati háló szereplői.^{1/}

A hálózatokat meghatározza, hogy *egy hálózati pont hány szereplővel rendelkezik, és azon belül a kapcsolatok miként oszlanak meg* (ennek következménye a *hálózati központok*, vagyis „hubok” kialakulása). Megfigyelhető a csoportosulás jelensége is, amelyek olyan alcsoportok, ahol a kapcsolati sűrűség megnő. Több hálózattípus van, például a háromszög vagy a rácsháló. Ennek fontossága ott domborodik ki a társadalmi tőkével kapcsolatban, hogy a vállalkozó *milyen kapcsolati hálóval rendelkezik, milyen hálózati rendszernek a tagja, és mennyire intenzívek ezek a kapcsolatok, mennyire konvertálhatóak ezek gazdasági és/vagy tudástőkévé.*

Vállalkozó és az értékpreferenciák

Mielőtt az alfejezet fő pontjára, az értékpreferencia kutatásra kitérnénk, érdemes röviden kitekinteni Werner Sombart leíró tanulmányára (*Lengyel* 1982), melyben bemutatja a régi típusú „burzsoá” jellemzőit. Erős normák voltak jellemzőek a prekapitalista korszak vállalkozóira: mindennek az ember volt a mértéke; a gazdagság nagy fontossággal bírt, de nem vált öncéllá – feladata, hogy örömet szerezzen, tekintélyessé és *függetlenné* tegye annak birtoklóját. Csak a tisztességes úton szerzett vagyon teszi a vállalkozót boldoggá; a régi típusú burzsoára jellemző volt még a kis forgalom-nagy haszon, ez egészen a XVIII. század végéig így volt.

Az üzleti etika nagy fontossággal bírt szintén, tilos egymás vásárlóinak átcsábítása, tilos az árharc, és az új munkamegtakarító technológiákat elítélték – több ember kereste szűnik meg általuk.

Ezt a normarendszert elfelejtették. A modern kapitalizmusban talán csak a függetlenség és a tekintély maradt meg a vagyon funkciói közül, de öncéllá vált (minél nagyobb gazdagságot „összeharcsolni”). Így jutunk el napjaink embertípusainak értékeihez. Füstös László és Szakolczai Árpád vizsgálta a magyar társadalom értékpreferenciáinak alakulását 1977-től 1998-ig. Hét felmérést végeztek, melyek célja, felderítsék hogyan változott a magyar társadalom értékpreferenciája a rendszerváltás utáni időszakban. A tanulmány szempontjából ennek fontossága a *vállalkozással kapcsolatos értékek kiemelése*, és azok létének vizsgálata.

Milton Rokeach amerikai szociálpszichológus nevéhez fűződik a Rokeach teszt kifejlesztése, mely *18 cél- és 18 eszközértékből álló értéklista*. E tesztnek a segítségével fel lehet mérni a *különböző társadalmak értékpreferenciáit, és azok alakulását*. A vizsgálat úgy folyik le, hogy a megkérdezett személyeknek sorrendbe kell állítania a 2-szer 18 értéket, és az így kapott eredményekből a kutatók átlagos rangértékeket alakítanak ki.

A célt vizsgálva fontos vállalkozói értékek közé sorolom a *bölcsességet, munka örömet, társadalmi megbecsülést, változatos életet és anyagi jólétet* (1. táblázat). Az eszközértékek közül vizsgálandó a *felelősségteljes, alkotószellemű, bátor, önálló, hatékony, logikus,*

^{1/} Karinthy Frigyes már 1929-ben megalkotta az un. „social network” elméletet a „Minden másképpen van” című kötetének egyik elbeszélésében (Láncszemek): „Annak bizonyításául, hogy a Földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek - ő fogadást ajánl, hogy legfőljebb öt más egyénen keresztül, kik közül az egyik neki személyes ismerőse, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen ismeretség alapon” (<http://krono.inaplo.hu/index.php/inter/inter-halozati-jelensegek/66-koezessegi-halozatok>).

Karinthy nem tévedett sokat, az évtizedekkel később leírt kapcsolati háló elvét a szakemberek *hatlépésnyi távolságnak* írták le ("six degrees of separation"). Vagyis legfőljebb hat kézfogásnyi távolságra van az összes ember egymástól.

fegyelmezett, törekvő és az engedelmes értékeket, ez utóbbit azért tartom fontosnak, mert a vállalkozói lét látszólag nem fér meg az engedelmességgel, így ennek az értéknek a hiánya is mutathat a vállalkozói értékek kialakulásának irányába.

Megfigyelhető az is, hogy a kor elfoglalt embere nyugodt, megfontolt, nem rohan sehova, ez a dologtalanok jellemzője.

1. táblázat: Rokeach teszt által vizsgált 36 érték

Célértékek	Eszközértékek
Boldogság	Felelősségteljes
Családi biztonság	Jó kedélyű
Belső harmónia	Értelmes
Szabadság	Szeretettel teljes
Bölcsesség	Előítéletektől mentes
Igazi szerelem	Szavahihető
Emberi önérték	Alkotószellemű
Igazi barátság	Segítőképz
Béke	Megbocsátó
Munka öröme	Bátor
Változatos élet	Önálló
Élvezetes élet	Hatékony
Anyagi jólét	Logikus
Szépség világa	Udvarias
Egyenlőség	Fegyelmezett
Haza biztonsága	Tiszta
Társadalmi megbecsülés	Engedelmes
Üdvözülés	Törekvő

Forrás: Füstös-Szakolczai [1999]

Összegezve: a kiemelt 5 célérték és 9 eszközérték átlagos jelentőséggel bír a magyar társadalomban. Biztató a felelősségteljes és önálló értékek alakulása, melyek az elmúlt években egyre fontosabbá váltak. Utóbbi azért számít jó eredménynek, mert a vállalkozói réteg a társadalomnak nem jelenti a nagy részét, így elég, ha van egy kisebb bázis, akik önállóságra törekednek. Szintén biztatónak lenne tekinthető az anyagi jólét fontossága, viszont ez egyáltalán nem reprezentatív, mert a társadalom nagy többsége anyagi jólétre törekszik, és ez nem mond semmit arról, hogy ki tervezi azt vállalkozáson belül elérni. Ezek mellett még az engedelmesség érték mutat ideális értéket a sikeres vállalkozói réteg kialakulásához.

A többi tényező nem mutat ideális értékeket, például a hatékony, logikus és alkotószellem jellemzők – az utóbbit kiemelve – átlagos, vagy átlagon aluli értékeket mutatnak, és a munka öröme is csak közepes fontossággal bír.

Az értékek adottak a sikeres vállalkozás kialakulásához, de bizonyos kategóriákban további javulásra lenne szükség.

Magyar vonatkozások

Ebben Kuczi (1996) azt vizsgálta, hogy az induló vállalkozások milyen forrásokat használtak fel a kezdeti nehézségek leküzdésére. Egy felmérés szerint a rendszerváltás után alakuló vállalkozások jellemzően nem éltek a privatizációs lehetőségekkel, saját forrást használtak fel az induláshoz, és a bankhitelek adta lehetőséget sem használták ki a vállalkozók, a kölcsönök mindössze egynegyede volt banki kölcsön.

Itt kerül kiemelésre a társadalmi tőke: olyan erőforrásokat vettek ugyanis igénybe, mint például „a családi munkaerő, rokonok segítsége, a volt vállalatuk munkaszervezete, baráti, szomszédügyi kötelékek, stb.” (Kuczi 1996).

A kelet-európai országok rendszerváltásával kapcsolatban nem értenek egyet a társadalomkutatók abban, hogy a társadalmi tőke milyen szerepet játszott ezen országok rendszerátalakulásakor. *Az egyik csoport szerint a múltban kialakult kapcsolatok jelentősen befolyásolják a mai kapcsolati rendszereket, míg a másik vélemény szerint nem számít a múltban elért hatalom és ismertség alkalmazkodni kell az új rendszerhez.*

Kuczi saját kutatások eredményeire támaszkodva kimondja, hogy a „magasabb iskolai végzettségű, preferált foglalkozásokat űző társadalmi csoportokból, végső soron a középrétegek tagjaiból lesznek nagyobb valószínűséggel vállalkozók” (Kuczi 1996). Ezek az emberek a fennálló normákra, viszonyokra támaszkodva válnak vállalkozóvá, ezeket konvertálják erőforrásokká. Kuczi olyan társadalmi egységeket vizsgál, mint a társadalmi tőke adta erőforrások, melyek jól körülhatárolhatóak, ezek ismertetése segít vállalkozások és társadalmi tőke kapcsolatának mélyebb megértésében.

A múltban kialakult értékek

Szelényi (1988) úgy gondolta, hogy a vállalkozói érték a szocializmusban sem tűnt el teljesen, a társadalom mély rétegekben tovább élt 1945 után is. A két világháború „között piacra termelő parasztgazdaságok, kis- és közepes méretű vállalkozások által generált beállítódások és ismeretek, átvészelve néhány mostoha évtizedet a ma induló önállók egyik erőforrása lehet” (Kuczi 1996). A rendelkezésre álló adatok ezt a hipotézist nem erősítik, a szerzett társadalmi pozíció nagyobb befolyással van a vállalkozóvá válásra, mint az, hogy egy felmenő vállalkozó volt.

Kuczi azzal kapcsolatban is végzett kutatás, hogy a vállalkozói hajlandóság és az adott település története összefügg-e? Az első vizsgált falu lakosságának túlnyomórésze a két háború között cseléd volt, így a termelészövetkezet megalakulásakor a teljes vezetést kívülállóknak adták, ami a szövetkezet működéséig nem változott. Ez a szocializmus idejében egy jól prosperáló rendszerként működött, a falu fejlődött, többen visszavándoroltak erre a településre. Azonban a rendszerváltás után a falu minden jelentősebb vállalkozását, boltjait, stb. a szomszédos falvak vállalkozói vették át, és az újonnan megalakult vállalkozásokat sem helyiek vezetik. Tehát *nem alakult ki egy olyan csoport, réteg, akik képesek lettek volna a sorsukat kezükben tartani, vállalkozóvá válni, amikor a szükség úgy kívánja – ez a cselédmúltnak volt köszönhető.*

Egy másik falu esetében az első lakók egy falu külterületére költöztek, ami később önálló településsé vált. Ezen betelepült családok a két háború között földet szereztek maguknak – „kialakult egy erős birtokos paraszti réteg” (Kuczi 1996).

Összességében: *a múltban kialakult értékek erősen befolyásolhatják a vállalkozói hajlandóság mértékét, vállalkozói réteg kialakulását.*

A család és rokonság

Gyakori a magyar vállalkozók világában, hogy egy vállalkozásnak a család minden tagja alárendeli magát. Kuczi a család, „mint a vállalkozás erőforrása” felfogást több kontextusban értelmezi.

- *Szolidaritás:* A vállalkozás kezdő időszakában jellemzően romlanak az addigi életkörülmények – növekedő terhek, csökkenő jövedelem. Ebben az időszakban jelentős segítségnek számít egy stabil, szolidáris család.

- *A család vagyonának felhasználása, kölcsönök:* A tanulmány írása idején jellemző volt a vállalkozásokra, hogy a források előteremtéséhez az addigi megtakarításokat, gépkocsit, stb. adták el vagy mint apport hasznosították azokat (pl. korábbiakban épített ingatlant átalakították bolttá, műhellyé). Emellett a kor vállalkozóinak harmada kapott rokonaitól vagy barátaitól kölcsönt.
- *A családtagok, rokonok jogosítványainak felhasználása:* A rendszerváltás után évekig jellemzőek voltak a rohamszerű vásárló utak – karavánban mentek ki a családok ausztriai bevásárló központokba. Vállalkozók árufeltöltő úton gyakran a szűk rokonság segítségét is igénybe vették – ezzel hatalmas profitra tettek szert. A különböző gépeket, épületeket is úgy próbálták a termelészövetkezettől megszerezni, hogy a rokonok jogosítványait felhasználták. Ugyanez történt a vagyonjegyek és kárpótlási jegyek megszerzésénél.
- *A család munkaerejének hasznosítása:* A tanulmányban leírt felmérés szerint a kis- és középvállalkozások 20-30 százalékában dolgoznak közvetlen családtagok, rokonok és még 10-15 százalékban segítenek be barátok, ill. ismerősök. „A család munkaerejének hasznosítása lehetővé teszi a flexibilitást és a specializációt” (Kuczi 1996). A flexibilitás itt a rugalmas munkamegosztást jelenti, a család bármely tagja elvégezhet bizonyos munkát, így sokkal hatékonyabb a működés, mint az alkalmazottakkal dolgozó vállalkozásnál. A másik pozitívum, hogy amennyiben sikeres a vállalkozás, akkor többen besegítenek a családból, ha viszont nem, akkor nem kell senkit elbocsájtani. Kuczi vizsgálja azt is, hogy milyen szerepek, nem és életkor szerinti munkamegosztás hogyan befolyásolja a vállalkozás működését, és arra a következtetésre jut, hogy ez vállalkozásfüggő. Van ahol a hagyományos nemi szerep alapján létrejött munkamegosztás a vállalkozás erőssége, másik esetben épp az ellenkezője. Viszont a család, mint erőforrás felhasználása problémákat is rejthet magában, ez lehet például a családi viszonyokra a munkamegosztási rendszer átültetése.

Lokalitás

Ahhoz, hogy a vállalkozások „működéséről, fejlődési lehetőségeiről, alkalmazkodóképességükről képet kaphassunk” (Kuczi 1996) szüksége van az adott környezet (régió, város, falu) társadalmi feltételének vizsgálatára. Kuczi felhasználja Crevoisier (1990) okfejtését, mely megkülönbözteti a funkcionális és a területi logikát. A funkcionális logika a társadalmi tényezőt (munkaerőt) a termelés egyik elemének számítja, így, az hozzáalakítható a termelési feltételekhez. Míg Crevoisier által leírt területi logika szerint ott jönnek létre vállalkozások, ahol ehhez megfelelő társadalmi környezet van.

„A készen talált lokális struktúrák, viszonyelemek beemelése a cégekbe” (Kuczi 1996):

A vállalkozásokon belül nem lehet eltekinteni a vállalkozás környezeti viszonyaitól, annak ellenére, hogy a „dolgozókat mindennemű társadalmi vonatkozásaik nélkül veszik számításba” (Kuczi 1996), mégis a vállalatok jelentős részére nagy befolyással bírnak a helyi viszonyok. Erre példa, ha olyan vezetője van a vállalkozásnak, akit az adott településen elismernek, akkor „az alá-fölérendeltség könnyebben létrejön, illetve legitimálódik a cégen belül” (Kuczi 1996). Paternalisztikus jellegű munkamegosztások figyelhetők meg farmok némelyikében – Newby (1976), és ez a hazai tsz-ek felbomlásánál nagyon jól megfigyelhető. Ahol sikeres volt a szövetkezet, nem ritka, hogy a felbomlása után a volt vezetők az előző rendszerben szerzett tekintélyüket felhasználva új vállalkozásban közel azonos alkalmazotti körrel gazdálkodtak tovább. Ugyanerre a jelenségre mutatott rá Norris (1978), csak ipari üzemek esetében. Kuczi a paternalisztikus vezető jelenségére több példát is bemutat, melyek fő tanulsága, hogy a vezető és

alkalmazottak „kötődése” során erős lojalitás jött létre, ami a vállalkozás egyik fő erősségét jelentette.

„A vállalkozók együttműködése” (Kuczi 1996)

„Egy adott településen, régióban élő önállók alkalmi tranzakciói (hitelügyletek, szívességcserék, alkalmi kooperációk) megszilárdulhatnak, és állandó formát ölthetnek” (Kuczi 1996). Ez a Hámori által leírt hálózati bizalom jelensége, a vállalkozókkal foglalkozó szakirodalom ezt a specifikus jelenséget „industrial district” néven határozza meg. Erre egy falu asztalosainak közösségét hozza fel példaként Kuczi, akik egy nagyobb megbízást közösen teljesítettek. Ennek alapja az is, hogy a megbízó ismerte a helyi viszonyokat, és tudta, hogy *bár ezen kisvállalkozók nem alkotnak egy közös szervezetet, de a meglévő társadalmi „háló” hatékony csoporttá tette őket.*

A volt munkahely inkubációs szerepe

A kisebb méretű cégek jobban kedveznek az önállósodásnak, a vállalkozási ismereteket ilyen munkahelyen lehet a legjobban elsajátítani, mert a dolgozó rákényszerül, hogy minden funkcióban dolgozzon (beszerzés, értékesítés...). Vizsgálva az önállók karrierútját, azt látta Kuczi, hogy nagyobb vállalatoktól kisebb cégekhez mentek dolgozni. E közvetett hatás mellett megfigyelhetőek közvetlen hatások is, mint a vállalkozás önállósodási kezdeményezései. *Magyar jelenség a Tb költség csökkentése végett a dolgozó alkalmazotti viszonyát megszüntetik, és vállalkozóként dolgozik tovább.*

Másik példa, hogy a leendő vállalkozó lépésekben tervezi meg az önállósodását, az *eredeti munkahelyük adta lehetőséget kihasználják, vagyis a rendelkezésre álló eszközök felhasználása, a jövőbeli vevőkör kialakítása.* Ez arra irányult, hogy a vállalkozói lét kezdeti nehézségeinek kiküszöbölje, az átmenetet megkönnyítse.

Kitér még Kuczi a fentebb már említett munkaszervezet privatizálására. Ahol egy szervezetnek kialakult a stabil hálózati felépítése, ott láthatunk példát arra, hogy ezeket az értékeket átmentették egy vállalkozásba, ami továbbra is funkcionálisan működött, köszönhetően a korábban kialakult és a vállalkozásba átültetett kapcsolati rendszernek – társadalmi tőkének.

Néhány tanulmány a magyar vállalkozókról

Szalai Erzsébet “Gazdasági Elit és Társadalom a magyarországi újkapitalizmusban” c. könyvének (2001) egyik fejezete a nagyvállalkozói kört mutatja be. A szerző a magyar vállalkozói elit rekrutálásának módját követi nyomon. A kiadás idejében a *nagyvállalkozók jelentős része a rendszerváltozással létrejövő új helyzetnek köszönheti a vagyonát*, és a 2001 óta elmúlt 7-8 év ellenére ez még mai napig is jellemző a nagyvállalkozói körre.

20 nagyvállalkozót interjúvol meg, életpályájukról, vállalkozói birodalmuk kiépítéséről. Mindannyian megegyeznek abban a tényben, hogy a *nagyvállalkozóvá váláshoz, és a “korona megtartásához” szükségesek a politikai kapcsolatok*, anélkül nem válhat senki sem nagyvállalkozóvá.

Szalai Erzsébet foglalkozik az un. *szuperstruktúrákkal* is. Jelentésük: „a pénzügyi szervezetek nemzetközi összefonódása, a világ legnagyobb gazdasági-pénzügyi centrumai és a nemzetközi pénzügyi szervezetek, valamint a nagy multinacionális cégek vezető erői alkotják, amelyek felügyeletet gyakorolnak a jegybankok és a kormányok felett is” (<http://www.freeweb.hu/eszmelet/54/szalai54.html>). A rendszerváltás után, az addig „vezető”

elit meggyengült. Ez gazdasági hatalmi vákuumot eredményezett, amelynek bázisán a későkádári technokrácia, sajátos habitusától és ideológiájától vezéreltetve és a szuperstruktúra elvárásainak megfelelően, a vezető állami gazdasági bürokrácia és az állami nagyvállalati vezetők gazdasági tőkének nagy részét átszivattyúzta, döntően a külföldi befektetők, kisebb részt a hazai nagyvállalkozók számára” (<http://www.freeweb.hu/eszmelet/54/szalai54.html>). Ennek az volt az oka, hogy az *akkori hazai elit csak így kerülhetett be a szuperstruktúrába* (pl.: az interjú idejében Bokros Lajos volt a Világbank elnöke).

Laki Mihály magyar szociológus könyvében (*Laki 1998*) említést tesz a rendszerváltás után az *újonnan alakuló vállalkozások informális önszerveződő csoportjairól*, melyek arra hivatottak, hogy *tagjaikat új információkkal lássák el*. Ezek nagyrészt a korábban kiépült kapcsolati hálókból, regionális közelségből alakultak ki - több ilyen csoportot mutat be -. Például egy kisváros vállalkozói csoportját, akik hetente, vagy kéthetente összeülnek, és megosztják egymással az információikat. Másik típusú csoport az, amikor egymás között egyeztetik a szolgálatásért kért ellenértéket (a könyvben egy vállalkozó fogorvos, és egy műszerész kisiparos példája szerepel).

Bár Laki nem nevesíti így könyvében, de valójában ez is a társadalmi tőke megjelenése: *saját hasznukra szervezett csoporton belül a tagok megosztják információikat, erőforrásaikat, kölcsönös alapon*. Ezen csoportok fegyverténye abban rejlik, hogy közvetlen retorzió nem éri a kimaradó vállalkozókat, viszont közvetett hatása erős befolyással jár – olyan információkról értesülhet későn a kimaradó, melyek vállalkozására komoly befolyással hatnak. Természetesen a csoport fontossága a benne lévők tagok tőkeerejétől függ.

Néhány eredmény

Az elméleti alapvetés után a feltett hipotézisek igazolásához szükséges kutatásokat, és annak eredményei kerülnek bemutatásra. Írott források közül “a 100 leggazdagabb” listáját elemezzük, és a listán szereplő vállalkozók közül 3 kiválasztott vállalkozó életútjából arra vonatkozó motívumokról olvashatunk, melyek a társadalmi tőke meglétére utaltak.

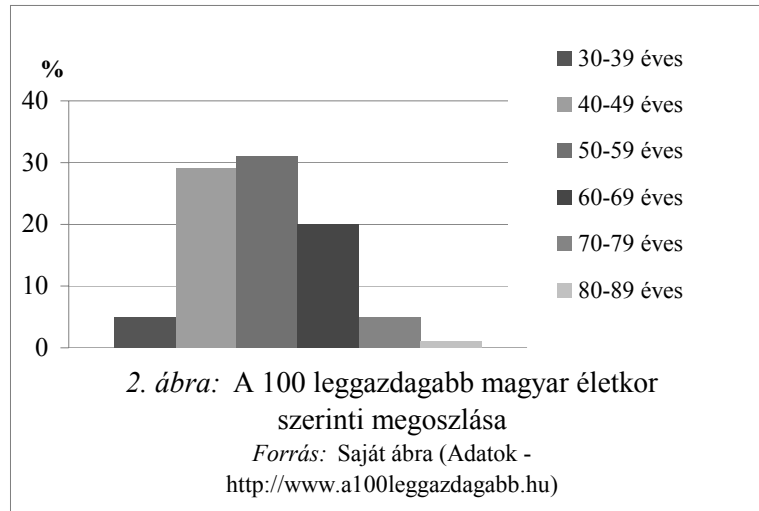
Emellett az egyetemisták vállalkozói hajlandóságát vizsgáltuk: kilenc egyetemistával készült villáminterjú arról, hogy mi a véleményük a vállalkozóról, mi szükséges a sikeres vállalkozói léthez, és lennének-e vállalkozók egyetemi tanulmányaik után. E fejezetben felhasználtunk más kutatási adatot is, a PTE Közgazdaságtudományi Karon a 2008-as év őszi szemeszterében készült egy felmérés az egyetem hallgatóival -, „A pécsi közgazdász hallgatók jövőképe 2008” címen – és ebből a „Karrier, munka” fejezet vállalkozóval és vállalkozással kapcsolatos eredményeit ismertetjük.

A 100 leggazdagabb magyar évenkénti listáját már 2002 óta publikálják. 2002-től 2006-ig a Magyar Hírlap gondozásában jelent meg a kiadvány, 2007 óta a Napi gazdaság publikálja, közel azonos szerkesztőcsapattal. Nem veszik figyelembe a feketegazdaságból vagyokra szert tevéket.

A listán publikált számok becslésen alapulnak. E vagyonebecslések egy részénél könnyebb helyzetben voltak a kutatást készítők, például egy tőzsdén bejegyzett cég tulajdoni viszonyainak megállapításánál. Emellett az ingatlanvagyon értéke könnyen megbecsülhető, viszont a műkincsek és egyéb ingóságok értékének felmérése már nehezebbnek megy. Ilyen okok miatt a listán szereplő adatok nem teljesen valóságűek.

A 2008-as lista alátámasztja azt a hipotézist, mely szerint a nagyvállalkozók jellemzően az *előző rendszerben szocializálódtak*, az ott keletkezett kapcsolati tőkét alkalmazva lettek sikeresek. A 100 leggazdagabb közül 91 embernek közölték életkorát, az *ebből számolt átlag 53,3 évet mutat*, és a grafikon is jól mutatja, hogy a 40-es és 50-es korosztály dominál, és a 60-70 közötti korosztály is jelentős számban képviselik magát. *Az a hipotézis is alátámasztást nyer*,

mely szerint a nagyvállalkozók jelentős része férfi, a 100-as listán összesen három nő szerepel. Iskolai végzettségüket tekintve a 86 ember közül, akiknek végzettsége publikus, 4 középiskolai végzettségű, 2 személynek van szakmunkás végzettsége, 2 végzett technikumot, 8-nak van főiskolai és a maradék 70 embernek van egyetemi végzettsége – látható, hogy átlagon felüli a képzettségük, birtokában vannak a tudástőkének.

Bár ezt a 2004-es kiadásban említették, de a mai viszonyokra is jellemző lehet, hogy azon személyek között, akik nem vállalkozóként, hanem más úton (pl.: örökség) váltak vagyonossá, vannak olyanok, akik nem vállalták a nyilvánosságot, annak ellenére, hogy előkelő helyen lehetnének a listán.

Megemlítendő (a korábban már hivatkozott) Szalai Erzsébet egy régebbi listához kapcsolódó nyilatkozata, mely szerint a becslések alapján készülő lista nem a valós adatokat mutatja – a listán szereplő adatokat 20-50%-al alábecsülték, és több személy –sikerrel– kérte, hogy helyezték hátrébb a listán, vagy akár ne is szerepeltesék.

A kritikák ellenére a lista, ha nem is 100 százalékos szignifikancia szinttel, de reprezentatívnek tekinthető, így további elemzésre alkalmas.

A listából a három kiválasztott szereplő a mai magyar gazdasági élet emblematikus alakja, sikeres cégvezetők és vállalkozók, életútjukat röviden bemutatása arra fókuszál, hogy hol építhették fel a társadalmi tőke bázisukat, hogyan kamatoztatták a kapcsolatépítő képességeiket.

Demján Sándor esetében megfigyelhető, hogy már fiatal korában önállóságra törekedett, „alig tízévesen üzleti alapon – „beszállítókat” alkalmazva – nyújtartásba fog” (<http://www.minosegiujsagiras.hu/main.php?name=aarticles&id=28>). 1968-ban – 25 évesen – kerül egy csődben lévő Áfész élére, amit újszerű, olykor a törvényesség határán mozgó módszereivel az ország egyik legjövödelmezőbb szövetkezetévé tesz. Ezután a Skála igazgatója, majd a Magyar Hitelbank igazgatója 1985-től.

A rendszerváltás után vezetőként szerzett kapcsolatai révén elnöke lesz a Közép-Európai Fejlesztési Társaságnak, de innen egy év után, nézeteltérések miatt, távozik, és a magyar származású Andrew Sarlos észak-amerikai üzletemberrel Kanadában megalapítják a Közép-Európai Befektetési Társaságot, mely elsősorban a FÁK országokban és távol-keleten tevékenykedik. 1995-ben hazatér, és az új építésű ingatlanok piacán vág bele az üzletbe – ennek eredménye a Bank Center, Pólus Center és a Westend City Center.

Fontos megemlíteni *esetében a politikai kapcsolatokat*. Demján mindig is jó viszonyt tartott fenn az éppen aktuális vezetőkkel, ő ezt úgy fogalmazza „nem szabad politikailag odakozmálni” (<http://www.minosegiujsagiras.hu/main.php?name=aarticles&id=28>).

Csányi Sándor életútja kezdetén, a családi háttér bemutatásánál fontos utalás található - „... édesanyjának a humorérzékét és - barátai és ellenfelei szerint is egyedülálló - *kapcsolatépítő képességét köszönheti*”. Gyerekkorában rá is jellemző a „vállalkozó szellem” „... a ház körüli fizikai munkák elvégzésére tucatnyi barátjából szervezett brigádot, melyben maga inkább irányítási feladatokat látott el, mint hogy a munka (általa kevésbé kedvelt) fizikai részével kelljen foglalkoznia” (<http://www.minosegiujsagiras.hu/main.php?name=aarticles&id=28>).

14 évesen Budapesten közgazdasági szakközépiskola tanulója lesz, majd a Pénzügyi és Számvetési Főiskola hallgatója. Tanulmányai után a PM bevételi főigazgatóságán, majd a titkárságon dolgozott, itt munka mellett elvégezte a Közgazdaságtudományi Egyetemet, és ledoktorált. A titkársági munkakörében (pénzüntézet felügyeleti osztály) hétfő reggelente találkozott Szirmai Jenővel, az OTP akkori vezetőjével, így 1992-es kinevezésének időpontjában már ismerte a Bank termékeinek és munkatársainak jelentős részét.

A PM-ből 1983 őszén igazolt át a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumba, a rendszerváltásig dolgozik még a Demján vezette Magyar Hitelbankban, majd az Országos Kereskedelmi és Hitelbankban.

1992-ben nevezik ki az OTP vezérigazgatójává. Működése első lépéseire a radikális átalakítás a jellemző: teljes profilváltást kellett a bankban alkalmazni. Csányi nem félt e lépések megtételétől, de ehhez egy megbízható, sikeres nevekkel álló csapata volt szükség. Politikai kapcsolataiban Csányi kínosan ügyelt arra, hogy az aktuális kormányhoz ne kerüljön soha túl közel, se túl távol.

Zwack Péter már fiatal korában bejáratos volt a felső tízezer körébe. Legszebb éveit Derekegyháza a Weiss Manfréd birtokon eltöltött nyarak jelentették, ahol a kor fontos emberei közül sokan megfordultak.

Zwack életútja kalandos, az 1940-es évek végén emigrál Magyarországról először Olaszországba, majd az Egyesült Államokba. Közgazdasági tanulmányait e két országban folytatja, Amerikában, New Yorkban fejezi be. Családi örökségéből átmenteni semmit sem tud. Amerikában újból talpra áll, szeszipari vállalkozásokban dolgozik, mint menedzser, 1954-ben már egy Chicago-i borimportőr vállalkozás társtulajdonosa. 1972-ben visszatér Olaszországba, innen irányítja vállalkozását.

1989-ben belső indíttatásra, és befolyásos magyar üzletemberek ösztökélésére visszatér Magyarországra. Emil Underberg német likörgyárossal alapított közös cégéből és a Budapesti Likőripari Vállalatból létrehozta a Zwack Unicum Budapest Kft-t, majd 1991-ben privatizálta a vállalkozás a Budapesti Likőripari Vállalatot, és ezzel megalakult a Zwack Unicum Rt., melynek társtulajdonosa és igazgatósági elnöke lett. Zwack Pétert közben '90/'91 között Magyarország washingtoni nagykövetségévé nevezik ki. Viszont az akkori magyar vezetés rövid idő után visszahívja, mert Zwack nem az ő „szájízük” szerint végezte a munkáját. Egy interjúban jegyezte meg, hogy „... Diplomatainknak magyar világpolgárnak kell lenniük, és nem világidegen magyaroknak” (<http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=4982>). Érdekességként a mellékletben megtalálható két levél, egyik Ronald Reagantól, ami a másik id. George Bushtól – ezek a levelek bizonyítják, milyen kitűnő kapcsolatépítési képességekkel rendelkezett Zwack.

Zwack egész élete során képes volt a kapcsolatok megfelelő kiépítésére, bár a sikerességhez emellett nagymértékben szükség volt a precizitására, munkaszeretetére, és alkotóvágyára – belső kontrollós személyiség, aki hibáiból, kudarcaiból mindig tanul, azokat saját javára fordítja. Már a rövid életút ismertetőjéből is kitűnik, hogy többször is „padlóról” kellett felállnia, és mindannyiszor sikeres volt.

Összegzés

Mindháromuk esetében jellemző a gyermekkori önállósodási törekvés, komoly szülői hatás, kurdarcok megfelelő feldolgozása, munkamánia – megszállottan dolgozók, akár napi 18 órát is – és a *kapcsolatok könnyed kiépítése*. Életük során több vállalat vezetői pozícióját is betöltötték, megszerezve a piaci tudást, és csak ezután alapították vállalkozásukat.

A társadalmi tőke az ő esetükben jelentős, tudatosan felépített kapcsolati hálót jelent; a vezető politikai hatalommal mindig jó viszonyt ápoltak, de figyeltek arra, hogy a viszony ne legyen „túl jó”, ne váljanak kiszolgáltatottá és függővé. Kiemelkedő vállalkozói sikereiket e tulajdonságuk nélkül nem érhatték volna el.

A jövő „vállalkozói”

Kutatásunk során 9 egyetemistát kérdeztünk meg villáminterjú keretén belül (személyes/interneten keresztüli megkérdezéssel) a vállalkozóról, saját vállalkozói ambícióikról. Többnyire a vállalkozót egy *önálló, saját üzletét vezető, vagy ötletét kivitelező emberként írták le* – „vállalkozónak bárki tekintheti magát, aki valamibe belekezd, nem feltétlenül gazdasági tevékenység”. A gazdasági funkcióját már kevesebben, összesen ketten említették meg („a sikeres vállalkozás jót tesz a gazdaságnak”).

A kilenc egyetemista magyar vállalkozói kép leírása meglepően pozitív eredményt hozott. Természetesen voltak negatív, pejoratív válaszok is – „ott lop, ahol tud” vagy „nem eléggé bátrak – nem mernek újba belevágni, azt ismétlik, ami már másnak bejött” –, de inkább olyan vélemények hangzottak el, melyek a magyar vállalkozót *nagy teherbírású, precíz, rátermett, találékony, ügyeskedő – a szó pozitív értelmében* – embernek írták le, aki „próbál úszni az árral és fennmaradni”.

Az interjúalanyok jelentős része „kiskapukat keresőnek” nevezte a magyar vállalkozókat, melynek magyarázatát a jelenlegi kilátástalan helyzetben látták, *véleményük szerint a jelenlegi környezeti hatások mellett nagyon nehéz vállalkozóként sikeresnek lenni.*

A vállalkozói sikeresség és a kapcsolatok összefüggésénél legtöbbször kiemelkedő fontosságúnak tartották a kapcsolatok meglétét – *“Ma Magyarországon meghalnak az emberek jó kapcsolatok nélkül”* – ezt a sikeresség alapjaként írták le. Egy másik interjúalany válasza a „Kapcsolatok szükségesek-e?” kérdésre: *„Természetesen igen, lehetőleg minél szerteágazóbb kapcsolatokra”*. Ez a válasz arra mutat rá, hogy a kapcsolati hálót mély és értékes kapcsolatoknak kell jellemeznie. Az alanyok közül többen említették, hogy a vállalkozás indításakor létfontosságúak a kapcsolatok, a nélkül igen nehéz boldogulni.

Bizakodásra ad okot, hogy a megkérdezettek jelentős része el tudná képzelni a jövőjét úgy, hogy főállású vállalkozó legyen, néhányuknak már most van egy ötlete, idővel talán kiderül, hogy ebből kinő-e sikeres vállalkozás.

Azonban, bár a közgazdász hallgatók jellemzően biztosabban beszéltek a vállalkozásról, de rajtuk is érezhető volt, akárcsak a többi hallgatón, hogy a vállalkozásról csak elméleti síkon vannak ismereteik, valós képük nincs róla – nincsenek tisztában a vállalkozói léttel.

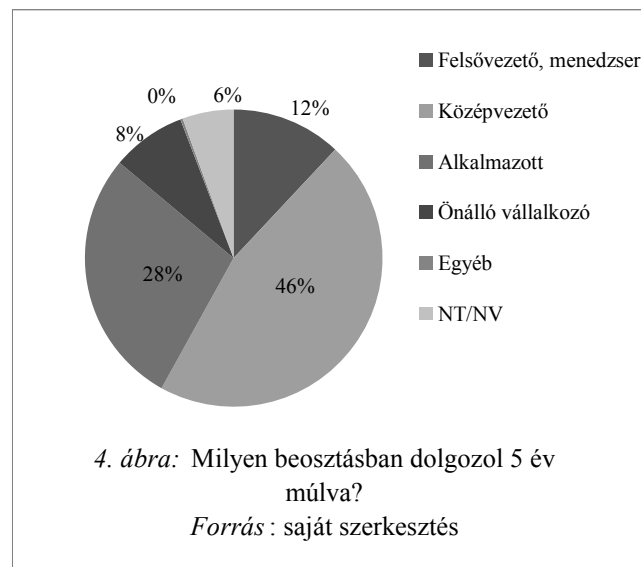
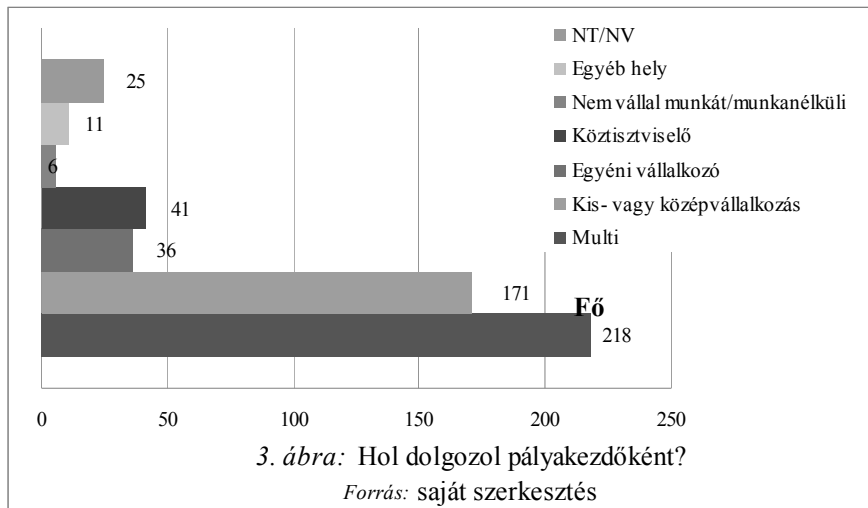
Bár a kutatás célja nem az egyetemista hallgatók vállalkozói ismereteinek felmérése, de meg kell jegyeznünk, hogy a vállalkozói réteg „utánpótlását” ez az állapot nem segíti elő.

Közgazdász hallgatók jövőképe

2008 őszi szemeszterében a Marketingkutatók kurzus keretén belül a „A pécsi közgazdász hallgatók jövőképe 2008” (Marketingkutatók kurzus – GSMN03 - „A pécsi közgazdász hallgatók jövőképe 2008”) címmel felmérés készült 510 fővel a pécsi közgazdászhallgatók

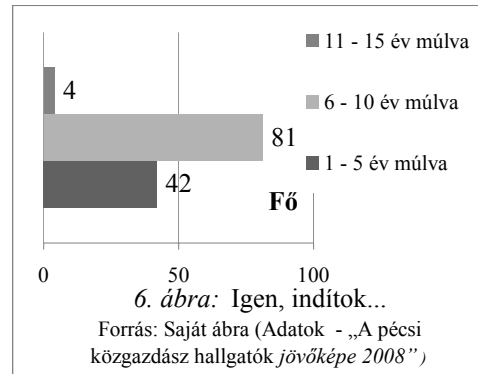
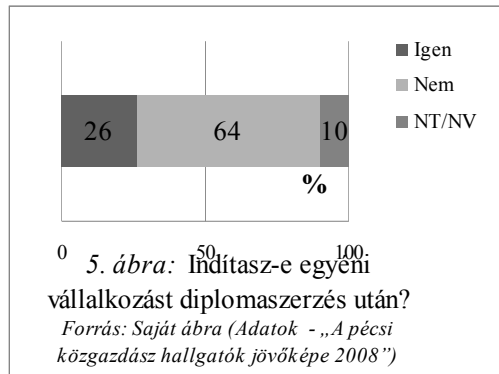
jövőbeli elképzeléseivel kapcsolatban és ebből a felmérésből a „III. Karrier, munka” fejezet eredményeit ismerhetjük meg.

Az első vizsgált kérdés a 10. számú, melynek eredményeit a 3. ábra mutatja, itt látható, hogy a közgazdász hallgatók jelentős százaléka a vállalkozói szférában képzei el a jövőjét, viszont kevesebb, mint 10% (36 fő) fog tervei szerint egyéni vállalkozóként elhelyezkedni pályakezdőként. A felmérés arra nem tér ki, hogy eddig milyen piaci tapasztalatokat halmoztak fel a megkérdezettek, van-e munkatapasztalatuk, de ha a megfelelő tudás birtokában is vannak, akkor is csak a 36 fő töredéke fog valóban vállalkozóvá válni. Ez a szám nem túl biztató, viszont az, hogy a vizsgált hallgatók több, mint 30%-a tervezi elhelyezkedését KKV-nál, az már jó irányba mutat.

A következő kérdés a 11. számú, ezt az 4. ábrán követhetjük nyomon. A hallgatók nagy része felsővezetői-, középvezetői- vagy alkalmazotti létet látja valószínűnek az 5 éves jövője távlatában. Az önálló vállalkozói ambíciókkal rendelkezők aránya hasonló az előző kérdéshez, a megkérdezett 510 főnek 8%-a fog önálló vállalkozóként dolgozni 5 év múlva.

Az utolsó vizsgált kérdés a 12. számú (5. és 6. ábra), itt látható, hogy a távolabbi jövőben már többen gondolkoznak vállalkozás indításában, az elkövetkező 5 évben vállalkozást indítani szándékozóok szám kétszeresére nő 5-10 év távlatában, 11-15 évnyi időtávba kevesen gondolnak bele.

Vállalkozók a vállalkozókról

Négy mélyinterjú megkérdezésről olvashatunk ebben a fejezetben, három teljesen különböző területen tevékenykedő vállalkozóval, és a Baranya Megyei Vállalkozói központ igazgatónőjével. Az itt elhangzottak adták a legrealitásosabb rátekintést a mai magyar vállalkozói realitásra, a dolgozat fő megállapításai e beszélgetéseken nyugszanak.

Első interjú

Már az első mélyinterjú alany rávilágított arra a tényre, hogy semmit sem lehet “fekete-fehér” módon megfigyelni, főleg nem a gazdasági élet szereplőit. Amennyiben a vállalkozások társadalmi töke függését vizsgáljuk, nem írhatjuk le explicit módon, hogy ebben az esetben *egyértelmű a társadalmi töke megjelenése*, és vannak olyan típusú vállalkozások, melyek profiljából fakadóan a sikeres működéshez látszólag *nincs szükségük* a társadalmi tőkére.

Az első vállalkozó építőanyagok gyártásával foglalkozó vállalkozás igazgatóhelyettese, és üzlettulajdonosa. Pályája során végig ennél a cégnél dolgozott, majd a rendszerváltás után üzlettársával a vállalat tulajdonosaivá váltak. A megkérdezett vállalkozásának jellemzőiből tudható, hogy ezen a területen a terjeszkedéshez a cégek közti kooperáció nem létezik, a kiélezett verseny miatt a versenytársak óvják egymástól kifejlesztett módszereiket, technikáikat. A megkérdezett karrierjét vizsgálva azon a ponton, amikor igazgatóhelyettesé kinevezték és társtulajdonossá vált, érzékelhető a társadalmi töke megléte. A munkahelyénél eltöltött évek alatt a vállalkozássá váláskor már a mai üzlettársa ismerte őt – *bizalom jelenléte* -, tudta, hogy kvalitásai megfelelnek az elvárásoknak, így került ebbe a pozícióba, és vált ez által üzlettulajdonossá - vállalkozóvá. Ezen ismeretség nélkül nem lehetne ma sikeres vállalkozó. Emellett ez az interjú mutatott rá arra, hogy azon vállalkozásnál, melyek működési területén magas belépési korlátok érvényesülnek, a verseny kiélezett, a piac felosztott, és magasak a technikai követelmények, ott a *társadalmi töke a vállalkozáson belül* jelenik meg intenzíven, a

vállalkozó(k) – tulajdonos(ok) – és az alkalmazottak közti viszonyban. E két szereplő kapcsolata kölcsönös bizalomra épül, a vállalkozó biztosítja a munkalehetőséget, megélhetést, az alkalmazott pedig magas minőséggel végzi el a rá bízott munkát.

Vállalkozásokkal kapcsolatosan ő is megemlíti a *stabil erős kis- és középvállalkozói réteg hiányát*, mert ők lennének hivatottak a klasszikus polgári réteg „kitermelésére”.

Komoly szülői hatás volt jellemző gyerekkorára, és ennek köszönhető, hogy a szorgalom, precizitás számára létfontosságú lett.

Véleménye – melyet a tanulmány keretében lefolytatott kutatás is alátámaszt – szerint senki nem születik vállalkozónak, minden vállalkozó az életútja során „beletanul” a gazdasági életbe, tapasztalatot halmoz fel, kapcsolatokat épít ki, és csak ezután válhat sikeres vállalkozóvá. Sikeres működéshez a vállalkozónak szüksége van *kitartásra*, és magas szintű szaktudásra.

Következtetések

A vállalkozásokkal kapcsolatban a társadalmi tőke jelenségét két részre kell bontanunk. Az első típus a vállalkozás belső társadalmi tőkéje, a kölcsönös bizalom, mely a vállalkozáson belül jön létre, a vállalkozó és alkalmazottai között. Ez a belső integritás támasz a vállalkozó számára, mert olyan funkciókat bízhat az alkalmazottaira, melyek ellátása jelentős időt emészt fel.

A másik típus a vállalkozás külső társadalmi tőkéje, mely a vállalkozás külső kapcsolataiban (beszállítók, vevők, versenytársak), és a vállalkozásban dolgozók kapcsolati tőkéjében (ismerősök, barátok, rokonok...) jelenhet meg.

Bizonyos területeken és bizonyos időszakban a működő vállalkozások nem igénylik oly mértékben a társadalmi tőkét, mint mások. Főleg azokon a területeken, ahol magas belépési korlátok érvényesülnek, a verseny kielezett, a piac felosztott, és magasak a technikai követelmények.

Dr. Sánta Imre a PTE-TTK-n egyetemi docens, emellett a Dél-Dunántúli Kooperációs Kutatási Központ Innovációs Nonprofit Zrt. igazgatótanácsának elnöke. A DDKKK fő profilja a kutatás és fejlesztés, lézerek ipari alkalmazásával kapcsolatban végeznek kutatásokat, bizonyos technológiákat egészen a prototípusig fejlesztenek, és ezután vevőt keresnek rá. Mivel ennek sikere kétséges, gyakori, hogy a DDKKK indít egy saját spinoff céget, mely az új technológia piacra-vitelére hivatott.

A DDKKK egy nonprofit vállalkozás, 20 részvényese van, ebből 19 kisvállalkozások, és egyéni vállalkozók és a huszadik a Pécsi Tudományegyetem.

Az interjú során a fejlesztő-, termelő vállalkozásokról sikerült információkat gyűjtenem. Ezek hiánya a magyar vállalkozói réteg egyik komoly problémája, sokkal több működik a szolgáltatást nyújtó vállalkozásokból.

Az interjúalany a magyar vállalkozó három jellemzőjét emelte ki: köszönhetően a nagy adóterheknek a magyar vállalkozó annyi költség alól próbál mentesülni, amennyi alól lehet, *találékony*, ez szükséges az „életben maradáshoz”. Másrészt a magyar vállalkozóknak *nincs*, vagy *elenyésző mértékű a kockázati tőkéje* – így kockázatos fejlesztéseket nem tud elvégezni. Emellett a magyar vállalkozó nem tervez, nem szervezi meg a működési folyamatot, *a szervezetség és dokumentálás alacsony színvonalú*.

Kutatómunkával foglalkozó vállalkozások számára elengedhetetlen a szakterület és a vállalkozói ismeretek mély, sokrétű elsajátítása.

Ha egy vállalkozó sikeres akar lenni, akkor képesnek kell lennie a *„piac igényeinek felismerésére és annak kielégítésére”*. *„A jó vállalkozó érzi, hogy mi a megfelelő.”* – Vagyis tudja a piac igényeit, érti annak mechanizmusát. Folyamatos fejlesztés szükséges a vállalkozói sikerhez – *„Ha egy vállalkozó nem menekül előre, el fog bukni.”*

Az üzleti sikernek – nemcsak a K+F területén - olyan információ az alapja, melyek a vállalkozó szerzett meg a leggyorsabban – ehhez szükséges egy jól felépített kapcsolati háló. Ismernie kell a piaci szereplők véleményét és működésüket. Kapcsolatrendszerre van szükség a megvalósításhoz – „mindenhez bizalom kell”.

A társadalmi tőke jelensége ezen felül megjelenik az e területen jellemző körbetartozás jelenségével – ez némileg különbözik az építőipari körbetartozás fogalmától. A fejlesztő-kutató vállalkozások profiljuknál fogva nem rendelkeznek állandó likviditással, viszont az eszközigényük magas, így vannak olyan helyzetek, amikor csak hitelre tudnak rendelni. Ehhez viszont szükséges a partnerek kölcsönös bizalma egymással szemben, amely nélkül nem tudna megfelelően működni ez a rendszer. Mivel a rendszer tagjai bizonyos kutatások, megbízások esetén együtt dolgoznak ezért ezt a rendszert lehet a Kuczi tanulmányban ismertetett „industrial district” fogalommal illetni.

Sigora Irma a Baranya Megyei Vállalkozói Központ ügyvezető igazgatója, 1994 óta foglalkozik ennél az alapítványnál vállalkozásfejlesztéssel, elsősorban a vállalkozás indításában, és a közben felmerülő problémák megoldásában segít.

Véleménye szerint a vállalkozó *nem csak a jogi formához köthető*, hanem az *életmódhoz és beállítottsághoz is*. Több vállalkozói típus van, a kutatás szempontjából a szervező típusú fontos, az az ember, aki folyamatosan ötletel, és ezen ötleteket sikeresen megvalósítja. A mai magyar vállalkozó a történelmi múltnak köszönheti nem túl kedvező képét, a szocializmus rendszerében közel 40 év telt el „vállalkozásmentesen”, és a rendszerváltás után egyik pillanatról a másikra vállalkozások tömkelege indult el. Nagyrészt ez az oka a hiányzó érték- és normarendszernek.

Vállalkozói siker alapja a *megfelelő mentalitás* – „Civil kommunikáció, civil mentalitás a vállalkozónál nem megy...” „Bizonyos személyiségű emberek sikeresebb vállalkozók.”

Jellemző magyar vállalkozói hiba, hogy a vállalkozó nem elemzi, hogy miért sikeres, milyen tényezők biztosítják sikerességét – *nincs önreflexió*.

Az igazgatónő szerint a kapcsolatok a legmagasabb szinten fontosak, olyan „*definiált érdekek*”, melyeket a jó vállalkozó tudatosan tervez.

„*Vállalkozónak azért van szüksége szakmai kapcsolatokra, hogy a lehető leghatékonyabban működtessen egy rendszert, egy technológiát, és azt naprakészen tudja tartani.*”

Arányaiban, súlyában a kapcsolatok fontossága csekélyebb a kisebb volumenű vállalkozásoknál, azonban ezeknél is elengedhetetlen.

Az interjúalany három vállalkozás tulajdonosa. Egyik a közelmúltban alakult, még nem „indította be”. Emellett tulajdonosa egy másik kft.-nek, mely papír írószert gyárt külföldön (legnagyobb részt Kínában) és ezután beszállítja azt Magyarországra, és eladja. Ebben a vállalkozásban két társa van, HL évekkkel ezelőtt papír írószer értékesítőként dolgozott, társait innen ismeri. Az ötletet ők adták, L biztosította hozzá az anyagi háttérrel. Jelenleg ez a vállalkozás korai, fejlődő szakaszában van, ami nyereséget termel, azt visszaforgatják a vállalkozásba.

Harmadik, és egyben fő vállalkozása a H-I Kft., mely több területtel foglalkozik:

- fő profilja házépítés és eladás, ehhez tartozik egy ingatlaniroda,
- munkaerő-kölcsönzés (hegesztők, fémöntők),
- összeszerelő üzem Várpalotán, ahol kazán égéstereket, és mozgatható pódiumokat, lépcsőket hegesztenek össze,
- hostess koordinátorokat alkalmaz egy kereskedelmi lánc budapesti áruházaiában.
- Tavalyi 10 hónapos forgalma 327 millió forint volt ennek a cégnek, a tanulmány írása idejében 80-90 főt foglalkoztat.

HL nem végzett egyetemet, kalandos úton a katonaság után került egy papírírószereket gyártó és értékesítő céghez, először, mint áruházi képviselő egy megyeszékhelyi Metro-ban, majd később észak-magyarországi területi képviselő lett, itt alapozta meg kapcsolati hálózatát.

Karrierje során mindig kereste az önállósodás lehetőségét, a területi képviselői állás már félig vállalkozói munkának tekinthető, magának kellett beosztania munkamódszereit, munkavégzését.

Látható, hogy vállalkozásának működési területei sokrétűek. Beszélgetésünk közben úgy fejezte ki, hogy a „*vállalkozónak meg kell látnia a lehetőséget*”. A munkaerő-kölcsönzés és összeszerelés ötletével jelenlegi két osztályvezetője kereste meg, ő biztosította hozzá a pénzügyi háttérrel, és ő építette fel a vállalkozást. Osztályvezetői irányítják az alkalmazottakat, ők szervezik a munkát. Ugyanez a helyzet az építő profillal, ahol egy művezető felelős mindenért. HL a vállalkozás pénzügyi vonatkozású teendőit maga végzi – „Szoros elszámolás mindennek az alapja, ezért tartom a pénzügyeket a saját kezemben.” Emellett fontosnak, alapvető sikertényezőnek tartja, hogy megfelelő emberek dolgozzanak körülötte, bizalom nélkül nincs siker.

A kapcsolati tőke fontosságára azt a választ kaptam tőle, hogy a „*kiterjedt kapcsolatok, kapcsolatrendszer alapvető követelménye a vállalkozói létnek, nem ettől lesz sikeres, de ez a tényező elkerülhetetlen a sikeressé váláshoz.*”

Következtetés: A mai viszonyok között csak az igazán sikeres, racionálisan működő vállalkozások tudnak „fennmaradni”. Az interjúkon elhangzottakból arra következtethetünk, hogy a magyar vállalkozói szféra kezd átalakulni – „... kezdenek eltűnni ezek a nagyon vadnyugati dolgok”.

A kutatás eredménye az egyik fő kérdés megválaszolására, hogy a társadalmi tőke megléte létfontosságú egy vállalkozó számára, de nem minden. Sok egyéb tulajdonságot említettek meg az interjúalanyok, sok fontos jellemzővel találkozhattunk a témával kapcsolatos irodalomban, de a kutatás szempontjából a legfontosabb állítás, hogy a vállalkozó kudarcra van ítélve társadalmi kapcsolatok nélkül.

Ha birtokában van a társadalmi tőkének, akkor csak és kizárólag a vállalkozás alapötletén és a vállalkozó kvalitásain, erőforrásain múlik a sikeresség.

- A vállalkozó szemszögéből a társadalmi tőke semmiképpen sem homogén. Kutatásom alapján két részre – vállalkozáson belüli és vállalkozáson kívüli részekre osztottam fel a társadalmi tőkét. Ezeket nem lehet egységesen kezelni, a vállalkozáson belüli társadalmi tőke felépítése időigényes folyamat vagy korábbi ismeretség alapján jöhet létre.
- Minden vállalkozónak, vállalkozásnak szüksége van a társadalmi tőkére a sikeres működéshez. A vállalkozás társadalmi tőke nélkül nem lehet sikeres, a siker egyik alaptényezője.
- A társadalmi tőke megléte önmagában nem elég a sikeres működéshez. Az előző hipotézist kiegészítve, a társadalmi tőke nem kizárólagosan garantálja a sikerességet, ezen felül a vállalkozónak szüksége van a tudástőkére és gazdasági tőkére is.
- Adott közösség meglévő társadalmi tőkéje elősegítheti a vállalkozások kialakulását. A szakirodalom vizsgálatánál láthattunk arra példákat, hogy a társadalmi tőkével „felvértezett” közösség sokkal sikeresebb lehet. Hámorit idézve „érzékeltetően csökkenti a piaci tranzakciók költségeit”, emellett a közösség tagjai által vezetett vállalkozások életét megkönnyíti.
- A nehéz környezeti feltételek ellenére javuló tendencia is mutatkozik Magyarország vállalkozói szférájában. Az elmúlt években megindult egy vállalkozói értékrend kialakulása, megfigyelhető a vállalkozói szféra lassú letisztulása.
- A mai magyar fiatalok számára a vállalkozói lét nem vonzó, viszonylag kevés számban vállalják önként - nem kényszerpályaként – a megélhetésnek ezt a formáját. A lefolytatott vizsgálatok arra mutatnak rá, hogy a fiatalok számára a vállalkozói lét érdekesnek tűnik, de mondhatni egzotikumként tekintenek rá. Bár hozzáállásuk pozitív,

és néhányuknak ötletei is vannak, a tendenciák mégse mutatják azt, hogy sok fiatal válik vállalkozóvá. Ennek oka abban rejtőzhet, hogy nagyobb biztonságot nyújt az alkalmazotti lét, nem áll rendelkezésre megfelelő tőke a vállalkozás megkezdéséhez, és hiányzik a kapcsolati tőke, mert a szülői háttér ezt nem szolgáltatja. „Saját” kapcsolatrendszer, kapcsolati háló kiépítése pedig hosszú éveket igényel.

Konklúzió

A tanulmányban igyekeztünk a lehető legárnyaltabb rálátást nyújtani a vállalkozó és a társadalmi tőke kapcsolatának fontosságára. Röviden összegezve a dolgot, és az egyik első gondolatot megválaszolva a társadalmi tőke alapkövetelmény, önmagában *nem hoz sikert*, mellé mindenképpen szükséges a kulturális tőke. E kettő fontossága mondhatni közel azonos, és az adott helyzettől függ, melyik a fontosabb. A gazdasági tőke fontosságától sem tekinthetünk el, de a gazdasági tőke bizonyos szinten mindig biztosítható (hitel, befektetők keresése, másodállás). Így, ha fontossági sorrend felállítására törekszünk, akkor a gazdasági tőke is nélkülözhetetlen, de a társadalmi- és kulturális tőke nagyobb fontossággal bír. Ezt támasztja alá a rendszerváltáskor nagy gazdasági tőkével rendelkező vállalkozók esete, akik neve nagyrészt feledésbe merült, mert hiába volt meg a pénzügyi háttér, az évek során lemorzsolódtak a versenyben.

A társadalmi tőke több formában jelenhet meg egy vállalkozó, vállalkozás életében. Szerepe kulcsfontosságú, és a vállalkozó tisztában kell, hogy legyen a társadalmi tőke fontosságával, még akkor is, ha a fogalmat magát soha nem hallotta, vagy használta.

Felhasznált irodalom

- Bourdieu, Pierre (2006): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*, In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk) *Gazdaságsszociológia szöveggyűjtemény*, Aula kiadó, Budapest, pp. 132-146.
- Coleman, James S. (2006): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*, In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk), *Gazdaságsszociológia szöveggyűjtemény*, Aula kiadó, Budapest, pp. 107-131.
- Füstös László - Szokolczai Árpád (1999): *Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977-1998)* <http://www.mtapti.hu/mszt/19993/fustos.htm>.
- Hámori Balázs (1998): *Érzelemgazdaságtan*, Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kuczi Tibor (1996): *A vállalkozók társadalmi tőkés az átalakulásban*, In Századvég (nyár), Századvég Kiadó, Budapest, pp. 29–51.
- Kuczi Tibor (1999): *Vállalkozói kultúra, az életutak finalitása* <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/29/final.htm>.
- Laki Mihály (1998): *Kisvállalkozás a szocializmus után*, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- Robinson, Lindon J. – Schmid, Allan – Siles, Marcelo E. (2000): *Is social capital really capital?* http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=280892.
- Schumpeter, Joseph: *A vállalkozó* In: Lengyel György (szerk.) (1982): *A Vállalkozó*, Kiadó: Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest.
- Sombart, Werner: *A régi típusú burzsoá* (In Lengyel György (szerk.) (1982): *A vállalkozó*).
- Szakonyi Péter (szerk.) (2008): *A 100 leggazdagabb*, Napi Gazdaság Kiadó Kft, Budapest.

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*, Aula Kiadó, Budapest.

Szalai Erzsébet: *Manipulált a 100 leggazdagabb magyar listája*, Origo.hu cikk
<http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20021118szalai.html>.

A 100 leggazdagabb – Napi Online <http://www.a100leggazdagabb.hu/> Letöltve: 2008. október 23.

A haszon nem csúnya szó - Zwack Péter a családról a sikerről, a pénzről
<http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=4982> Letöltve: 2008. november 8.

A városalakító - Demján Sándor portréja
<http://www.minosegiujsagiras.hu/main.php?name=aarticles&id=28>. Letöltve: 2008. november 8.

Csányi Sándor portréja I-II.- I. rész: A kívülálló; II. rész: Az aranypolgár
<http://www.minosegiujsagiras.hu/main.php?name=aarticles&id=17> Letöltve: 2008. november 8.

(<http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=4982>).

**Cserehát '09 Konferencia
Edelény, 2009.november 5-6.**

Az 1989-ben megalakult Cserehádi Településszövetség 2009.november 5-6-án egy tudományos tanácskozás tartásával ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. Az Intéző Bizottság ezzel az eseménnyel kívánta feleleveníteni, ill. folytatni az 1990-ben a Cserehát '90 Konferenciával elindított hagyományt, miszerint minden második évben a Cserehátra hívták, várták az aprófalvak sorsával, ezen belül a Csereháttal, a kistérségi fejlesztéssel foglalkozó kutatókat, gyakorlati szakembereket.

Az Edelényben megrendezett tanácskozást *Csomós József református püspök*, a Településszövetség alapító elnöke nyitotta meg.

Az előadások sorát – az ünnepre való tekintettel – a *Cserehádi Településszövetség 20 évét elemző előadás* indította. A *Dr.G.Fekete Éva* által a Szövetség alapítójaként, közel 20 évig elnökhelyetteseként, ma tiszteletbeli intéző bizottsági tagjaként, de egyben a helyi fejlesztéssel foglalkozó kutatóként megtartott összefoglaló a Cserehádi Településszövetség példáján az egész magyarországi kistérségi fejlesztésről adott kor-, vagy inkább körképet. A Településszövetség fejlődési korszakainak bemutatása során felvázolta a helyi fejlesztés lehetőségeit alakító folyamatokat, a kistérségi kezdeményezések és a területpolitika viszonyának formálódását. A Szövetség hosszabb távon is betölthető és betöltendő feladatait (1) az aprófalvas és LHH-s érdekek megjelenítésében és képviselésében, (2) Szövetség által érintett három statisztikai kistérség közötti stratégiai tervezés koordinálásában, nagytérségi programok kezdeményezésében, (3) térségi közösségi vállalkozások (Kézműves Műhely Hálózat, a CSER-KÉK Hálózat, História-völgy) működtetésében, valamint (4) az innovációk terjesztését elősegítő képzések, tanulmányutak és konferenciák szervezésében jelölte meg.

Dr. Beluszky Pál geográfus előadása az aprófalvak településrendszeren belüli helyzetének változásait vázolta fel. Megállapította, hogy az aprófalvak leépülése több évszázados folyamat. A modernizáció törvényszerűen hozta magával a területi koncentrációt, megszüntette az aprófalvakat eltető gazdasági és társadalmi struktúrákat. Ugyanakkor ma is vannak olyan kistérségek, ahol az aprófalvas településforma nem jár együtt területi elmaradottsággal. Az aprófalvak között is vannak életképesek. Az elmaradottság ma már inkább a regionális fejlettség és nem a településnagyság függvénye. Az előadó véleménye szerint a problémákkal küzdő aprófalvak ügye inkább szociálpolitikai, mint településpolitikai kérdés.

Dr. Fehér Alajos agrárközgazdász az aprófalvak kapcsán a helyi gazdaság fontosságát hangsúlyozta. A bemutatott helyi gazdasági modell a rendszerben való gondolkodásra, a részek közötti harmónia, a több lábon állás és a munkamegosztás szükségességére hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint a *multifunkciós mezőgazdasági modell* és az azt támogató agrárpolitika érvényesülése komoly kihívást és egyben kitérésre való lehetőséget jelentenek a cserehádi aprófalvakban is. Ám a folyamat nagyon az elején tart, településenként, birtok kategóriánként differenciált és a helyi gazdaságok mai állapota akadályozza a továbblépést. Azt is látnunk kell, hogy helyi gazdaság és társadalom képességeit figyelmen kívül hagyó külső beavatkozások alacsony hatásfokúak, valamint a helyi piacok, új termelői és fogyasztói kapcsolatok nélkül nem képzelhető el komolyabb áttörés.

Dr. Ladányi János szociológus a gettósodó aprófalvak problémáira hívta fel a figyelmet. Rámutatott, hogy a területi hátrányok és a gettósodás között ok-okozati összefüggés mutatható ki, miszerint a területi lemaradás következtében keletkező népességvákuumban jelennek meg a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok, döntően romák. A végeken fekvő elcigányosodó aprófalvokról a felsőbb szinteken irreális kép alakult ki, jellemző a helyi problémák meg nem értése. Szociálpolitikai támogatás helyett valós esélyteremtésre lenne szükség. A kistelepüléseken élő cigányoknak is esélyt kellene adni arra, hogy ellássák magukat, családjukat. Külföldön (pl. Dániában, Belgiumban) léteznek jó példák a megoldásra, melyekből tanulni lehetne.

Dr. Mészáros Miklós közigazgatási jogász az aprófalvak igazgatásának problémáit foglalta össze. Előljárójában leszögezte, hogy az aprófalvak esetében szerencsésebb településigazgatási és nem közigazgatási kérdésekről beszélni, ezzel is hangsúlyozva a közösségek helyi ügyeinek szervezése, az öngazgatás fontosságát. A településigazgatásnak az emberekről kell szólnia. A valós igények kielégítését kell szerveznie úgy, hogy közben igényt is teremtsen, növelje az önmagunkkal, településünkkel kapcsolatos igényességet. Az egyik legkritikusabb feladat a lakossági – helyi hivatali – közhivatali érdekek összhangjának megteremtése. Ehhez, illetve a hatékony településigazgatáshoz szükséges a jól működő igazgatási középszint és a közigazgatásban a különböző településtípusok differenciált kezelése. A felülről szervezett eljárás sok tekintetben sikerrel működött. Az alulról szerveződött kistérségek még nem tudják teljes körűen betölteni az alsó középszinttől elvárt funkciókat.

Dr. Gyulai Iván ökológus az aprófalvak és a fenntarthatóság kérdéseit boncolgatta. Abszolút logikus gondolamenetben vezette le, hogy hogyan lesz a gazdasági növekedésből – az aprófalvakat nagy eséllyel sújtó – szegénység, abból roma kérdés, abból nemzeti sorskérdés. Ahhoz, hogy valóban közelítsünk a fenntarthatóság felé, a társadalom értékrendszerében és erkölcsében kell hathatós változásoknak bekövetkezniük. Az anyagi jólétet előtérbe helyező modernizációban szükségszerű a vidék, azon belül az aprófalvak leromlása, az ún. roncs társadalmak kialakulása, ami önmagát erősítő lefelé futó spirálban vezeti a kistelepüléseket a teljes ellehetetlenüléshez. A vidéki térségekben a vidékfejlesztés jelenlegi rendszere és az agrobiznisz látható működése a válságot tovább mélyíti. Így például a fejlesztés nem a problémák rendszerére, hanem néhány részproblémára irányul, a források csak tűzoltásra elegendők, az önmeghatározó-képességét elveszített helyi roncs társadalom kiszolgáltatott a külső akaratnak és a kapott források visszatérülnek a nagy piacok irányába, helyben a fenntartási gondok maradnak. Az agrártámogatások szintén kedvezőtlenül hatnak a helyi gazdaságra.

A mezőgazdasági árú termelésének és értékesítésének lánc feldarabolódott, s kikerült a vidéki ember ellenőrzése alól. Az agrobizniszre rátelepült a pénz (hitelintézmények). A földművelésből élők minden irányba kiszolgáltatottak lettek, hasznukat felélik az agrobiznisz szereplői. A földművelő nélkülözhetetlen láncszeme az agrobiznisznek, ezért támogatják, de a kapott támogatást az agrobiznisz egyéb szereplői élik fel. A globális folyamatok kedvezőtlen hatásai elleni védekezés feltételeként a helyi emberek tudatosságát, a helyi emberek összefogását, a valódi önrendelkezést jelölte meg. Míg a védekezés lehetséges formái közül a helyi piac újjáépítését, az integrátorok és szövetkezők létrehozását, a termelői-fogyasztói körök működtetését, a LETS rendszert, vagy helyi pénzhelyettesítők bevezetését emelte ki.

Dr. G. Fekete Éva geográfus a konferencia első napját záró előadásában az aprófalvakban csodafegyvernek tekintett turizmus aprófalvakra jellemző kérdéseivel foglalkozott. Kiemelte, hogy az aprófalvakban megjeleníthető turizmus nem egyenlő a falusi turizmussal. Az aprófalvak turizmusa jelenleg három különböző irányban fejlődik. Vannak üdülőfalvak, ahol a kereskedelmi tevékenység alig jellemző, vannak falusi vendégfogadásból megélni próbáló kistelepülések és vannak egy-egy nagyobb turisztikai vállalkozást, pl. kastélyszállót, lovas tanyát befogadó aprófalvak. A három különböző irány másként érinti a helyi gazdaságot és

társadalmat. Tisztában kell lenni a várható előnyökkel és konfliktusforrásokkal. Fejlesztésük is más-más módszert és eszközöket igényel.

A konferencia másnap az előző napi előadások megvitatásával, az aprófalvak fejlesztői számára levonható tanulságok levonásával indult, majd néhány jó példa bemutatásával folytatódott. Így a zalai *ZALa-kar Térségi Társulás* (Guitprechné Molnár Erzsébet) „*Hazatérés*” projektjével, a rozsnyói *Gömöri Ifjúsági Társulás* (Kmotrik Péter) „*Serpa*” projektjével, a *Csereháti Településszövetség* (Dr.G.Fekete Éva) „*História-völgy*” projektjével és Dr.Rónay Dezső előadásában a *Rakaca Térségfejlesztési Projekttel* ismerkedhettek meg a résztvevők. A projektek bemutatása utáni élénk vita során nyilvánvaló vált, hogy az előző napi elméleti előadások és a másnapi projektbemutatók jól kiegészítették egymást. Az elhangzott információk alkalmasak voltak arra, hogy tovább vigyék az aprófalvakról való gondolkodást és rámutassanak a megoldás útjaira is. Ez utóbbiakban a helyi adottságokra épülő helyi / kistérségi gazdaság, azon belül az alternatív gazdasági megoldások, a helyi igazgatás, a fiatalok letelepedése, az esélyteremtő társadalom- és gazdaságpolitika, a hatékony külső és belső kommunikáció meghatározó szerepet játszanak.

Buday-Malik Adrienn

**Gondolatok Tóthné Szita Klára - Életciklus-elemzés, életciklus
hatásértékelés című könyvének olvasása kapcsán**
(Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, pp. 185.

Az életciklus-elemzés, életciklus hatás-értékelés (Life Cycle Assessment, LCA) egy jól ismert eszköze a környezeti terhelések összegzésének és értékelésének, különösen akkor, amikor egy termék vagy termékrendszer környezeti hatásait kívánják elemezni. Az életciklus vizsgálatok módszertana eredeti megjelenésétől, de különösen az elmúlt 20 évben jelentős fejlődésen ment keresztül; ez a változás jelenleg is folyamatban van.

A jelenlegi kutatások az életciklus vizsgálatok interdiszciplináris kiszélesítését eredményezik, az újszerű megközelítésben a környezeti hatásokra vonatkozó adatok társadalmi és gazdasági-pénzügyi információkkal is kiegészülnek, ezzel jóval komplexebb értékelést és megalapozottabb döntéseket lehetővé téve. Így ugyanis a termékek, szolgáltatások, rendszerek, folyamatok hatásairól átfogóbb és széleskörűbb képpel rendelkezhetünk, mintha pusztán a környezeti indikátorokra alapoznánk az elemzést (*De Benedetto, Klemes 2009*).

Az LCA, ill. már az életciklus leltárelemzés is segítséget nyújt abban, hogy felmérjük a vizsgálat tárgyához

kapcsolható potenciális konfliktusokat, sorozatos vagy visszafordítható negatív hatásokat, ill. az utólagosan elemzett környezeti károsodás költségeit (*Timothy 2008*).

A szakirodalmi források és a vállalatirányítási trendek egyaránt igazolják, hogy az életciklus-elemzés más értékelési eljárásokkal szemben jóval átfogóbb, pontosabb és megbízhatóbb döntéstámogatást tesz lehetővé – legyen szó termelői, környezetirányítási vagy környezetpolitikai döntésekről. Az LCA egyik legnagyobb lehetősége, hogy a fenntartható termelési/szolgáltatási rendszerek kidolgozását vagy éppen a fenntartható fogyasztói szokásokra való áttérést is hatékony módszertannal támogatja és motiválja.

Az életciklus-elemzés fejlődésében az egyik legjelentősebb előrelépést a nemzetközi szabványosítás jelentette, de a lehetséges alkalmazási területekre specializált továbbfejlesztés még a kutató-fejlesztők előtt áll. Például az élelmiszerbiztonság és emberi egészségügyi kockázatok vizsgálata terén, az öko- ill. vízlábnyommal összefüggésben, (*Poritosh et al., 2009*), a megújuló energiaforrások ill. ezen belül a biomasza energetikai hasznosításának hatékonyságvizsgálatában, az épületek energia-tanúsításának terén, az energiafaló termékek EuP

direktívájának gyakorlati alkalmazásának elősegítésében - hogy csak a legfontosabbakat említsük.

A koncepció (LCA theory) és a módszertan (LCA, LCC, social LCA) széleskörű elterjedését jelzi az is, hogy a kapcsolódó szakirodalmak széles tárháza elérhető internetes tudományos könyvtárakban. A tudományos kiadványok, cikke a módszertani fejlesztésektől, azok elméleti hátterének bemutatásán át a gyakorlati alkalmazásokig terjedő széles spektrumot lefedik. A kifejezetten életciklus-elemzésekkel foglalkozó folyóiratok mellett interdiszciplináris szaklapok is közölnek LCA-hoz kapcsolódó publikációkat. Ennek ellenére sajnálatos, hogy, magyar nyelvű publikáció csak igen elenyésző számban található a szakirodalomban.

Többek között ezért is tekinthető hiánypótlónak Tóthné Szita Klára jegyzete, amely a Miskolci Egyetemen jelent meg 2008-ban, Életciklus-elemzés, életciklus hatásértékelés címmel. Az összeállított tanulmány összegzi az LCA elméletére vonatkozó kutatási eredményeket, és bevezeti az olvasót az életciklus elemzés módszertanába. Az elméleti alapokon túl konkrét esettanulmányokon keresztül érzékelteti a módszer gyakorlati előnyeit és hasznait.

A szerző elkötelezettségét és szakmai tapasztalatát jelzi, hogy alapító tagja az LCA-val foglalkozó magyar kutatókat, szakembereket tömörítő LCA Center – Magyar életciklus-elemzők Szakmai Egyesülete szervezetnek, részt vett a hazánkban eddig megrendezésre került öt LCA konferencia előkészítésében és szervezésében, a magyar-észt-lengyel kutatói együttműködés eredményeképpen megrendezett HUPLÉE nemzetközi LCA konferencia szervezésében, továbbá a szintén hiánypótló on-line szakmai folyóirat, az ECO-Matrix szerkesztésében (www.lcacenter.hu).

A 186 oldalas jegyzet 6 fejezetben foglalkozik az életciklus-elemzés elméleti és gyakorlati kérdéseivel.

Az első fejezetben az életciklus-elemzés megjelenésével, elterjedésével kapcsolatos ismereteit osztja meg a szerző, bemutatva azokat az LCA kutatóműhelyeket, amelyek Európában és Európán kívül az LCA módszertanának fejlődéséhez hozzájárultak, és hozzájárulnak ma is. A kronológiai áttekintésben képet kaphatunk a koncepció bővüléséről, a fejlesztések irányairól, a módszerek gazdagodásáról.

A közgazdaságtanban elsődlegesen SCHUMPETER (1939) munkássága alapján vált ismertté az „életciklus” fogalma, amely nála a mikrogazdaság ciklikusságához, illetve az innovációhoz kapcsolódó fogalom. Az eredetileg termékre vonatkoztatott fogalom azt az időtartamot vizsgálta, amely valamely termék, termékcsoport előállításának kezdetétől, illetve piacon való megjelenésétől a gyártás befejezéséig, illetve a piacról való kikerüléséig tart. Ezt a fogalmat terjesztették ki később a technológiákra, sőt a szervezetekre is. Szervezeti összefüggésben elsődlegesen a vállalatok stratégiai tevékenységével, a beruházásokkal, illetve a vállalatok küldetésének, hosszú távú céljainak változásaival kapcsolatban tárgyalták az életciklus különböző fázisait. Az életciklus vizsgálatának, elemzésének értelmét az adja, hogy minden szándékolt vagy megvalósult innováció (termék, technológiai és szervezeti) eredményességének mércéje a befektetés megtérülése.

A közgazdasági elméletekben való elhelyezést egészíti ki a szerző a környezetgazdálkodásban használatos életciklus fogalommal, amely mintegy 20 évvel ezelőtt jelent meg, s amely szervesen összekapcsolódik a környezettudományok fejlődése által indukált, a környezettel összefüggő felfogások generális megváltozásával. Ennek lényege, hogy a „gondolkodás, a cselekvési programok és feladatok megfogalmazása a környezetvédelemről a környezetgazdálkodásra, a keletkezett károk elhárításáról, hulladékok „eltüntetéséről” azok megelőzésére, a környezeti szempontból fenntartható fejlődés lényegének meghatározására tevődött át”.

A környezeti életciklus hatásvizsgálat (LCA -Life Cycle Assessment) értelmét és célját éppen az adja, hogy megkeressük azokat a termékeket, szolgáltatásokat, technológiákat és

szervezeteket, amelyek egy adott szükséglet kielégítésére az adott feltételek között egységnyi időtartam alatt (általában 1 évre számítva) a legkedvezőbb, optimális környezeti összhatást, tehát a lehető legkisebb környezetterhelést adják. Az elemzés a környezeti hatások ismeretében elősegítheti a meglévő korszerűsítését, fejlesztését csakúgy, mint annak kicserélését, újjal való felváltását. A szerző kiemeli és összekapcsolja az életciklus felfogás kétféle, kiegészítő koncepcióját, hiszen mindkettő az innovációhoz köthető, az innováció értékelésére szolgál. Ha a gazdasági szabályozás mindkét megközelítést hasznosítja a vállalati (és teyük hozzá, felhasználói, fogyasztói) magatartás befolyásolására, együttesen hasznos eszközök, módszerek lehetnek a döntési folyamatokban.

A fejezetből áttekintést kaphatunk az életciklus elemzés fejlődési trendjeiről, nemzetközi elterjedéséről, az európai országok gyakorlatáról.

A második fejezet az életciklus-elemzés módszertanával foglalkozik, amikor az elemzés kereteit és általános elveit veszi számba. Itt ír a szabványosítás helyzetéről és a ma életben levő szabványi előírásoknak megfelelő elemzéssel kapcsolatos elvárásokról, és az elemzéshez kapcsolódó fogalmakról ad rövid összefoglalást. Ez azért is hasznos, mert az érvényes MSZ ISO 14040:2006; és MSZ ISO 14044:2006 szabvány is angol nyelven jelent meg eredetileg.

A 3. fejezetben a szerző rendszerezve mutatja be a hatásértékelés folyamatát, még pedig az egyes szabvány által meghatározott lépések megvalósítására kidolgozott módszerek rendszerezésén keresztül. Így külön-külön foglalkozik az elemzés opcionális lépéseivel, azok elméleti hátterét is bemutatva. A karakterisztikus faktorok, a normalizáció és súlyozás, mint az elemzés mélységét jellemző fogalmak tartalma, a gyakorlatban alkalmazott módszerek időrendi áttekintésében jelennek meg. Megismerhetjük a hatásorientált (midpoint) vagy károrientált (endpoint) módszereket, a hozzájuk használt hatáskategóriákat és az indikátorok kiszámításához alkalmazott matematikai modelleket.

A 4. fejezet bemutatja az értékelés során jelenleg leggyakrabban alkalmazott módszereket és azok lényeges jellemzőit. Itt olvashatunk az abiotikus erőforrások kimerülési potenciáljának értelmezéséről és számításáról, valamint az erőforrás fogyasztás egyik indikátoraként újabban alkalmazott exergiáról és annak számításáról, amelyre svájci kutatók kifejlesztették az exoinvent szoftvert.

Mint a fejezetből látható az elemzés módszerei folyamatosan tökéletesednek. Egyrészt a szabványos módszerek pontosítása, másrészt új módszertani irányok is kimunkálásra kerülnek. A fejlesztés egyik iránya az életciklus menedzsment (LCM). Ez egy komplex irányítási folyamat, amelyben a fenntartható fejlődés társadalmi, gazdasági és környezeti pilléreinek mérésére mind több és több tényezőt integrálnak, sőt az egyes alternatívák költségeinek számbavétele és összehasonlítása is megtörténik. Nem egy esetben soktényezős elemzést alkalmaznak az ipari technológiák fenntarthatóság szempontú vizsgálatánál. Ezt támasztja alá az Útmutató is, amely a UNEP LCA programjához kapcsolódóan született meg (*Jensen, Remmen* eds., 2006).

Az életciklus-elemzés a környezeti hatásoknak széles körét lefedi és azon felül a különböző kategóriák közötti összehasonlításokra is lehetőséget ad. Az életciklus-elemzés újabb alkalmazásaiban a döntéshozást elősegítendő gyakran találkozunk az anyag és energiaáramok csökkentésének életciklus alapján történő hatás modellezésével (*Timothy* 2008). Részleges egyensúlyi elemzéseket is több szerző végez, amelyek vizsgálják a globális ellátási lánc földterülethez kapcsolódó hatását és a mezőgazdasági művelés regionális hatását (*de Haes* 2006.)

A hatékonyságmérésben a profit és költségmegtakarítások játszanak központi szerepet, nő az igény a megtakarítások lehetőségeinek kimutatására. A vizsgálatok gyakran más erőforrások növekvő igényéhez is kapcsolódnak. A Szenárió-elemzésekben is jól használható az LCA, amelyről a szerző egy későbbi munkájában is olvashatunk (*Tóthné Szita* 2008). Az életciklus-

elemzést egyre gyakrabban alkalmazzák ugyanis olyan területeken, amikor az értékelés eredményét előrejelzésekhez, prognosztizáláshoz használják fel.

A szerző kiemeli, hogy jelentős fejlődés történt a rendszerhatárok és az allokáció kérdésében, az elmúlt években megvalósult az alábbi rendszerhatár-típusok meghatározásának pontosítása:

- a műszaki és környezeti határok,
- a szignifikáns és a kevésbé jellemző folyamatok közötti határok,
- és a technológiai rendszer és más technológiai rendszerek közötti vizsgálatok határai.

Specifikus eszközöket használnak és fejlesztettek ki a leltár-adatbázisok esetében, az alrendszerek modellezésében, és a folyamategységek értékelésében. Emellett az input-output elemzések tekintetében is jelentős változás következett be az elmúlt évtizedben, amely elvezet az életciklus költségelemzéshez (*Finnveden et al., 2009*).

Az említett fejezetben szó esik - mint a legújabb módszertani fejlesztési irányokról - az IO-LCA vagy hibrid LCA-ról, a módszer regionális fejlesztésekben történő hasznosításáról, illetve a fenntarthatóság mérésére történő alkalmazás módszertani kereteiről is.

Egyértelművé válik az olvasó számára, hogy sokféle életciklus-elemző módszer létezik, amelyek részben hasonló, részben különböző elméleti alapokra épülnek. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a rendelkezésre álló sok módszer eltérő elméleti megközelítései miatt az egyes módszerek közötti átjárhatóság nehéz. Vagyis az eredményeket csak egy módszeren belül lehet értelmezni és értékelni, más módszerrel történő összehasonlítás értelmetlen. Az, hogy milyen módszer szerint történjen az értékelés, sokszor az elemzés tárgyától és céljától függ. Az életciklus-elemzésre használatos módszerek kiválasztásához nyújt segítséget a szerző LARSEN et al. összefoglaló táblázatának közreadásával.

Az 5. fejezetben az elemzésekhez használható szoftvereket ismerhetjük meg, és a leggyakrabban felhasznált két szoftverről - a Simapro és a GaBi 4 - kaphatunk átfogó leírást.

A 6. fejezet egy olyan gyakorlati alkalmazást mutat be, amely a szerző és kutató társai által végzett GVOP projekt során született, a hazai villamosenergia termelés környezeti hatásainak LCA alapú megítélésére.

A könyv minden egyes fejezete ellenőrző kérdéssel zárul, amely az olvasó számára az olvasottak könnyebb rögzítését, a hallgatók számára pedig az ismeretszint ellenőrzését szolgálja.

A könyv a hazai LCA irodalom alapműveként hozzájárulhat a koncepció és a módszer alaposabb megismeréséhez, és alkalmazásának elterjedéséhez különböző kutatási-, irányítási- és politikai területeken. A jegyzet elolvasása javasolt termelési-, vállalatirányítási döntéshozók, környezetpolitikusok, regionális fejlesztésben érdekelt szakemberek és kutatók, továbbá mindazon hallgatók számára, akik a környezeti hatásvizsgálatok életciklus szemléletű megközelítésével foglalkoznak - környezetmérnökként, környezeti menedzserként, környezetgazdászként, fejlesztőként, vagy pusztán érdeklődő közgazdászként.

Felhasznált irodalom

- Finnveden, Göran; Michael Z. Hauschild, Tomas Ekvall, Jeroen Guinée, Reinout Heijungs, Stefanie Hellweg, Annette Koehler, David Pennington, Sangwon Suh (2009): Recent developments in Life Cycle Assessment Journal of Environmental Management, Volume 91, Issue 1, October 2009, Pages 1-21*
- Jensen, A.A. and Remmen, A. (eds.) (2006): Background Report for a UNEP Guide to Life Cycle Management – A bridge to sustainable products updated in Feb. 2006, document retrievable at the UNEP/SETAC Life Cycle Initiative Publications web page:*

http://jp1.estis.net/builder/includes/page.asp?site=lcinit&page_id=A9F77540-6A84-4D7D-8F1C-7ED9276EEDE3).

- Luca De Benedetto, Jiri Klemes* (2009): The Environmental Performance Strategy Map: an integrated LCA approach to support the strategic decision-making process *Journal of Cleaner Production* 17 (2009) 900–906.
- Poritosh Roy , Daisuke Nei, Takahiro Orikasa, Qingyi Xu, Hiroshi Okadome, Nobutaka Nakamura, Takeo Shiina* (2009): A review of life cycle assessment (LCA) on some food products *Journal of Food Engineering* 90 (2009) 1–10.
- Timothy, A.* (2008): The Role of Inventory Analysis in New Zealand Life Cycle Thinking Project.
- Tóthné Szita Klára* (2008): Életciklus-elemzés, életciklus hatásértékelés, 186 oldal, ME Gazdaságtudományi Kar.
- Tóthné Szita Klára* (2009): Az LCA szerepe a szcenáriók elemzésében pp.187-192. in: Tóthné Szita K., Gubik A. (2009): „A jövő kutatás helye a 21. században. A jövő kutatás fejlődése és tudományterületi kapcsolatai” 40 éves a magyar jövő kutatás Palatia Kiadó, Győr 225 oldal.

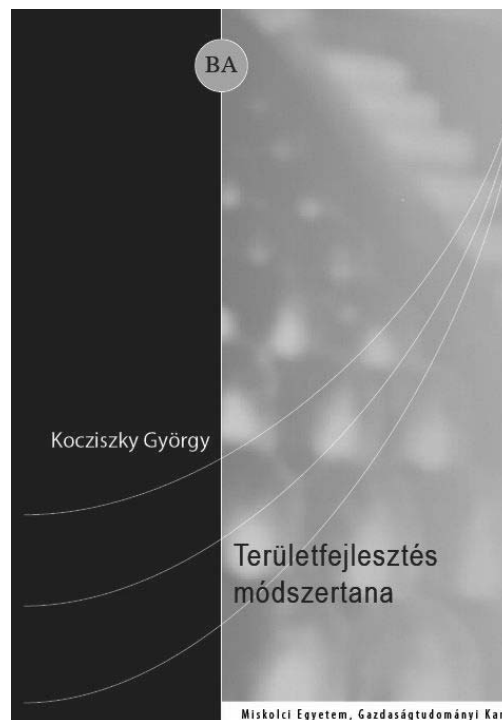
Kocziszkó György: Területfejlesztés módszertana
(Miskolci egyetemi Kiadó, Miskolc, 2008. pp. 268.)

Az utóbbi évtizedekben Magyarországon és az Európai Unióban is egyre nagyobb szerepet kapott a területi diszparitások vizsgálata. A térben zajló gazdasági és társadalmi folyamatokkal foglalkozó regionális tudomány fontos része a területfejlesztés témaköre, amely választ keres azokra a kérdésekre, miért alakulnak ki a gazdasági-társadalmi különbségek, ezek hogyan kezelhetők, miként lehet hatékonyan elosztani a rendelkezésre álló forrásokat, a különféle beavatkozások milyen hatásokkal járnak, és a jólét növelése mellett elérhető-e a kiegyensúlyozott fejlődés, létrehozható-e egy kedvezőbb térbeli szerkezet? A Szerző több évtizede foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, számos egyetemi- és konferencia-előadás, cikk, könyv és könyvfejezet keretében járta körül a témát, jelentős elméleti és gyakorlati tapasztalattal és tudással felvértezve írta meg e kötetet.

A Területfejlesztés módszertana a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara által gondozott, igényes megjelenésű jegyzetsorozat hatodik tagja. Olyan jegyzet, amit mind az alap- és a mesterképzésben, mind a posztgraduális oktatásban résztvevők is bátran forgathatnak.

A kötet négy témakör kérdéseire kíván választ adni: egyrészt a területfejlesztés célját, a területfejlesztési tervek hatásait kutatja, másrészt a regionális politika közpolitikává emelkedését, és az ebben a folyamatban betöltött állami szerepvállalást jeleníti meg, a területfejlesztési tervezés lépéseit, és ennek buktatóit mutatja be, valamint a fejlesztések hatékonyságát, és annak mérési módszereit veszi sorra, értelmezi azok alkalmazásának előnyeit és hátrányait.

A területfejlesztés gazdaságelméleti alapjainak bemutatásával, a regionális gazdasági fejlődés fogalmának magyarázatával kezdődik a kötet. A terjedelmes szakirodalmi előzmények bemutatásával a kérdéskör több évtizedes múltjára tekint vissza a Szerző, a térfelosztás különböző lehetőségeit bemutatva adja meg a szükséges ismeretek alapjait. A területfejlesztés előzményeit, több évtizedes hazai és uniós gyakorlatát is részletesen tárgyalja, felidézve a tévutakat, a nem kellően hatékony megoldásokat, és a rendszerváltás utáni változásokat is. Az elméleti alapok után a gyakorlati kérdések kerülnek előtérbe, a területi tervezés szintjeinek megjelenítésével a rendszerben való gondolkodás, a kapcsolatok meghatározó szerepe is megjelenik.

A kötet leghangsúlyosabb fejezete a területfejlesztési tervek készítésének kérdéskörét járja alaposan körül, a tényfeltárás elemzési módszereitől, és a pozicionálástól kezdve az előrejelzéseken keresztül, a jövőkép készítéséig nyújt a gyakorlati tervezés során is használható ismereteket. A helyzetelemzés során példák sokaságával mutatja be a természeti és környezeti állapot, a demográfiai tendenciák, a lakosság életkörülményeinek, életminőségének, a gazdaság helyzetének, a munkaerőpiaci adottságoknak, a településhálózatnak, a közigazgatási rendszernek és az infrastrukturális helyzetnek az elemzési lehetőségeit. A kötetben a komplex mutatók alapján történő pozicionálásnak, az innovációs potenciál számszerűsítésének, az előrejelzéseknek különféle módszerei jelennek meg, amelyek a jövőkép megalkotásához szolgáltatnak megfelelő alapot. A Szerző a különböző tervezési irányok bemutatásával, a végcél eléréséhez vezető útvonalak, kereszteződések, csomópontok megjelenítésével izgalmas témába vezeti az Olvasót, ugyanakkor tárgyalja a regionális területfejlesztés eszközrendszerének, intézményrendszerének felépítését is. A gazdasági hálózatosodás folyamatának bemutatása külön hangsúlyt kap, a beszállítói audit részletes tárgyalása, gyakorlati példával való illusztrálása a könnyebb megérthetőséget szolgálja. A társadalmi-gazdasági hatáselemzés és a döntéshozatal támogató módszerek bemutatása, valamint egy regionális ökonometriai modell (Glickman modelljének Schneider, Mayerhoffer és Kiesewetter által a felső-auszriai tartományra adaptált 11 szektoros alkalmazása) részletes végigkövetése a területi tervezés részleteiről nyújt áttekintést az Olvasó számára.

A gyakorlati példák jelentős száma segíti a megértést, az egyes fejezetek végén található tesztfeladatok főképp a hallgatóknak jelentenek könnyebbséget, hiszen a kérdések megválaszolásával ellenőrizhetik, hogy kellően megismerték-e fejezet mondanivalóját, megértették-e a megjelenített információkat? A jegyzet végén található a területfejlesztési alapfogalmakat, a terület- és településfejlesztés hazai jogszabályi és rendeleteinek számbavételét, és az Európai Unió területfejlesztéssel kapcsolatos fontosabb ajánlásait és munkaanyagait felsoroló gyűjtemény is hasznos segítséget jelent mind vizsgára készülő hallgatók, mind a gyakorló szakemberek, és a téma iránt érdeklő Olvasók számára is.

A kötet rendkívül aktuális. A világ gazdaságára ható válság várhatóan tovább élezi a területi különbségeket, amelyhez Magyarországon a 2010. évi választások is újabb adalékot szolgáltathatnak. Ezek mellett az uniós költségvetési időszak is lassan feléhez érkezik, amely már komoly feladatokat ad a következő, 2014-től érvényes tervezési keretek, irányok kialakításával, a források minél hatékonyabb elosztását célozva. Ezen változások következtében felértékelődhetne hazánkban a területfejlesztés helyzete, a területi tervezés szerepe megnövekedhet, nagyobb figyelem irányulhat a szakma felé, ami kedvező lehetőségeket hozna a jövőre nézve. A kötet aktualitását jelzi, hogy regionális tervezés minden lépését végigköveti, a lehetőségeket, ugyanakkor a buktatókat is megjelenítve segíti a jelenlegi és leendő szakemberek felkészülését, munkáját.

**„A felsőoktatás és a kistérségek partnerségi programja”
– Miskolci Egyetem és a Szikszói kistérség között**

A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben elindult fejlesztési programhoz kapcsolódva Magyarország négy felsőoktatási intézményével együttműködve, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség kísérleti programot indított. A Magyar Idegenforgalmi és Területfejlesztési Egyesület által koordinált „**A felsőoktatás és a kistérségek partnerségi programja**” címmel, amelynek megvalósításában Dr. G. Fekete Éva szakmai vezetésével bekapcsolódott a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézete és az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány (ÉMORKA) is.

A program célja a leghátrányosabb helyzetű térségek és a felsőoktatási - kutatási intézmények közötti munkakapcsolat kialakítása. A program keretében a Miskolci Egyetem valamint az ÉMORKA a Szikszói kistérséggel alakít ki együttműködést. Az együttműködés fő célkitűzései az alábbiak szerint körvonalazódtak:

- az egyetem alap tevékenységeinek, a hallgatók és az oktatók figyelmének a kistérség felé irányítása és ezzel a kistérségre vonatkozó tudásbázis növelése és a kistérség és az egyetem közötti tartós kapcsolat megalapozása;
- a feladatra felkészített interdiszciplináris hallgatói kutatócsoport segítségével a kistérség értékeinek, fejlesztési teljesítményeinek és egy ötletpályázat kiírásával az értékek hasznosítási lehetőségeinek feltárása, az eredmények kiadvány és kiállítás keretében történő bemutatása;
- az egyetemisták közvetlen bevonása a kistérség fejlesztésébe, a fejlesztések elemzésébe és ezáltal a helyi fejlesztési kapacitások javítása, a helyi közösségek fejlesztése, potenciális térségi munkahelyek létrehozása és fiatalok letelepedésének ösztönzése;
- a kistérség szakembereinek és helyi döntéshozóinak bekapcsolása a régió területfejlesztési szakmai hálózataiba, diskurzusaiba.

A Szikszó és Térsége Többcélú Kistérségi Társulás feladatai között szerepel a partnerek szakmai munkájának támogatása; térségfejlesztéshez kapcsolódó továbbtanulási tájékoztató szervezése a kistérség középiskolájában; az együttműködés megemlítése a szervezet dokumentumaiban; a helyi, illetve az országos sajtó tájékoztatása az együttműködésről; lehetőségek keresése az együttműködés bővítésére és meghosszabbítására.

A Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet feladatai a következők: félévente munkaterv készítése a következő félévre; a kistérséghez, illetve általában a leghátrányosabb helyzetű kistérségek fejlesztéséhez kapcsolódó témakörök beépítése az oktatott tárgyak tematikáiba; OTDK-, illetve szakdolgozati témák kiírása a kistérséghez kapcsolódóan; szakmai gyakorlatok szervezése a kistérséghez kapcsolódóan; interdiszciplináris hallgatói csoport szervezése az együttműködésben vállalt feladatok megvalósításához; egyetemi ötletpályázat kiírása a Cserehát helyi értékeinek gazdasági hasznosítására. Továbbá a kistérség szakembereinek, közösségeinek invitálása a kistérségen kívüli rendezvényekre, konferenciákra, fórumokra félévente beszámoló készítése az eltelt félévről beleértve a sikerek és a kudarcok tömör értékelését, fő következtetések és ajánlások megfogalmazását is.

Az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány feladatai a következők: a hallgatói csoport terepmunkájának szervezése; nyári falukutató tábor szervezése a kistérségben; a kistérség értékeit és az azok hasznosítására irányuló ötleteket bemutató kiállítás szervezése; a kistérség és a régió fejlesztési szakemberei közötti párbeszéd kialakulását elősegítő Térségfejlesztési Szakmai Napok szervezése.

A programban jelenleg 11 hallgató (Bsc., Msc és Ph.D. hallgatók) vesz részt több tudományterületről. Első lépésként november elején sor került egy terepbejárásra, illetve folyamatban van a települések által fontosnak tartott témák, a térség fejlődése szempontjából hasznos témák és igényelt tevékenységek felmérése. Előre láthatólag az együttműködésben megjelenő témák az alábbiak lesznek:

- közösségfejlesztés,
- alternatív energiák felhasználása,
- fiatalok letelepedése,
- romák integrációja,
- biogazdálkodás, helyi termékek,
- foglalkoztatás,
- turizmus,
- település marketing.

A következő félévben megtörténik a kistérség értékeinek felmérése és bemutatása, elindulnak a hallgatói tevékenységek és szervezünk egy Falukutató Tábor, ahova más egyetemeken programban résztvevő hallgatóit is várjuk

Angol nyelvű összefoglalók / Summaries

György Kocziszký: Preface

This is not the first time that the region of Northern Hungary has experienced a crisis in its history of the modern age. The modification of the borders following World War I, the collapse of the conditions after World War II, and then the changes in the economic structure after 1989 (1989/1990) all resulted in serious problems. The population lost or depleted their scanty reserves, the previous points of orientation ceased to exist and the people saw their illusions going up in thin air.

A somewhat similar situation developed in the second half of 2008.

While politicians of the economy carry on polemics as to what global economic, national economic or local causes the decline in the performance of the region of Northern Hungary, which is deeper than the national average, can be derived from, this is almost irrelevant for the actors in the economy and labour market of the region. The consequences are severe in any case.

The crisis has put the theories belonging to the mainstream of economic thinking also to the test. It is hardly possible to avoid acknowledging that the neo-liberal economic policy of believing in the omnipotence of the market has failed. The crisis has again drawn attention to the importance of measures and institutions supporting the market (which does not necessarily mean more regulations, but does mean more efficient regulations and more accurate exploration of the impact mechanisms, etc.).

In this light the questions arise whether there exists a chance to implement them under the present social and economic conditions and whether they assist or slow down a renewal of the crisis.

The expert opinions are clear: there is a scenario which can overcome the difficulties, however, it has to be accompanied by a moral revival.

It follows from this view that issue No 2 of year VI of our journal will be devoted to this topic.

Árpád Kovács: Economic and State Budgetary Perspectives 2009

Our objective this year cannot be other than maintaining the ability of the economy to function by moderating the impacts of the global economic crisis, retaining the equilibrium of the state budget and thus keeping the socio-economic tensions between tolerable limits. It will be a considerable achievement to attain all this. If not, either a sustainable long-term economic policy or a modernisation of the state budget is inconceivable.

In the paper the author summarises his thoughts concerning the interpretations of competitiveness and good governance, then in its context the risks of implementing the Hungarian state finance and the budget for 2009 (the risks that perhaps have not come to the foreground) and finally his ideas concerning the relevant new tasks in financial controlling.

All over the world various fiscal rules have been applied for shorter or longer periods and with more or less success due to the insecurity of the equilibrium. The tools of fiscal regulation include that there is a professional system, auditing office, research institute or budget office independent of the government and performing macro-economic analyses operating. Similarly, the system of implements can also comprise a politically balanced body, a 'council' consisting

of a small number of professionally creditable and independent persons reporting to the government and giving its expert opinion on the sustainability of the budget and related issues.

A rule-based budget can contribute to the success of stabilisation and the unfolding of development facilitating convergence if fiscal rules are implemented not on a basis of external obligation, but on the grounds of decisions resting on internal consensus. This will allow basically expenditure-side amendments to prevail through several cycles.

The responsibility of the auditing office is fundamentally manifested in its work being creditable and acknowledged under the changing integration and globalisation conditions. Therefore it has to be able to embrace the new procedure and methodology, and particularly strategic and involvement conditions that represent international trends today. The realisation of these two tasks, i.e. undertaking strategic involvement and the application of new methods, supposes and requires the widening of democracy in public life.

György Kocziszký: Myth and Reality: the Impact of Involving Funds on Regional Convergence

The hope of catching up with economically better developed countries is not new in Hungarian public thinking.

The political propaganda prior to Hungary's accession to the European Union (2004) formulated a promise and hope of fast economic convergence (both directly and indirectly).

The results are well-known. Our wishes that return cyclically have only been borne out by the facts superficially and partly so far, thus an increasing part of the population feels deceived. The great initial enthusiasm has been soon replaced by rapid disillusionment and disappointment, and the recognition that we have again held out excessive hopes. Now it seems that we had non-realistic expectations regarding EU membership (particularly regarding the funding from the various funds), which were far greater than what the order of supports might reasonably give rise to.

The paper endeavours to answer three questions:

- Has our economic performance (GDP growth), achieved as a result of our economic policy following Hungary's accession and of the allocation mechanism as its part, a breakthrough of merit or has it only be sufficient for Hungary to be able to maintain its position to a greater or lesser extent?
- Can real convergence be maintained without regional convergence?
- What impacts have EU supports had on Hungarian regional convergence?

Sándor Bozsik: Ability of the Hungarian Banking System to Tolerate a Crisis

The banking system in Hungary made considerable progress in the early 2000s towards catching up with the well-developed banking systems in Europe. The significance of financial negotiating increased, including an outstanding increase in activity. It was the banking system that created the necessary funds for the increasing credit portfolio partly through a re-arrangement of the portfolio, and partly through involving new funds. The capital adequacy index is good, and the arising risks of currency credits are covered by the banks by means of borrowing currency credits and forward exchange transactions. The profits of the banking system showed a sharp increase due to an increase in activity. Another source of profitability has been an improving efficiency in operation.

The banking system has taken on significant risks in order to finance the increasing activity, which became intensified due to the financial crisis. The banking system was able to obtain funds to cover its credits only from abroad, and concerning certain currencies, it was able to provide the necessary funds only by means of swap transactions. The dependence on foreign sources is highly substantial. Own capital available for market risks is very low. An increase in credit risks cannot be seen from the accounting policy of loss of value of the banks.

Eszter Nádori: Impoverishment in Northern Hungary

The economic transition initiated deep-going changes in Hungary, which have fundamentally changed the territorial inequalities within economic development, prosperity and financial position in the country. The economic performance of the region of Northern Hungary, which was considered to be one of the determinant industrial centres in the 1980s, decreased dramatically after the change of regime. The region still has not managed to come out of this unfavourable situation. The poverty rate in the region exceeds the national level. In Hungary the segregation of the poor is typically concentrated in particular villages or groups of villages. This is particularly true of the phenomenon in the region of Northern Hungary. The situation of impoverished villages and small regions is becoming increasingly unfavourable. Economic growth plays a major role in the eradication of poverty, for economic growth (measured either in terms of changes in real income, or in those of real GDP) is able to moderate poverty considerably in two respects. As a result of economic growth the rate of people living under the poverty line decreases, and the poverty of those living in poverty also decreases. Today, however, the opposite of these favourable tendencies is prevalent: accordingly, the economic recession that can be seen since September 2008 has also contributed to an increase in poverty in addition to its many other negative consequences. Owing to the economic recession, the rate of the poor is expected to increase and so is the penetration of poverty. Taking into account the expected indicators of economic recession, from the second quarter of 2009 to the end of the year an increase close to 70 % can be expected in the rate of the poor and an increase of 13 % is to be expected in the poverty gap. With an improvement in the economic situation, however, from the second half of 2010 the process of the increase in poverty can be probably stopped.

Zsolt Péter: Opportunities of Tourism in the Region of Northern Hungary in the Period of Global Economic Crisis

The impacts of the crisis will probably affect the tourism of Hungary and that of the region of Northern Hungary only in the short term. With the end of the crisis, the performance of tourism will develop in accordance with the previous tendencies.

Tourists are thrifty, the turnover of 4-5 star hotels is decreasing while mid-category hotels have experienced the crisis to a lesser extent, and in some areas have even recorded an increase.

Primarily the number of foreign and particularly that of transatlantic guests has decreased owing to the impact of the crisis.

The region of Northern Hungary has experienced a decrease in the number of foreign guests to a lesser extent (resulting from its very low proportion).

Hotels employing qualified labour can even show an increase in their turnover through an increase in the market activity, however, the stagnation of the prices and price increases at a rate lower than that of inflation may lead to decreasing revenues in real terms.

Ildikó Győrffy - Judit Roncz: A Crisis of Vocational Training? Contributions on the Basis of Students Studying in the Region of Northern Hungary

A survey conducted among students and the management of institutions involved in vocational training has revealed that the current situation of vocational training is in need of considerable transformation. Significant objectives include the modernisation of the training, making the theory-centred training more practice-oriented, and ensuring a more intensive cooperation between the schools and the external places of practical training. This requires the establishment of a network interested in vocational training (e.g. chamber, local government, job centre, and institutions of vocational training) which will perform actual coordination, interest reconciliation and intermediary functions in order to make vocational training more efficient.

Tasks of outstanding significance include creating greater harmony between the demand of the economy and the structure of vocational training and restoring the social prestige of vocational training, where external places of training and entrepreneurs will obtain significant roles.

In processing the questionnaires the authors encountered in several cases the problem that students do not spend a significant part of their placement period by doing relevant vocational work or do not feel that their work is appreciated, which is also reflected in the financial or other remuneration received. The physical equipment of the places of training proved to be sufficient in general, but continuous up-dating and improvement is asked for both by students and the management. The lack of flexibility in working hours, frequent overtime or work at the weekend also emerged as a frequent problem, which, in addition to the above, can also contribute to a worsening of the atmosphere at the workplace and making the acquisition of the vocation more difficult.

The global indices of the schools suggest that the majority of the students evaluate on the whole the working conditions for learning the vocation as having a medium standard. In the light of the problems explored during the survey, a more efficient coordination of the organisation of vocational training is justified in order for the students to be more satisfied with their working conditions and to see their future professional perspectives more optimistically.

Szerzőink figyelmébe !

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe az alábbi szempontokat:

- Maximálisan 35.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető. A tanulmány elejére öt soros összefoglalót kérünk, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését.
- A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)
- Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.
- A táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük. Számozással kell jelezni a szövegben elfoglalt pontos helyüket, címüket.
- Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.
- Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: *(1. ábra)* vagy *(1. táblázat)*.
- Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „*Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.*” megnevezést kell használni.
- Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző *vezetéknévét* és a kiadás évét zárójelbe téve. Pl.: *(Conti 1993)*. Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: *(Conti 1993, 76)* vagy *(Conti 1993, 76-86)*. A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.
- *Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.*
- A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.
- A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:
Könyv: szerző (megjelenés éve) A mű címe, a kiadó neve, a kiadás helye.
Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve) A cikk címe. – A folyóirat neve. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.
Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve) A cikk címe. A gyűjteményes kötet címe. – Szerkesztő(k) neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kiadó neve, a kiadás helye, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

Cronaue, U. (1992): *Kommunale Unternehmen*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Alchian, A.-Demsetz, II. (1972): *Production, information costs and economic organisation*. – *America Economic Review*, 2. 775-795. o.

Péteri G. (1991): *Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések*. – Kozma T. (szerk.) *Önkormányzat és iskola*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 122-154.o.

Köszönjük !

Szerkesztőség

Szerzőink

<i>Bozsik Sándor</i>	tanszékvezető, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügyi Intézeti Tanszék
<i>Buday-Malik Adrienn</i>	nemzetközi referens, NORRIA Észak-Magyarországi Regionális Innovációs Ügynökség Nonprofit Közhasznú Kft.
<i>G. Fekete Éva</i>	egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Győrffy Ildikó</i>	egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Kocziszky György</i>	egyetemi tanár, intézeti igazgató, Miskolci Egyetem, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Kovács Árpád</i>	elnök, Állami Számvevőszék
<i>Lipták Katalin</i>	PhD hallgató, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Nagy Zoltán</i>	egyetemi docens, tanszékvezető, Miskolci Egyetem Világ-gazdaságtan Intézeti Tanszék
<i>Péter Zsolt</i>	egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Roncz Judit</i>	egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Siposné Nádori Eszter</i>	egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Tóbi István</i>	V. éves közgazdász hallgató, Pécsi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar